Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.

Нові археологічні дослідження на Кременчуччині

Київ-Полтава
2006

Інститут археології
Національної Академії наук України

Центр пам'яткознавства Національної Академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури

Державне підприємство "Науково-дослідний центр "Охоронна археологічна служба України"

Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації

Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.

Нові археологічні дослідження на Кременчуччині

NEW ARCHAELOGICAL STUDY IN THE KREMENCHUK REGION

Київ-Полтава
Видавництво "Фірма "Техсервіс"
ВЦ "Археологія"
2006

УДК 902/904 (477)
ББК 63.48 (4 УКР. — 4 Пол.)
С 89

Затверджено до друку Вченою радою Центру пам'яткознавства Національної Академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури,
прот. № 7 від 26 вересня 2006 р.

Науковий та відповідальний редактор — доктор історичних наук, професор ***Козак Д.Н.***

Рецензенти:
Гаврилюк Н.О., доктор історичних наук, голова Польового комітету Інституту археології Національної Академії наук України
Івакін Г.Ю., доктор історичних наук, професор, заступник директора Інституту археології Національної Академії наук України, член Головної Ради Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури
Титова О.М., кандидат історичних наук, ст. науковий співробітник, директор Центру пам'яткознавства Національної Академії наук України і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури

Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.

С 89 **Нові археологічні дослідження на Кременчуччині:** Наукове видання. — Київ-Полтава: Вид-во "Фірма "Техсервіс", ВЦ "Археологія", 2006. — 146 с.: іл. — (Інститут археології НАН України. Державне підприємство НДЦ "Охоронна археологічна служба України" Інституту археології НАН України. Центр пам'яткознавства НАН України і Українського Товариства охорони пам'яток історії та культури. Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації).

У дослідженні наводиться опис і культурно-хронологічна характеристика більше 200 пам'яток археології — поселень, окремих курганів та їх груп у пониззі р.Псел, у межах Кременчуцького району та в околицях м.Комсомольськ Полтавської області, виявлених і обстежених у ході розвідок в зоні Біланівського, Єристівського, Лавриківського та Горішнє-Плавнівського родовищ залізистих кварцитів ВАТ "Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат".

Публікуються матеріали досліджень поселення давньоруського часу, гетьманської та новітньої доби на території історичної частини міста Кременчук, серед яких — рештки житлово-господарського комплексу, знищеного за монголо-татарської навали.

Для археологів, істориків, пам'яткоохоронців, викладачів вищої і середньої школи, краєзнавців.

ББК 63.48 (4 УКР. — 4 Пол.)

ISBN 966-8892-10-0

© Супруненко О.Б., Шерстюк В.В., 2006
© Інститут археології НАН України, 2006
© Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2006
© Центр охорони та досліджень пам'яток археології, 2006

Зміст

Передмова 4

1. Старожитності території Біланівського родовища залізистих кварцитів у пониззі Псла 5

Вступ 5
Територія і характер досліджень та основні об'єкти 8
Пам'ятки на території Біланівського родовища та його округи 13
Основні результати розвідок 71
Алфавітний покажчик обстежених пам'яток 74
Додаток 1. ***Артем'єв А.В.*** Аналіз кісткових матеріалів, виявлених під час розвідок на території Біланівського родовища 77

2. Археологічні дослідження на території Кременчука (вул.Генерала Жадова) 78

Вступні зауваження 78
Територія досліджень та основні об'єкти 78
Розкоп (прирізка) I 82
Розкоп (траншея) II 91
Висновки 101
Додаток 2. ***Артем'єв А.В.*** Результати антропологічних досліджень кісткових матеріалів з розкопок у Кременчуці 102

3. Пам'ятки території та округи Лавриківського і Горішнє-Плавнівського родовищ залізистих кварцитів 103

Східна частина 105
Північно-західна частина 114
Мартиролог знищених пам'яток 117

4. Археологічні розвідки в околицях Комсомольська 124

Результати розвідок на західній околиці міста 138

Література та джерела 140

Список скорочень 143

Резюме 144

Передмова

Четвертий рік поспіль тривають археологічні дослідження, що проводяться експедиціями ДП "НДЦ "Охоронна археологічна служба України" Інституту археології НАН України і Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації в околицях м.Комсомольськ, пов'язані з розширенням площ під гірничо-видобувні роботи ВАТ "Полтавський ГЗК" та створення промислових підприємств в окрузі. Їх наслідком став вихід у світ серії монографічних досліджень "Старожитності околиць Комсомольська" (2005-2006 рр.).

У цій серії на сьогодні нараховується чотири випуски, підготовлені за результатами досліджень 2003-2005 рр. *(Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артемє'в, Маєвська, 2005; Супруненко, Артем'єв, Маєвська, 2005; Супруненко, Маєвська, Артем'єв, Горбенко, 2006; Супруненко, 2006)*, не рахуючи окремих статей та публікацій. На разі, м.Комсомольськ та його околиці, розташовані в межах історичної Кременчуччини, є чи не найкраще дослідженою в археологічному плані територією на теренах лісостепового Лівобережжя України. Нові дослідження не стають повторенням вже проведених: у ході розвідок, обстежень та розкопок виявляються нові й нові поселення та кургани, а фонди музеїв поповнюються яскравими знахідками.

Ще у радянський час в археології склалася традиція публікації переважно матеріалів розкопок, тоді як результати численних розвідок, часом не менш інформативних, залишалися лише надбанням наукових архівів. Продовжуючи традицію публікацій зазначеної вище серії видань, до цієї роботи включені переважно результати розвідкових досліджень, які проводилися у 2005-2006 рр. на території Кременчуцького району та в околицях м.Комсомольськ. Своєрідним нововведенням є вміщення наслідків моніторингу як існуючих, так і вже зруйнованих на сьогодні пам'яток. Отже, пропоноване читачеві видання — черговий крок у справі створення реєстру старожитностей басейну Нижнього Псла, котрі у майбутньому, напевне, стануть об'єктами археологічних, переважно новобудівних, досліджень.

У роботі використані матеріали польових робіт попередників, переважно, авторів археологічних розвідок початку - кінця XX ст.: В.Г.Ляскоронського, І.М.Самойловського, Д.Я.Телегіна, Є.В.Махно, І.М.Шарафутдінової, Г.О.Сидоренко, Г.М.Некрасової, Ю.О.Шилова та ін., частково — збірки комсомольських музейників — В.В.Лямкіна, М.П.Стахіва, С.О.Єремєєва.

Видання складається з передмови, чотирьох розділів, списку джерел і літератури та резюме. Перший розділ висвітлює результати археологічних розвідок на території Біланівського родовища залізистих кварцитів, поблизу сс. Бондарі та Білани Кременчуцького району на Полтавщині. Другий — присвячений матеріалам охоронних досліджень у Кременчуці, поряд із Придніпровським парком, що підтвердили давньоруські витоки історії наддніпрянського міста. У третьому і четвертому розділах представлені результати розвідкових обстежень округи величезного кар'єру ВАТ "Полтавський ГЗК", а також окремих пам'яток в околицях і на території Комсомольська.

Перший розділ видання укладений *О.Б.Супруненком* та *В.В.Шерстюком*, **другий** і **третій** — *О.Б.Супруненком*, **четвертий** — *В.В.Шерстюком*. Видання ілюстроване рисунками, кресленнями та фотознімками знахідок, виявлених при обстеженні пам'яток. Рисунки підготовлені співробітниками Полтавського обласного Центру археології *Г.В.Коваленко*, *Т.В.Менчинською* й *авторами*, фото — *авторські*.

Розділ 1. Старожитності території Біланівського родовища залізистих кварцитів у пониззі Псла

Вступ

Навесні 2006 р. Полтавською археологічною експедицією Державного підприємства „Науково-дослідний центр „Охоронна археологічна служба України" Інституту археології НАН України* проведені археологічні розвідки з метою здійснення обстежень та виконання археологічної експертизи території Біланівського родовища залізистих кварцитів, в адміністративних межах Дмитрівської сільської ради м.Комсомольськ та Бондарівської сільської ради Кременчуцького району Полтавської області.

Археологічні обстеження, що включали в себе суцільні розвідки (рис.1-2), охопили площу дослідженого геологічно Біланівського родовища залізистих кварцитів (рис.3) та його північно-західну, західну і східну округи, на відстані в 2-8 км від меж проектованого землевідводу (площа близько 1400 га), зайняту на сьогодні забудовою населених пунктів (чотирьох сіл та частково одного селища), сільськогосподарськими угіддями, лісосмугами й лісонасадженнями, луками, солонцями і болотами, прилеглими насадженнями навколо залізниці мм.Полтава – Кременчук, трасами проходження комунікацій тощо, на межі Кременчуцького і Козельщинського районів Полтавської області, а також адміністративно належної Комсомольській міській раді території (рис.1-3).

Безпосередньо район обстежень мав вигляд овальної у плані ділянки Придніпровської лівобережної низовини, в зоні поширення Придніпровського терасового лісостепу, обмеженої своєрідним багатокутником, з основними координатами: з північного боку — 49°10'56" північної широти, 33°42'01" східної довготи та 49°10'56" північної широти, 33°43'10" східної довготи, із заходу — 49°10'18" північної широти, 33°41'40" східної довготи та 49°09'02" північної широти, 33°40'45" східної довготи, зі сходу — 49°10'21" північної широти, 33°43'21" східної довготи і 49°08'45" північної широти, 33°42'45" східної довготи, з півдня — 49°08'19" північної широти, 33°41'45" східної довготи (рис.3).

Проведення досліджень здійснювалося на замовлення ВАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат», котрий планує розпочати у майбутньому розробку родовища, і зумовлювалося необхідністю надання висновку археологічної експертизи за ділянкою, розташованою у межах північної частини мікрорегіону історичної Кременчуччини, на території стику лісостепової та степової ландшафтних зон.

---

* Начальник — заступник директора ДП НДЦ "ОАСУ" ІА НАН України по Полтавській області, заслужений працівник культури України, кандидат історичних наук, ст. науковий співробітник *О.Б.Супруненко*, у складі експедиції працювала група співробітників Полтавського обласного Центру охорони та досліджень пам'яток археології: заступник начальника *І.М.Кулатова*, провідний науковий співробітник, в.о. директора ІКЗ "Більськ" *В.В.Приймак*, наукові співробітники *О.В.Тітков* та *В.В.Шерстюк*, мол. наукові співробітники *А.І.Тимощук та О.В.Сидоренко*, ст. лаборанти *М.О.Радченко, О.О.Сидоренко*, лаборанти *О.Ю.Єщенко, І.В.Іванюк, О.Г.Отюгов*, за участі комсомольського краєзнавця *В.В.Лямкіна* та ін., водії ЦБТ ВАТ "Полтавський ГЗК" *Л.І.Кошляк та І.І.Чуприн.*

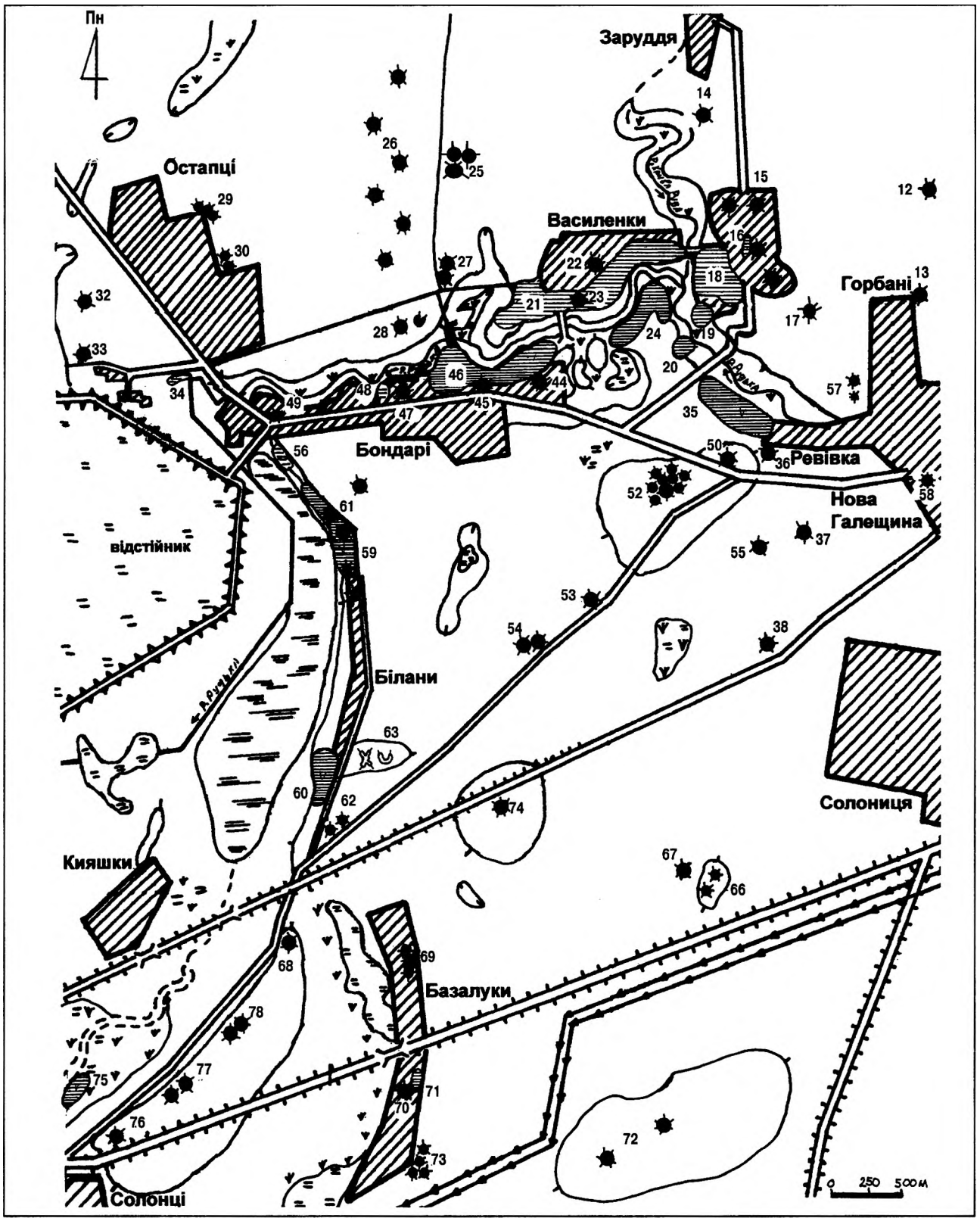

Рис.1. **Схема розташування пама'яток у східній частині обстеженої території.**

Основа: Топографическая карта. Полтавская область. М 1:200 000. — Киев: Киев. воен.-топограф. фабрика, 2000.

Цифрами позначені: **Горбані:** 12 — курган I; 13 — кургани II; **Василенки:** 14 — курган I; 15 — група курганів I; 16 — Василенки III; 17 — курган II; 18 — Василенки I; 19 — Василенки II; 20 — Василенки VI; 21 — Василенки IV; 22 — курган III; 23 — курган IV; 24 — Василенки V; 25 — група курганів II; 26 — група курганів III; 27 — група курганів IV; 28 — група курганів V; **Остапці:** 29 — група курганів I; 30 — група курганів II; 32 — курган II; 33 — курган III; 34 — Остапці I; **Ревівка:** 35 — Ревівка I; 36 — курган I; 37 — курган II; 38 — група курганів II; **Бондарі:** 44 — курган I; 45 — курганоподібний насип II; 46 — Бондарі I; 47 — курганоподібний насип III; 48 — Бондарі II; 49 — курган IV; 50 — курган V; 52 — група курганів I; 53 — курган VII; 54 — група курганів II; 55 — курган VIII; 56 — Бондарі III; **Горбані — Нова Галещина:** 57 — група курганів II; **Нова Галещина:** 58 — курган I; **Білани:** 59 — Білани I; 60 — Білани II; 61 — група курганів I;62 — група курганів II; 63 — група майданів III; **Солоница:** 66 — група курганів I; 67 — курган II; **Базалуки:** 68 — група курганів I; 69 — група курганів II; 70 — курган I; 71 — Базалуки I; 72 — кургани II; 73 — група курганів III; 74 — курганоподібний насип I; **Солонці:** 75 — Солонці I; 76 — курган I; 77 — група курганів III; 78 — група курганів IV.

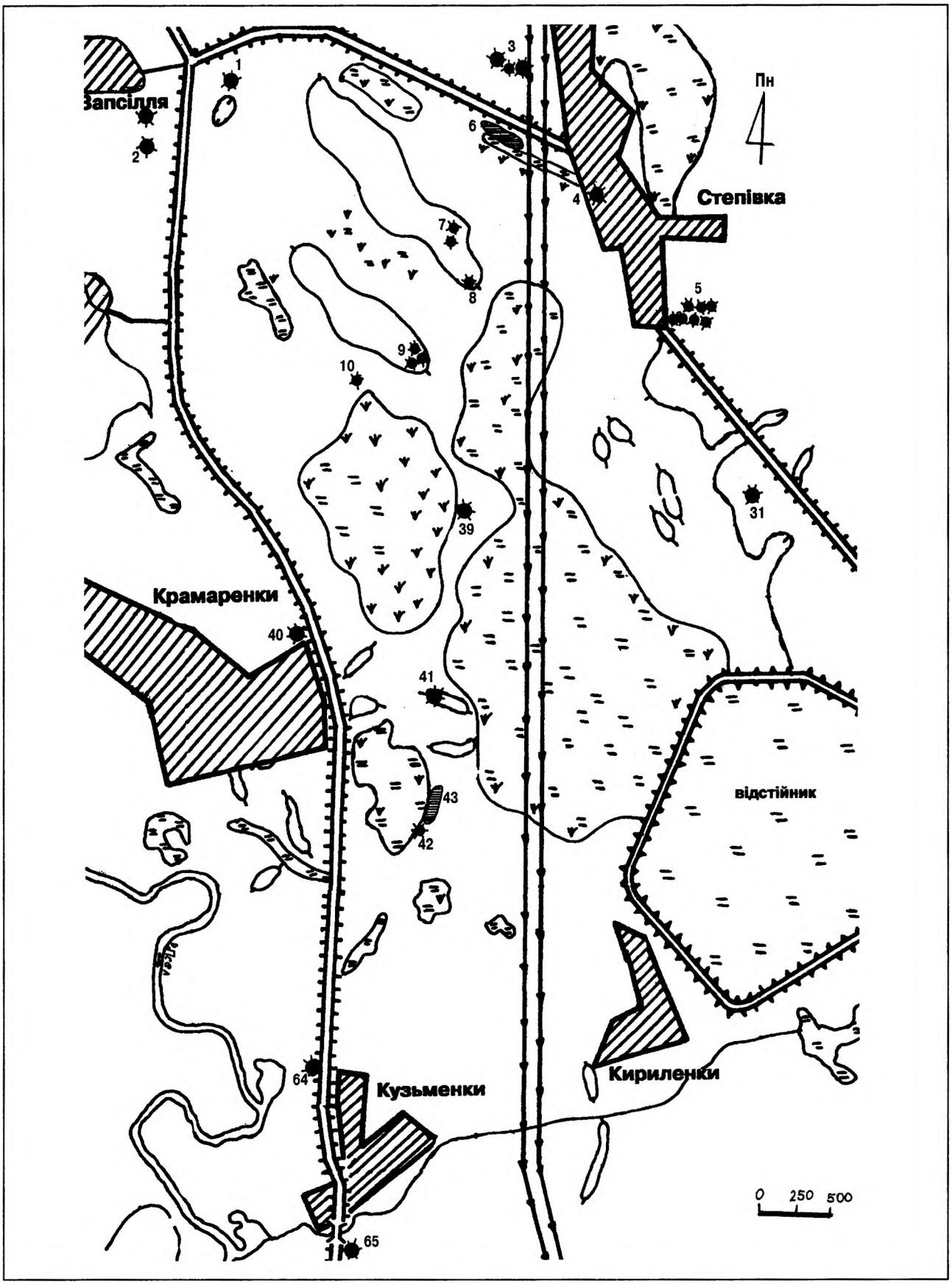

Рис.2. **Схема розташування пам'яток у західній частині обстеженої території.**
Основа: Топографическая карта. Полтавская область. М 1:200 000. — Киев: Киев. воен.-топограф. фабрика, 2000.
Цифрами позначені: **Запсілля:** 1 — курган I; 2 — курган II; **Степівка:** 3 — група курганів III; 4 — курган I; 5 — гупа курганів IV; 6 — Степівка I; 7 — група курганів II; 8 — курган II; 9 — група курганів I; 10 — курганоподібний пагорб I; **Остапці:** 31 — курган I; **Крамаренки:** 39 — курган I; 40 — курган II; 41 — курган III; 42 — курган IV; 43 — Крамаренки I; **Кузьменки:** 64 — курган I; 65 — курган II.

Описи виявлених об'єктів та пам'яток укладені у відповідності до схеми території родовища — з півночі на південь. Нумерація обстежених пам'яток у тексті відповідає їх номерам на картах-схемах (рис.1-2).

Колекція знахідок передана на постійне зберігання до Комсомольського історико-краєзнавчого музею, щоденникова та фотографічна документація, картографічні матеріали — до Наукового архіву Полтавського обласного Центру охорони та досліджень пам'яток археології.

Для отримання уявлення про історію досліджень старожитностей регіону та географо-геологічну характеристики цієї ділянки варто звернутися до нещодавно виданих монографічних робіт *(Супруненко, Кулатова, Мироненко, Кракало, Тітков, 2004, с.12-43; Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська, 2005, с.3-45; Супруненко, Артем'єв, Маєвська, 2005, с.86; Супруненко, Маєвська, Артем'єв, Горбенко, 2006, 140 с., та ін.).*

Територія, характер досліджень та основні об'єкти

Територія. Визначена вище, в географічно зазначених межах, територія досліджень знаходилася практично на 80 відсотків на підвищенні третьої тераси лівого берега р.Псел, займаючи край цієї тераси та місцеві вододіли водозбору ріки, розташовані в глибині плато тераси, за 1,0-1,8 км (рис.1-2). Лише з півночі цей масив перетинається руслом невеликого лівобережного допливу Псла — річкою Рудька, чия долина має численні сліди антропогенного втручання, на зразок спрямління або очищення русла у 1970-1990-ті рр., встановлення шлюзів-водорозподілювачів тощо (рис.4-5). Південно-західний кут визначеної під землевідвод ділянки на 0,2-0,3 км виходить поза межі третьої тераси — до прилеглої основи другої. Тут збереглися рештки двох значних боліт — Малого і Великого Вільних (рис.3; 65), які залишилися у первинному вигляді лише на схід від ділянки дамби обвалування відстійників біологічної очистки каналізаційних стоків мікрорайону «Молодіжний» у Кременчуці та зливання технічних вод Кременчуцького нафтоперегонного заводу. Цей величезний резервуар нечистот є чи не найзначнішим екологічним лихом мікрорегіону, а його спорудження у 1970-х рр. призвело до нищення низки археологічних пам'яток, зокрема, курганів, в т.ч. поряд із с.Білани (рис.65:1).

З півдня ділянку, у напрямку з північного сходу на південний захід, перетинає насип і навколишні рови (максимальна висота 3,0 м і глибина — близько 2,5 м) колишньої Харківсько-Миколаївської залізниці, зведеної ще наприкінці 1870-х рр. і неодноразово реконструйованої у XX ст. Безпосередньо на південному заході, в основі підвищення третьої тераси розкинулися значні площі заболочених солонців, що виникли на місці висолених водойм, стариць і заплавних озер.

Переважаючі абсолютні висоти заболоченої основи другої тераси — 66,5-67,4 м, висота здіймання третьої тераси над рівнем боліт другої тераси — 5,2-6,0 м, абсолютні значення висоти підвищень плато тераси лежать у межах 71,4-72,3 м (рис.2-3). Певне пониження, близько 70,3-71,2 м, відзначається з північного боку, і зумовлене наявністю нахилу в бік річища р.Рудька та її приток.

Ділянка перерізана кількома неглибокими вибалками, з похилими схилами, вкритими луками й, місцями, скупченнями кущів. На території родовища наявні три степові «блюдця», діаметром від 0,08 до 0,50х0,90 км, з водоймами-водозборами в центрі та навколишніми болітцями, оточені заростями чагарників та скупченнями дерев (рис.6-7). Дерева і кущі в інших місцях ростуть переважно вздовж схилів третьої тераси та біля болотяної межі, у селах їх існування має антропогенне походження, як і насадження лісосмуг вздовж сільськогосподарських угідь. Своєрідний виняток складає смуга в 0,2-0,3 км, з двох боків обабіч залізниці, всуціль зайнята давно вже не проріджуваними листяними лісонасадженнями, зростання яких проходило в

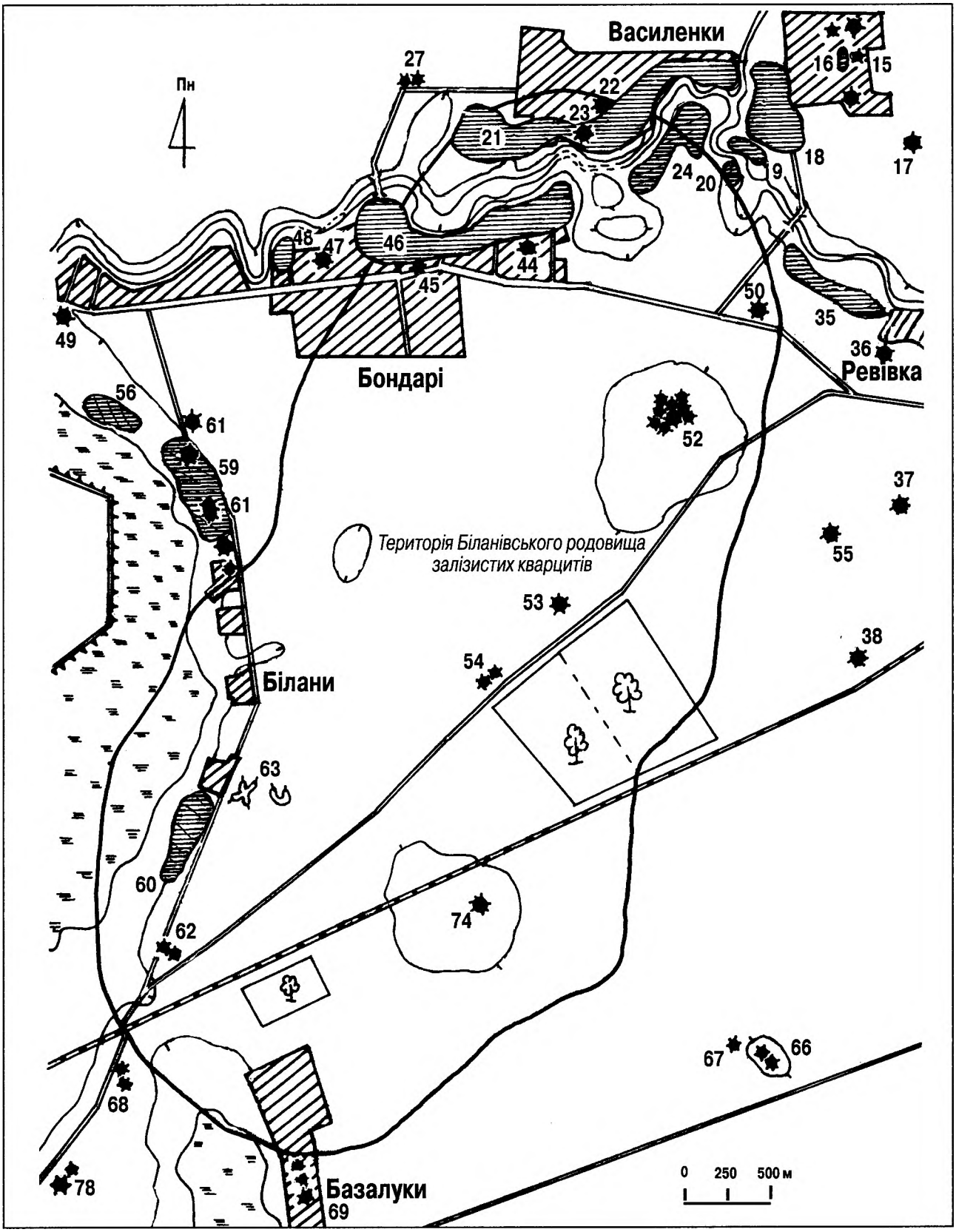

Рис.3. **Схема розташування пам'яток Біланівського родовища залізистих кварцитів.**

Основа: Топографическая карта. Полтавская область. М 1:200 000. — Киев: Киев. воен.-топограф. фабрика, 2000.

Цифрами позначені: **Василенки:** 15 — група курганів I; 16 — Василенки III; 17 — курган II; 18 — Василенки I; 19 — Василенки II; 20 — Василенки VI; 21 — Василенки IV; 22 — курган III; 23 — курган IV; 24 — Василенки V; 27 — група курганів IV; **Ревівка:** 35 — Ревівка I; 36 — курган I; 37 — курган II; 38 — група курганів II; **Бондарі:** 44 — курган I; 45 — курганоподібний насип II; 46 — Бондарі I; 47 — курганоподібний насип III; 48 — Бондарі II; 49 — курган IV; 50 — курган V; 52 — група курганів I; 53 — курган VII; 54 — група курганів II; 55 — курган VIII; 56 — Бондарі III; **Білани:** 59 — Білани I; 60 — Білани II; 61 — група курганів I;62 — група курганів II; 63 — група майданів III; **Солониця:** 66 — група курганів I; 67 — курган II; **Базалуки:** 68 — група курганів I; 69 — група курганів II; 74 — курганоподібний насип I; **Солонці:** 78 — група курганів IV.

другій половині XX ст. вже без участі людини (рис.9). У східній частині ділянки великий масив угідь, площею 48 га, зайнятий запущеним шовківником (рис.3).

На території майбутнього Біланівського родовища розташовані чотири села — Бондарі і Василенки (на півночі), Білани (практично зникаюче, з кількома на сьогодні обжитими подвір'ями, останні — давно вже перетворилися на дачні ділянки), а також північна частина кутка Новоселівка с.Базалуки (рис.3).

Переважна більшість угідь на підвищенні третьої тераси інтенсивно розорюється (рис.6; 9-11 та ін.) з останньої третини XVIII ст. і включена до сучасної сільськогосподарської сівозміни. Значна ділянка посередині землевідводу (не менше 70 га) зовсім не використовується з 1990-х рр. і поросла фантастичними заростями бур'янів, здебільшого, амброзії (рис.10). Саме ця причина звела нанівець спроби виявити можливі дрібні кургани на полях, принаймні, вздовж гребеню вододільного підвищення третьої тераси, за 0,4-0,6 км на схід від с.Білани.

Наведені вище особливості рельєфу та місцезнаходження ділянки зумовили й характер здійснення розвідувальних робіт, направлених на виявлення курганних поховальних пам'яток на підвищеннях тераси та вододілах, а також поселень доби пізньої бронзи, раннього залізного віку — вздовж мисових відгалуджень схилів третьої тераси та підвищень навколо русла р.Рудька.

Характер проведених досліджень. Внаслідок обстежень здійснена суцільна розвідка пішим ходом, з використанням автомобіля, що супроводжувалася закладанням понад 40 шурфів (1х2 та 2х2 м) і перевірочних зондажів (1х1 м), з детальним описом курганних пам'яток. У двох випадках використовувався металодетектор «Fischer», проте з метою перевірки наявності на насипах великих курганів металобрухту часу Другої Світової війни та металевих закиданих огорож могил на кладовищах XIX-XX ст. Рятівні чи охоронного характеру розкопки під час досліджень не здійснювалися.

Основні об'єкти вивчення. Як і очікувалося, основними об'єктами, виявленими в результаті розвідок, були поодинокі та згруповані компактними «гніздами» чи «ланцюжками» кургани, що займали підвищені краї плато третьої тераси, помітні миси і вершини вододілів. На останніх височили найзначніші з них, здебільшого із насипами чи підсипками скіфського часу, частина з яких (с.Білани) у XVIII ст. була перетворена на майдани. На поверхні насипів всіх значних курганів, виявлених у ході розвідки, знаходилися кладовища XIX-XX ст., в тому числі й давно полишені; на майданах — рештки пунктів оборони фашистів восени 1943 р.

У межах землевідводу Біланівського родовища виявлені й вісім поселень різних епох. Одне з них, з двома пунктами зосередження знахідок, на території с.Білани, — поселення зрубної культури доби пізнього бронзового віку. Чотири інших селища фінального періоду раннього залізного віку представлені поселеннями черняхівської культури періоду її розквіту (сс.Бондарі, Василенки), два — слідами стійбищ раннього бронзового віку (с.Василенки). Всі останні поселенські пам'ятки відкриті поза межами землевідводу, як і ще понад 50 відсотків курганів, що досить вагомо збагачує результати розвідок.

Нижче подається культурно-хронологічна характеристика обстежених об'єктів:

Енеоліт: **Крамаренки I**, місцезнаходження.

Бронзовий вік, у цілому: **Бондарі I**, місцезнаходження; **Степівка**, група курганів III; **Солонці (Лиходії)**, курган I; група курганів III, курган № 1; **Степівка**, група курганів I.

Доба раннього бронзового віку: **Білани**, група курганів II, курган № 1; **Бондарі I**, поселення; **Бондарі II**, місцезнаходження; **Василенки I, II, III та VI**, поселення; **Василенки**, група курганів II, курган № 8; **Крамаренки I**, місцезнаходження; **Солонці (Лиходії) I**, поселення.

Доба середнього бронзового віку: **Білани**, група курганів II, насип № 4; **Василенки**, ур.Рої, курганне «поле», насип № 7.

Доба пізнього бронзового віку: **Білани I** та **II**, поселення; **Крамаренки I**, місцезнаходження; **Степівка**, курган I; група II, курган №1.

Доба раннього залізного віку: **Бондарі**, курганоподібний насип II; **Василенки II**, місцезнаходження; **Крамаренки I**, місцезнаходження; **Ревівка**, група курганів II, курган № 1; **Солонці (Лиходії) I**, поселення; **Степівка**, група курганів IV; курган №2.

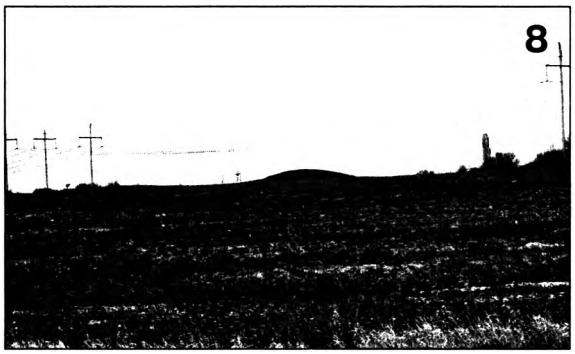

Рис. 4-5. **Поселення Василенки I та Василенки IV,** вигляд із заплави лівого берега р.Крива Руда.

Рис. 6. **Бондарі, с.** Вигляд плато третьої надзаплавної тераси р.Псел, на південь від села.

Рис. 7. **Бондарі, с.** Велике степове "блюдце".

Рис. 8. **Степівка, с.** Група курганів III. Курган №1. Вигляд з півдня.

Рис. 9. **Ревівка, с.** Група курганів II, насип №1. Вигляд із півночі.

Рис. 10. **Бондарі-Білани, сс.** Забур'янені площі вздовж вододілу.

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

Скіфський час: **Базалуки I**, місцезнаходження; група курганів III, насип № 1; **Білани**, група майданів III, насип № 1; **Бондарі**, група курганів I, насипи №№ 1-2; **Василенки**, група курганів II, насип № 4; ур.Рої, курганне «поле», насип № 4; **Солониця**, група курганів I, насипи №№ 1-2; **Солонці (Лиходії)**, курган I.
Черняхівська культура: **Бондарі I, III**, поселення; **Василенки I, III, IV, V**, поселення; **Ревівка I**, поселення;
Салтівська культура: **Остапці I**, місцезнаходження; **Солонці (Лиходії)**, курган I, підніжжя, місцезнаходження (?).
Фінал пізнього українського середньовіччя (XVII-XVIII ст.): **Білани**, група майданів III; **Василенки III, IV**, поселення; група курганів V, рештки селітряного заводу; **Остапці**, група курганів III, майдан.
Кургани: **Базалуки**; **Білани**; **Бондарі**; **Василенки**; **Горбані**; **Запсілля**; **Крамаренки**; **Кузьменки**; **Нова Галещина**; **Остапці**; **Ревівка**; **Солониця**; **Солонці** (Лиходії); **Степівка**.
Групи курганів: **Базалуки**; **Білани**; **Бондарі**; **Василенки**; **Нова Галещина**; **Остапці**; **Ревівка**; **Солониця**; **Солонці** (Лиходії); **Степівка**.
Майдани: **Білани**, група майданів III; **Василенки**, група курганів V; **Остапці**, група курганів III, майдан.

Пам'ятки на території Біланівського родовища та його округи

Запсілля, с., Запсільська с/р., Кременчуцький р-н (*лівий берег рр. Псел — Дніпро*).

1. **Курган I** розташований посеред розорюваного поля, справа від автотраси на смт.Решетилівка, за 0,7 км на південний схід від околиці села (рис.2:1). Насип розорюється, висота — 0,5 м, діаметр — 30 м. Обстежувався у 1986 р. Г.М.Некрасовою *(Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк.49)* і зазначений у її звіті під № 6.

2. **Курган II** знаходиться, як і попередній насип, на ріллі місцевого сільськогосподарського товариства, за 0,8 км на схід від центральної частини села (рис.2:2). Розорюється, висота — більше 2 м, діаметр — 35х45 м, має витягнуту в меридіональному напрямку у плані форму. На північ від кургану проходить стара ґрунтова дорога від шосе до с.Запсілля, поруч — пролягає високовольтна ЛЕП. Оглядався у 1986 р. Г.М.Некрасовою *(Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк. 49)*.

Степівка, с., Запсільська с/р., Кременчуцький р-н *(лівий берег рр. Псел — Дніпро)*.

3. **Група курганів III** знаходиться за 0,4 км на захід від північної околиці села, за 0,25 км на захід від північно-західного сільського кладовища (рис.2:3). Поряд із насипом № 1 проходить високовольтна ЛЕП. Група складається з 3-х насипів, два з яких розорюються, один, найвищий у групі, — задернований (рис.8). Висота курганів — 0,9-3,0 м, діаметр — 25-30 м. На топографічній карті масштабу 1:100000 см найбільший насип також має висоту 3,0 м. Кургани №№ 2-3 розташовані на захід від кургану № 1.

На вершині кургану № 3 виявлені уламки черепної коробки людини, витягнуті плугом з впускного поховання, вірогідно, судячи із давності кістки, епохи бронзи. Їх опис та характеристика надані антропологом А.В.Артем'євим у Додатку 1.

Результати огляду та обмірів курганів групи вказані у таблиці:

№ п/п	*Висота (м)*	*Діаметр (м)*	*Стан насипу*
1	3,00	25	Задернований.
2	0,90	30	Розораний.
3	1,00	30	Розораний, на вершині — уламки черепа людини.

4. **Курган I.** Поодинокий високий курган розташований у межах села, на захід від його центральної частини, над схилом краю тераси правого берега невеликого заболоченого струмка, що тече вздовж автотраси сс. Бондарі-Запсілля (рис.2:4). Ця дорога проходить і поруч із курганом, на північ від нього. Висота насипу — 2,20 м, діаметр — 33 м. Обстежувався Г.М.Некрасовою (*Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк.50*).

Курган задернований, на ньому розміщене діюче кладовище. Поховання знаходяться як на вершині насипу, так і на його полах та біля підніжжя. Навколо насипу влаштована

підквадратна у плані обваловка. Біля південно-східної поли, у видуві, знайдений фрагмент вінця ліпного банкового горщика зрубного часу, із ледь відхиленим краєм та вертикальним тичковим вдавленням під зрізом (рис.18:4; 29:6). У тісті черепка є домішки піску та шамоту.

На сусідніх ділянках навколо насипу траплялася значна кількість гончарної кераміки XIX-XX ст. — від залишків садиб зникаючого села.

5. **Група курганів IV,** *група Могили Адамовської.* Знаходиться за 0,1 км на південний схід від околиці села, обабіч шосе на с.Бондарі, складається з 8-ми насипів (рис.2:5).

Насип № 1 — курган *Могила Адамовська.* На карті післявоєнних років позначений з висотою 4,0 м та абсолютним значенням підвищення 79,4 м. Тут же позначене і кладовище. Поряд, на північ від групи, у вибалку, і на сьогодні розташований діючий цвинтар. На разі висота насипу становить 1,6 м, діаметр — 35х27 м, курган витягнутий з південного сходу на північний захід. На розорюваній поверхні зустрічається кераміка XIX – початку XX ст. Грунт насипу дещо світліший від навколишнього.

На насипу № 2 є сліди розораного викиду. На поверхні виявлені уламок вінця масивної, місцями підлискованої, корчаги фіналу доби пізньої бронзи — початку епохи раннього заліза, із трохи потовщеним округлим вінцем, скол кварциту та кілька кісток тварин, що може вказувати на наявність у кургані напівзруйнованого поховання чорноліського часу (рис.18:2; 29:7).

Насипи №№ 3 та 8, певно, є хатищами, про що свідчать світлий глинистий колір їх поверхні та насиченість матеріалами кінця XIX – початку XX ст. Між насипами №№ 2 і 3 також простежена подібна „попеляста" пляма, проте, без особливого підвищення. Матеріали XIX-XX ст. зустрічаються майже на всій площі, зайнятій групою, але в меншій кількості. Всі насипи розорюються.

Дані огляду та обмірів насипів подані у таблиці:

№ п/п	*Висота, м*	*Діаметр, м*	*Стан*
1	1,6	35х27	Розорюється, витягнутий з південного сходу на північний захід. На поверхні зустрічається кераміка XIX – поч. XX ст. Має власну назву —?Могила Адамовська. Абсолютна висота —?79,4 м, у 1950-х рр. мав висоту понад 4,0 м.
2	0,4	18	Розораний, на поверхні —сліди розораного викиду. На ньому виявлені вінце корчаги, уламок кварциту та кістки тварин.
3	0,4	15	Розораний.
4	0,6	23	Розорюються, дещо неправильної круглої форми, на поверхні — знахідка кістки тварини.
5	0,5	25х28	Розорюється, витягнутий з півночі на південь.
6	0,4	20	Розорюється.
7	0,4	23	Розорюється.
8	0,7	25	Розорюється,світлий колір насипу та насиченість матеріалами кін. XIX – поч. XX ст. вказує, що це підвищення хатища.

6. **Степівка I.** Поселення зрубної культури знаходиться за 0,4 км від західної частини подорожньої околиці села, на підвищенні тераси правого берега струмка, що тече від села у напрямку вздовж автотраси сс.Бондарі-Зарудця (рис.2:6). Висота тераси — близько 3,5 м. З півночі обмежене зволоженою западиною та вищевказаною дорогою. Поселення розміщене на південному схилі підвищення, на площі приблизно 150х50 м (0,75 га). Повністю задерноване. На вершині та схилі підвищення, безпосередньо біля та частково на території поселення, знаходиться чимало залишків хатищ XIX-XX ст.

На поверхні, через наявність високої лугової рослинності, не знайдено жодної знахідки. У центральній частині поселення закладено шурф (2х1 м). Виявлені матеріали походять лише з нього. Це 12 уламків ліпної кераміки, в тому числі, два вінця та 10 фрагментів кісток тварин.

Стратиграфія зачистки стінок шурфу мала такий вигляд (рис.11):

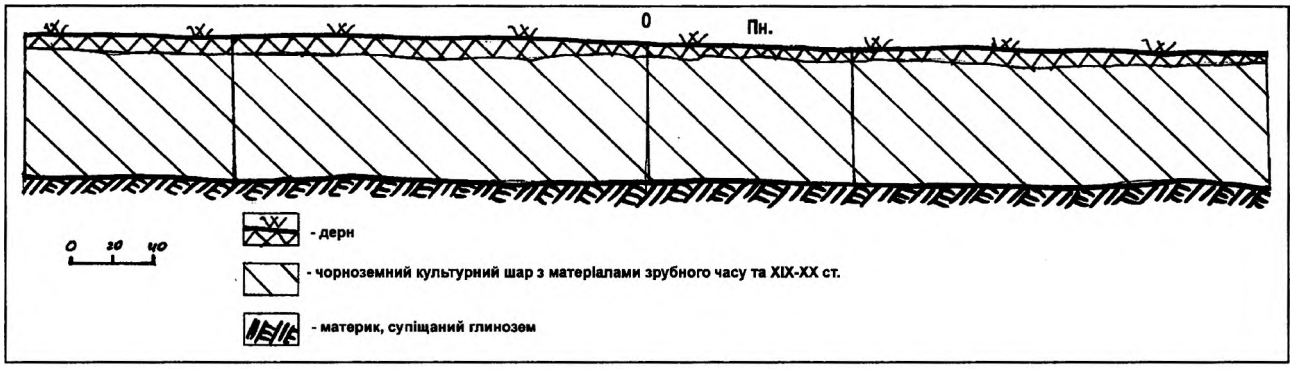

Рис. 11. **Степівка I.** Шурф. Розгортка профілів стінок. Стратиграфія.

0-0,06 м — дерн;

0,06-0,68 м — культурний шар — чорнозем, із матеріалами XIX-XX ст. (приблизно, до глибини 0,15 м) та знахідками доби пізнього бронзового віку. Візуально різночасові напластування не вирізняються;

з 0,68 м — материк — супіщаний глинозем.

Кераміка зрубної культури здебільшого погано загладжена, із домішками піску та товченої жорстви, рідше — шамоту. Вирізняються два фрагменти вінець банкових горщиків: одне із прямим, інше — з ледь відхиленим, краями (рис.17:1; 29:4-5).

Поселення *зрубної культури* потребує проведення додаткових обстежень.

7. **Група курганів II** локалізована за 0,9 км на захід-південний захід від центральної частини села та за 0,3 км на північний захід-північ від кургану II. Група розташована на підвищенні плато другої тераси. З трьох боків — півночі, сходу та заходу — підвищення оточене болотяно-солончаковими долинами (рис.2:7).

Група складається з 2-х насипів. Обидва розорюються. Курган № 1 має висоту 1,9 м та діаметр — 30 м. На вершині — невисоко виступає залізна основа тригопункту, що оголена плугом. На південному схилі знайдений фрагмент вінця ранньозрубного гостроребердного горщика із легко відхиленим назовні вінцем. Орнамент врізний: горизонтальна смуга заглиблення під вінцем, нижче — геометричний візерунок у вигляді трикутника, вершиною догори та штрихами в ньому. Візерунок інкрустований білою пастою. У тісті черепка домішки піску (рис.18:3; 29:1). На північному схилі знайдені уламки кісток, за визначенням А.В.Артем'єва, — від дрібної рогатої худоби. Курган № 2 розташований за 35 м на північ від кургану № 1. Має висоту 0,45 м та діаметр близько 25 м.

8. **Курган II** розміщується за 1,1 км на південний захід від центральної частини села, за 0,6 км на північний схід-північ від групи курганів I (рис.2:8). Висота насипу — 0,5 м, діаметр — 18-20 м. Розорюється. На північний схід від насипу є западина, певно, утворена вибиранням ґрунту для зведення цього кургану.

9. **Група курганів I** знаходиться за 1,6 км на південний захід від околиці села, на підвищенні. Абсолютна висота цього підвищення — 72,4 м. Складається з трьох порівняно високих насипів, розміщених компактно (рис.2:9). На схід від групи — болото, на невисокому березі якого виявлений фрагмент ліпної посудини епохи бронзи та гончарна кераміка XIX-XX ст. Курган № 1 — задернований. Інші — розорюються. Висота насипів — 0,4-1,3 м, їх діаметри — 20-30x40 м.

№ п/п	*Висота, м*	*Діаметр, м*	*Стан*
1	1,30	40x30	Витягнутий з півночі на південь, з максимальною висотою ближче до північної поли. Південна — поросла деревами, північна — чагарниками. Поли розорюються. На карті післявоєнних років має висоту 2,0 м.
2	0,90	30	Розораний. На карті післявоєнних років має позначку висоти 1,9 м.
3	0,40	20	Розораний.

10. **Курганоподібний пагорб І** знаходиться за 2,1 км на південний захід від околиці села та за 0,5 км на захід від групи курганів І. Це підвищення розмірами 70х45 м, що панує над пониженнями зволожених долин. Висота пагорба — близько 3,5 м (рис.2:10). У південно-східному секторі відзначено глибоку западину-„воронку", глибиною 1,5 м. На його поверхні візуально не помітно залишків кургану, але зачистка відслонень котловану показала наявність чорноземно-супіщанистих нашарувань, товщиною не менше 1 м, позбавлених будь-яких знахідок, що відкинуло можливість розгляду таких порушених нашарувань як залишків поселення. Можливо, на південно-східному чи інших краях цього останця у свій час знаходилися кургани, насипи яких виявилися зруйнованими у наступні епохи, зокрема, однією з подібних „воронок".

11. **Запсілля, с. Курган ІІІ** розміщений за 0,65 км на схід від центральної частини села (від найбільшого сільського кладовища) та за 0,15 км на північний захід від кургану ІІ. Розорюється, на захід від нього — лісосмуга. Висота насипу — близько 1,5 м, в діаметрі — 28 м (рис.2:11).

Горбані, с., Новогалещанська сел./р., Козельщинський р-н (*правий берег р.Рудька — лівий берег рр. Псел — Дніпро*).

12. **Курган І.** Розораний насип, висотою 0,4 м і діаметром 15-17 м, розташований за 0,6 км на північний схід від наступного в описі кургану ІІ, на підвищенні мису правого берега р.Рудька, під лісосмугою. Розораний. Абсолютна висота — 75,6 м (рис.1:12)

13. **Курган ІІ.** Поодинокий великий задернований курган розташований у північно-східній частині сільського кладовища, на окремому мисі другої тераси правого берега р.Рудька, висотою — 2,5-3,0 м, займаючи панівне підвищення на північно-східній околиці села (рис.1:13). Абсолютні відмітки над рівнем моря — 78,2-78,8 м. На карті масштабу 1:10000 см зазначена висота — 1,4 м.

Кладовище обваловане, східна пола насипу вкрита похованнями, є просів розміром близько 4х5 м. На вершині — сліди тригопункту. Висота насипу — більше 3,4 м, діаметр — 35х38 м. Вершина сплощена. (рис.19).

Василенки, с., Бондарівська с/р., Кременчуцький р-н (*лівий та правий береги рр.Рудька та Крива Руда — лівий берег рр.Псел — Дніпро*).

14. **Курган І** (*лівий берег р.Крива Руда*). Рештки насипу великого кургану знаходяться за 0,67 км на північ — північний захід від населеного пункту, справа від асфальтованого автошляху сс.Василенки — Зарудддя (рис.1:14). Свого часу насип мав висоту 3,5 м (абсолютна відмітка 79,2 м, за топографічною картою масштабу 1:10000 см), займаючи панівне підвищення на краю другої тераси правого берега р.Крива Руда, що здіймалося над заплавою більше, ніж на 5 м. Частково розорювався. Курган знищено наприкінці 1970-х рр., при будівництві так званого шосе.

Розораний останець зберігся на висоту 0,7-0,8 м, при діаметрі 40 м. Поряд залишків насипу — яма від кар'єру.

15. **Група курганів І** (*вододіл рр.Рудька та Крива Руда*) розташована в межах села, на округлому мисі-виступі другої тераси правого берега р.Рудька та лівого — р.Крива Руда, за 0,4 км на схід від місця їх злиття, фактично, на краю тераси, з відносною висотою 5-6 м над рівнем заплави, серед сільської житлової забудови (рис.1:15; 3:15; 12:9-11, 13). Кургани та їх рештки витягнуті ланцюжком у меридіональному напрямку на 0,5 км.

Група складається із 4-х більш-менш значних курганів, нумерація яких подається з півдня на північ, у залежності від черги їх огляду (рис.12:9-11, 13).

Насип № 1, найпівденніший в групі, знесений у 1970-х рр. Від нього залишився розораний останець, висотою 0,6 м і діаметром 25х20 м.

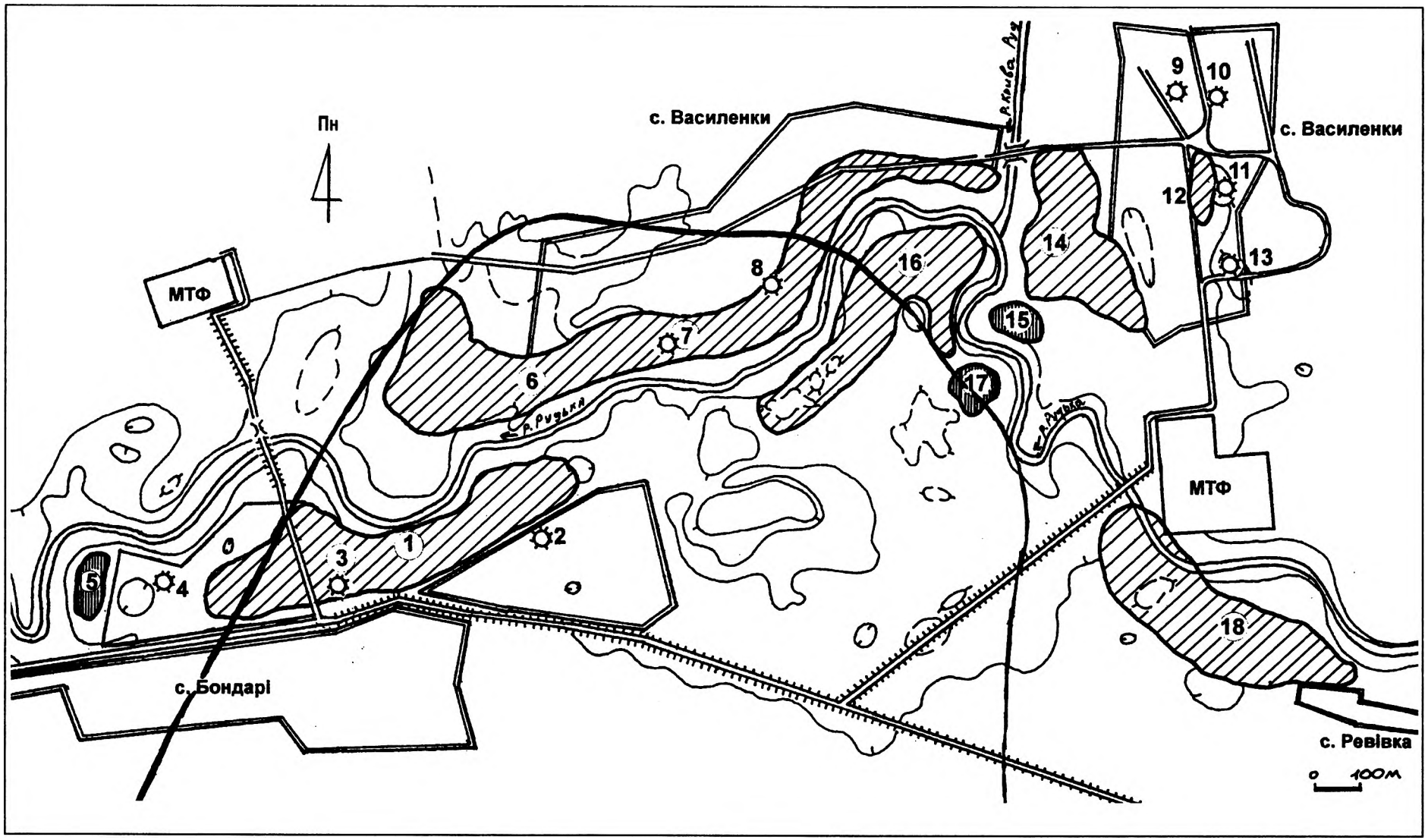

Рис. 12. **Схема розташування пам'яток північної частини території Біланівського родовища залізистих кварцитів.**

Цифрами позначені: 1 — Бондарі-1, 2 — Бондарі, курган 1; 3 — Бондарі, курганоподібний насип II; 4 — курганоподібний насип III; 5 — Бондарі II, місцезнаходження; 6 — Василенки IV; 7 — Василенки, курган IV; 8 — Василенки, курган III; 9-11, 13 — Василенки, група курганів I; 12 — Василенки III; 14 — Василенки I; 15 — Василенки II; 16 — Василенки V; 17 — Василенки VI; 18 — Ревівка I.

Абсолютна відмітка висоти на насипу становила 75,7 м (розміри подані за картою мірилом 1:10000) (рис.12:13).

Найбільший курган групи — № 2, — розташований на північ від попереднього, зайнятий сільським кладовищем. Його абсолютна висота — 75,7 м, відносна — 4,1 м, діаметр — 35х38 м (рис.12:11; 14-15). Насип задернований, на вершині — сліди тригопункту, а також чимало могил XX-XXI ст. Поли трохи оборані, особливо зі східного та західного боків, вершина сплощена. Поруч із насипом, на захід, між курганом та дорогою — рештки селища черняхівської культури Василенки III (див. нижче).

Курган № 3 зайнятий новітнім кладовищем та заростями терну. Знаходиться між кількох садиб. Висота — 1,6 м, діаметр — 30 м. Північна частина насипу — в могилах, південна — під городами (рис.12:10; 16).

Курган № 4 — рештки зруйнованого насипу, висотою 0,8 м, діаметром — 30х40 м, абсолютна висота — 76,1 м. Поритий, знаходиться під кущами бузку, терну та між садибами (рис.12:9).

Дані обстеження насипів вміщені до таблиці.

№ п/п	*Висота (м)*	*Діаметр (м)*	*Характеристика насипу, примітки*
1	0,6	25х20	Знесений, збереглися рештки у вигляді останця. Абс. висота насипу становила 75,7 м.
2	4,1	35х38	Задернований, зайнятий діючим кладовищем. Абсолютна висота ? — 75,7 м, на вершині —?сліди тригопункту. Поли трохи оборані, особливо зі східного та західного боків, вершина сплощена. Поруч — селище черняхівської культури Василенки III.
3	1,6	30	Задернований, зайнятий сучасним кладовищем, на поверхні — зарості терну. Знаходиться серед хат. Північна частина —?в могилах, південна —?під городами.
4	0,8	40х30	Поритий, знаходиться під кущами, поряд із садибами. Абсолютна висота — 76,1 м.

16. **Василенки III.** Селище (?) черняхівської культури та XVIII-XX ст. (*вододіл рр.Рудька та Крива Руда*) розташоване у селі, поза межами землевідводу, на другій терасі рр.Рудька та Крива Руда, навпроти місця їх злиття та над поселенням черняхівської культури Василенки I, на захід від кургану № 2 попередньої групи (рис.1:16; 3:16). Зі сходу обмежується схилом другої тераси та асфальтованою дорогою, що проходить по її краю. Розміри невеликі — 170х60 м (приблизно 1 га). Витягнуте воно з півдня на північ (рис.12:12). Певно, даний пункт є висілком селища Василенки I, або ж розораним ґрунтовим некрополем. Пам'ятка частково задернована (у південній частині), на північній периферії розорюється і використовується під городи. Можливо, площа її дещо більша, так як задернована поверхня південної околиці села не дала можливості для точного встановлення меж селища.

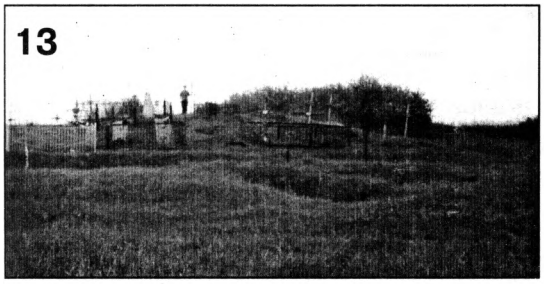
Серед підйомних матеріалів (рис.24), крім знахідок уламків типової гончарної кераміки черняхівської культури, — стінка ліпного горщика епохи ранньої бронзи, зі скошеними відбитками чотиризубого штампу.

До знахідок другої чверті I тис. н.е. відносяться 45 фрагментів кухонних посудин. Це уламки краплеподібних вінець та приденних частин із пласким дном та на підставочній плитці з утором. На двох з шести приденних частин на дні помітні типові сліди від обрізання зайвої глини на денці ниткою. Цікаво, що на оглянутій площі не трапилося жодного уламку столового чи амфорного посуду, що посередньо може свідчити про місцерозташування тут ґрунтового некрополю.

Серед знахідок фіналу пізньосередньовічного часу — фрагменти димленого посуду та уламки віконниці. Частину черешка залізного ножа або серпа, із загостренням на кінці та вигнутою основою спинки, можна віднести як до другої чверті I тис. н.е., так і до епохи пізнього середньовіччя.

Селище або рештки ґрунтового некрополю *черняхівської культури* не потрапляють до меж землевідводу родовища.

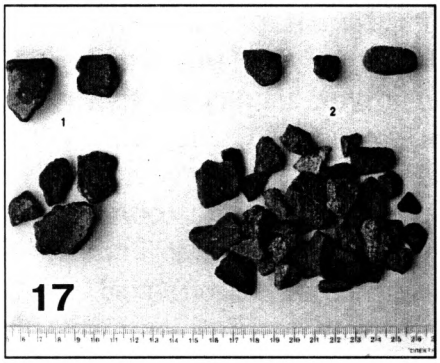
17. **Курган II** (*правий берег р.Рудька*) розташований на підвищенні правого берега р.Рудька, за 0,25 км від південно-східної — південної околиці села (зокрема, кургану № 1 групи I), та за 0,22 км на північний схід від зруйнованої

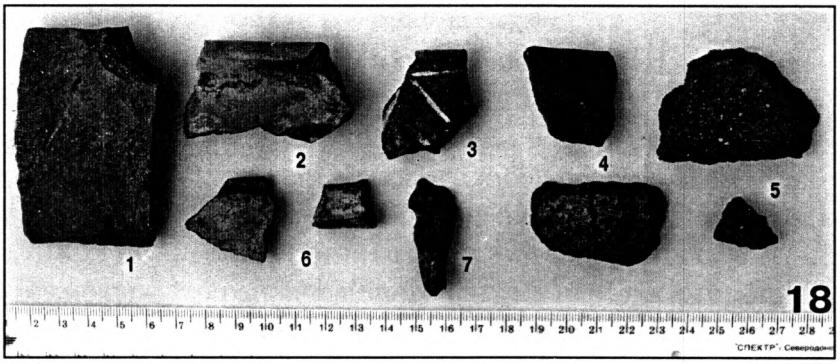

Рис. 13 .**Степівка, с.** Курган І. Вигляд з півночі-північного сходу.
Рис. 14. **Василенки, с.** Група курганів І. Насип № 2. Вигляд із заходу.
На передньому плані — селище черняхівської культури Василенки III.
Рис. 15. **Василенки, с.** Група курганів І. Насип № 2. Вигляд зі сходу.
Рис. 16. **Василенки, с.** Група курганів І. Насип № 3. Вигляд із заходу.
Рис. 17. **Кераміка з поселень:** 1 — Степівка І, поселення зрубної культури; 2 — Солонці І, поселення ранньобронзового і ранньозалізного віків та XIX-XX ст.
Рис. 18. **Знахідки з поверхні та піл курганних насипів:**
1 — Солонці (Лиходії), курган 1; 2 — Степівка, група курганів IV, курган № 2; 3 — Степівка, група курганів II, курган № 1; 4 — Степівка, курган № 1; 5 — Василенки, курган № 3; 6 — Ревівка, група курганів І, курган № 1; 7 — Солонці (Лиходії), група курганів III, курган № 1. *1-6 — кераміка, 7 — кремінь.*
Рис. 19. **Горбані, с.** Курган № 2, з півночі.

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

свиноферми, свого часу розміщеної південніше села (рис.1:17; 3:17). Розорюється, висота насипу — 0,35 м, діаметр — 23 м. Виділяється курган також світлим кольором наявного в насипі суглинку, можливо, із розораного викиду. На поверхні знайдено шматок крейди, розміром 1,2x1,0 см.

18. **Василенки I.** *Куток Василини.* Селище другої чверті I тис. н.е. та XIX-XX ст. (*правий берег р.Рудька — лівий р.Крива Руда*). Досить значне за розмірами поселення черняхівської культури займає виступ мисоподібного утворення правого берега р.Рудька у південно-західній частині східної половини села (куток Василини, від назви невеличкого висілку), нижче групи курганів, та ще один мис навпроти, на лівому березі р.Крива Руда, висотою 1,8-2,5 м. Розміщується на схилах другої-першої терас зазначених вище річок, якраз на схід від місця їх злиття, у межах села та на його околицях (рис.21). Абсолютна висота тераси у центральній частині селища — 72,2 м (рис.1:18; 3:18; 12:14). Площа поселення близька до прямокутної, у центрі — із заглибиною старого пересохлого озерця, напевне, водойми фіналу раннього залізного віку (абсолютна відмітка — 71,7 м). З півночі обмежене сучасним насипом шосе, з півдня — западинами боліт. Поверхня мису горбкувата. Розміри селища: у напрямку з півдня — південного сходу на північ — північний схід — близько 0,45 км; із заходу на схід — у різних місцях — від 0,15 до 0,23 км. Отже, площа пам'ятки встановлюється приблизно у 9,0 га. Точніше обміри здійснити не вдалося через те, що вся південно-східна частина території селища вкрита луками. Певно, у цьому напрямку поселення досягає заболочених лук, розташованих на захід дороги від зруйнованої свиноферми до центру с.Василенки.

Вздовж краю південного схилу першої тераси селище перетнуте вже загорнутою траншеєю газопроводу, шириною 0,5 м. Через задернованість обстеження проводилися саме за оголеннями і викидами з цієї траншеї (рис.22).

На поселенні виявлені і матеріли більш ранніх епох, зокрема, знайдено уламок вістря стріли доби ранньої бронзи (ямний час) з прямою основою та двосторонньою струменевою ретушшю (рис.20:1). Певно, ця знахідка, що трапилася на південній периферії пам'ятки, тяжіє до іншого поселення — Василенки II, де виявлені фрагменти кераміки доби ранньої бронзи.

Досить репрезентативна колекція матеріалів другої чверті I тис. н.е. (рис.25), у від-сотковому співвідношенні типів уламків гончарного та ліпного посуду, охарактеризована у таблиці:

*Кераміка**	*Кількість*	*У %*
Ліпна	11	11
Гончарна кухонна	63	64
Гончарна столова сіролискована	16	17
Гончарна столова чорнолискована	3	3
Амфорна імпортна	5	5
Усього:	*98*	*100*

* Разом із матеріалами з шурфу.

Опис та характеристика знахідок з поселення і шурфу подаються разом.

До кухонної кераміки з шерехатою поверхнею відносяться більшість зі знайдених зразків. Це уламки вінець краплеподібних форм, з округлими та пласкими зрізами (рис.20:2-7), краплеподібного вінця з невеликим підтрикутним валиком під зрізом (рис.20:8), вінця із широким пласким зрізом та загостреним краєм (рис.20:9). До кухонного посуду віднесений і фрагмент верхньої частини кухонної миски закритого типу, із краплеподібним вінцем та ребром (рис.20:10). Приденні частини таких горщиків — із пласким дном та утором, із 4-х таких фрагментів дно на одному було обрізане ниткою. Один уламок приденної частини кухонної посудини має утороподібний масивний виступ (піддон) на високій ніжці (рис.20:15).

Столова кераміка репрезентована фрагментами вінець сіролискованих мисок закритого типу, стінкою сіролискованої посудини з двома валиковими рельєфними поясками на плічку (рис.20:14а), подібною стінкою із ялинковим пролискованим орнаментом (рис.20:16). Приденні частини столових сіролискованих посудин — на підставочній плитці та на кільцевому піддоні, з уторами (рис.20:14,17). Із шурфу походить фрагмент краплеподібного вінця столової чорнолис-

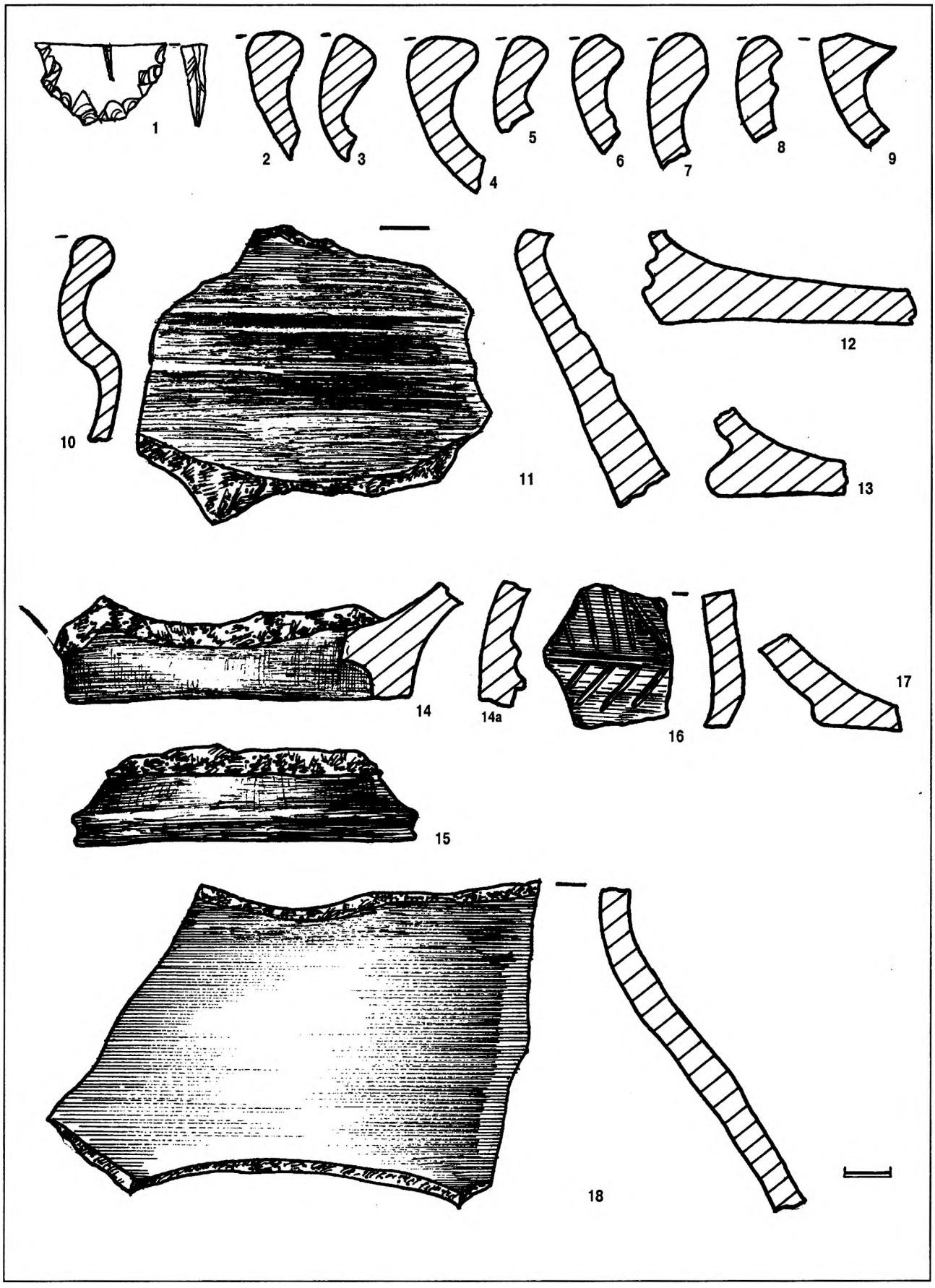
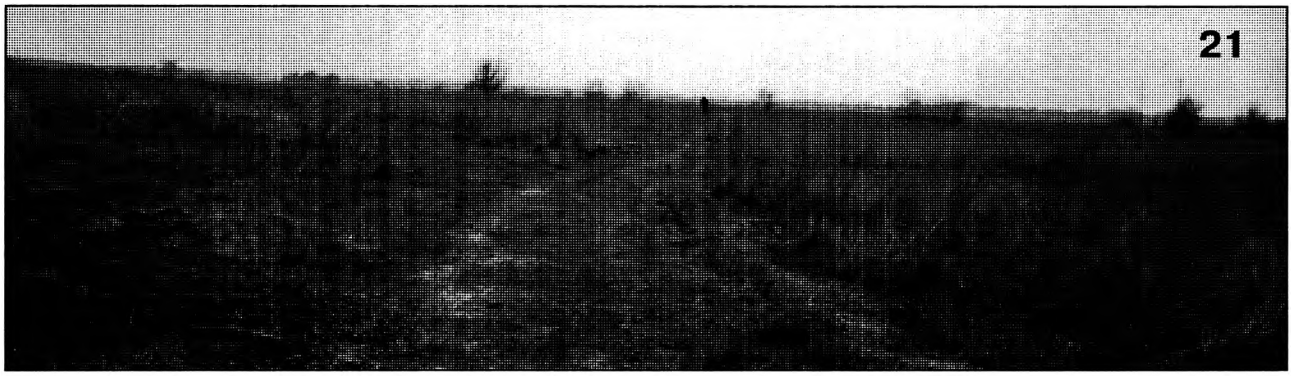
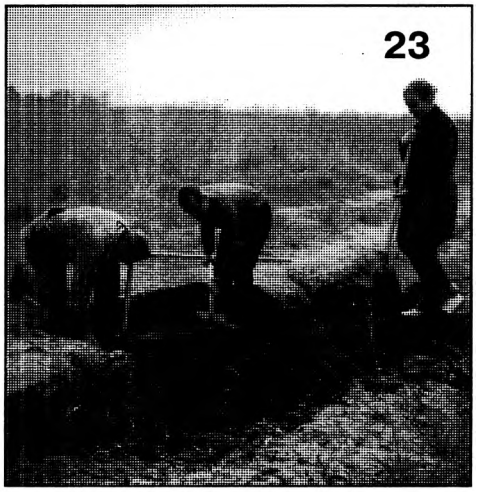
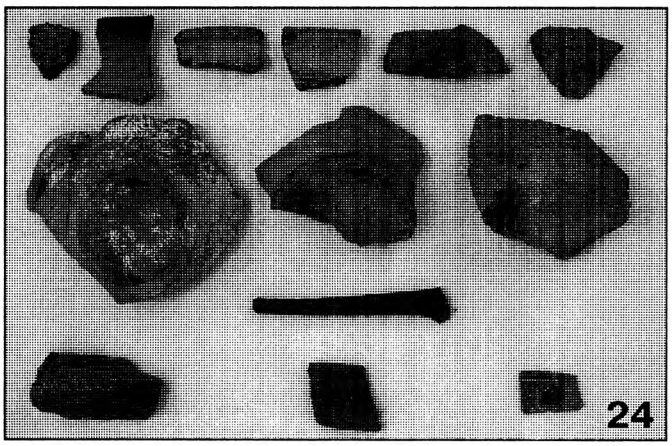

Рис. 20. **Василенки I.** Селище черняхівської культури. Знахідки.
Підйомні матеріали. 1 — кремінь, 2-18 — кераміка.

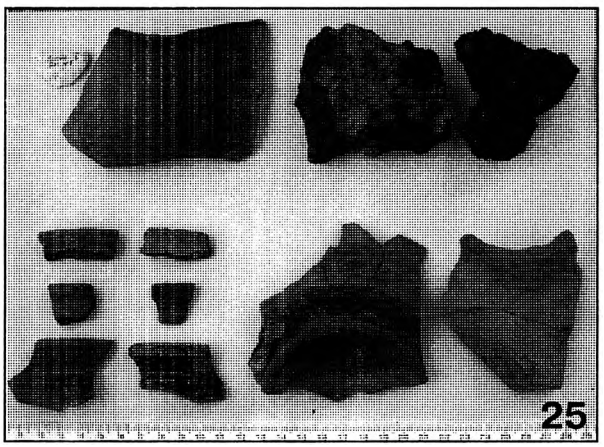

Рис.21. **Василенки I.** Селище черняхівської культури. *Вигляд із заплави р.Крива Руда.*

Рис.22. **Василенки I.** Селище черняхівської культури. Траншея газопроводу та місце розташування шурфу. *На задньому плані справа — поселення Василенки II.*

Рис.23. **Василенки I.** Селище черняхівської культури. Шурфування. Робочий момент. *Зліва направо: Сидоренко О.В., Радченко М.О., Єщенко О.Ю.*

Рис.24. **Василенки III.** Селище. Знахідки черняхівської культури та пізньосередньовічного часу. *Кераміка, залізо, скло.*

Рис.25. **Василенки I.** Селище черняхівської культури. Знахідки з поселення, підйомні матеріали та кераміка з шурфу. *Кремінь, кераміка, залізні шлаки.*

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

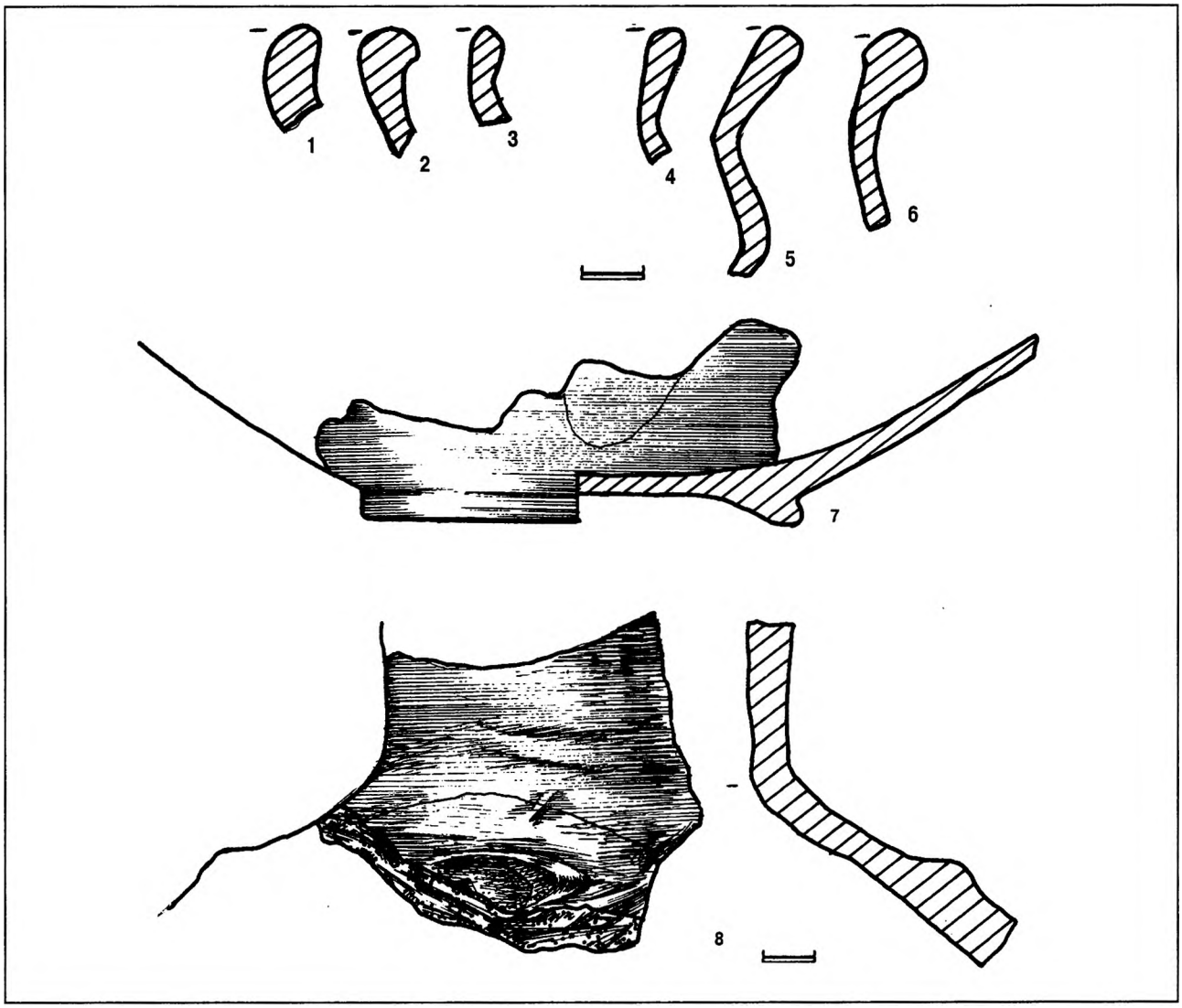
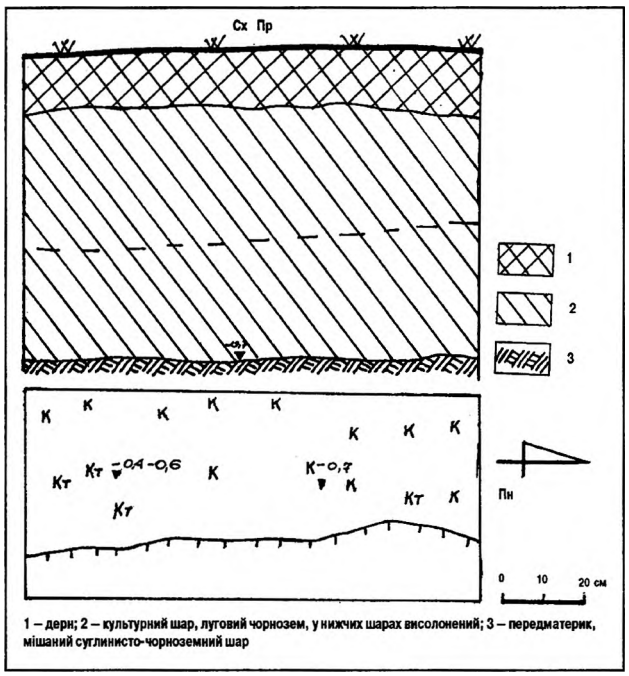

Рис. 26. **Василенки І.** Селище черняхівської культури. Шурф. Знахідки. *Кераміка*.

1 – дерн; 2 – культурний шар, луговий чорнозем, у нижчих шарах висолонений; 3 – передматерик, мішаний суглинисто-чорноземний шар

Рис. 27. **Василенки І.** Селище черняхівської культури. Шурф. План та профіль західної стінки.

кованої миски закритого типу (рис.26:6) та уламок приденної частини сіролискованої столової посудини на кільцевому піддоні, із невисоким утором (рис.26:7).

Антична імпортна тара представлена фрагментом верхньоплечової частини червоноглиняної посудини (можливо, глека), вкритої із зовні коричневим лаком (рис.20:18). Ще 3 уламки — рожевоглиняні, в тісті одного — домішки блискіток піску та, можливо, слюдяні включення. У шурфі знайдений невеликий розвал горлової частини рожевоглиняної амфори, з ділянкою основи ручки по верху плічка (рис.26:8).

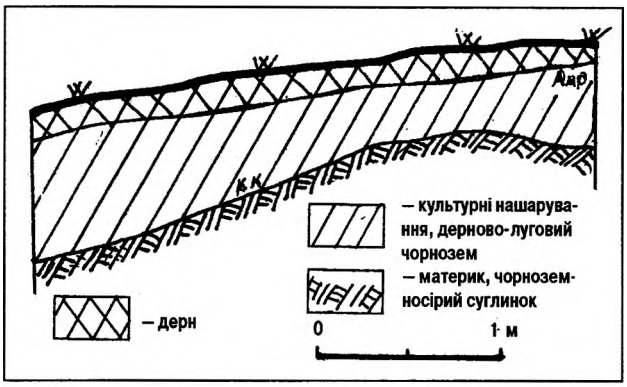

Рис. 28. **Василенки II.**
Зачистка північно-східної стінки траншеї.

На південно-східній периферії селища трапилися знахідки двох шматків залізних шлаків, що можуть також відноситися і до фіналу пізньосередньовічної доби (рис.25).

У північно-західній, правобережній частині селища, на городі крайньої від мосту через річку садиби, виявлені рештки розораної рудні, у вигляді круглої в плані ями, діаметром 1,2 м, забитої шматками болотяної руди. Об'єкт не досліджувався, бо був оточений тільки-но насадженою городиною.

У північно-західній частині селища, обабіч лівого боку газової траншеї, закладено широтно орієнтований шурф, розміром 2х1 м, фактично «прирізаний» до траншеї. Східна його частина виявилася частково зруйнованою вибиранням її котловану (рис.23). Шурфування виявило наявність культурних нашарувань потужністю 0,6-0,7 м. Стратиграфія зачистки стінок шурфу така (рис.27):

0 – 0,14 м — дерн;

0,14 – 0,40-0,50 м — культурний шар, лучний сіро-чорний чорнозем;

0,40-0,50 – 0,60-0,70 м — нижня частина культурного шару, висолонений гумусований чорнозем;

з 0,6-0,7 м і глибше — передматерик, мішаний суглинисто-чорноземний зволожений шар.

З шурфу, переважно, із верхньої частини нашарувань, походить більше 40 фрагментів гончарного посуду (рис.21), 20 кісток домашніх тварин, 12 шматків обмазки. Опис знахідок із нього долучений до вище наведеного комплексного огляду знахідок із поселення.

Селище прилягає до меж землевідводу Біланівського родовища і має бути хоча б частково *досліджене археологічно*.

19. **Василенки II.** *Куток Василини.* Рештки стійбища доби ранньої бронзи та ранього залізного віку (*правий берег р.Рудька*) знаходяться на мису правого берега річки, за 0,15 км на захід-південний захід від південної околиці села (кутка Василини), на південь від селища черняхівської культури Василенки I (рис.1:19; 3:19; 12:15). Певно, на деякій частині ці поселення перекриваються, про що свідчать знахідки доби ранньої бронзи на південній периферії селища другої чверті I тис. н.е. Площа імовірної стоянки встановлюється лише приблизно, як 0,08х 0,11 км (близько 1 га), так як уся її поверхня вкрита луками. Обстеження здійснені лише вздовж траншеї газопроводу, що проходить і через пункт Василенки I (рис.21).

Висота підвищення мису над рівнем заплави становить до 2 м. У траншеї газопроводу, над його переходом через річку, закладена зачистка профілю відслонень, довжиною 3 м. Рівень поверхні поступово понижувався до річки, і, відповідно, понижувалися надматерикові нашарування заплави. У стінках зачистки виявлена така стратиграфія (рис.28):

0-0,2 м — дерн;

0,2-0,7-1,25 м — дерново-лучний чорнозем, що з пониженням переходить у сірочорний-мулистий чорнозем;

0,7-1,25 м і глибше — материк, чорноземно-жовтосуглинистий грунт.

У піддерновому шарі знайдено залізну, дуже корозовану, рамку пряжки з язичком початку XX ст. (рис37:3), на глибині 0,25 м — фрагмент вінця рожевоглиняної античної амфори доби раннього залізного віку, із потовщеним зовнішнім краєм (рис.29:18; 37:2). У тісті тарної посудини — домішки блискіток піску.

На рівнях 0,85-1,00 м залягала кераміка епохи бронзи. Це фрагмент стінки горщика із відтисками двозубого штампу, уламок неорнаментованої стінки горщика доби ранньої бронзи, із домішками товченої мушлі у

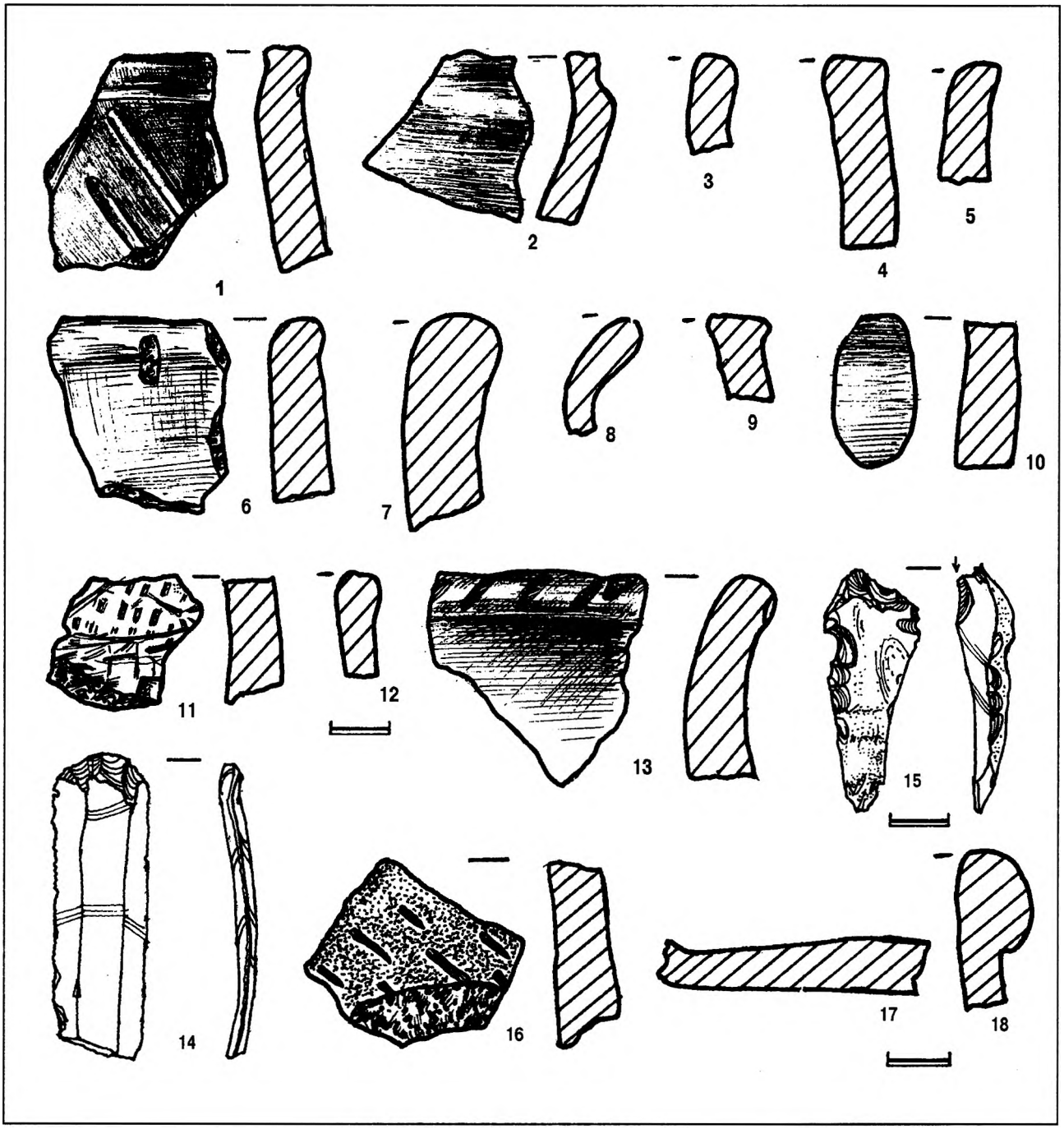

Рис. 2-9. **Знахідки:** 1 — Степівка, група курганів II, курган № 1; 2 — Ревівка, група курганів I, курган № 1; 3 — Ревівка I, селище черняхівської культури, зачистка; 4-5 — Степівка I, поселення зрубної культури, 6 — Степівка, курган № 1; 7 — Степівка, група курганів IV, курган № 2; 8 — Остапці I;
9-10 — Солонці I; 11-14 — Крамаренки I; 15 — Солонці, група курганів III, курган № 1;

тісті. Ще один фрагмент приденної частини ліпного горщика із домішками шамоту, із середньої частини заповнення, судячи зі структури черепка, належить пізнішій епосі, певно, добі пізнього бронзового віку (рис.29:16-17; 37:1).

На поселенні необхідно *провести додаткові обстеження*, за необхідності — *розкопки*.

20. **Василенки VI** *(лівий берег р.Рудька).* Поселення епохи ранньої бронзи знаходиться на схилі лівого берега, за 0,3 км на південний захід від південної частини села, навпроти пункту Василенки II. Територія повністю задернована, тому площу пам'ятки встановити точно не вдалося (рис.1:20; 3:20; 12:17). Приблизно її розміри складають — 50х100 м

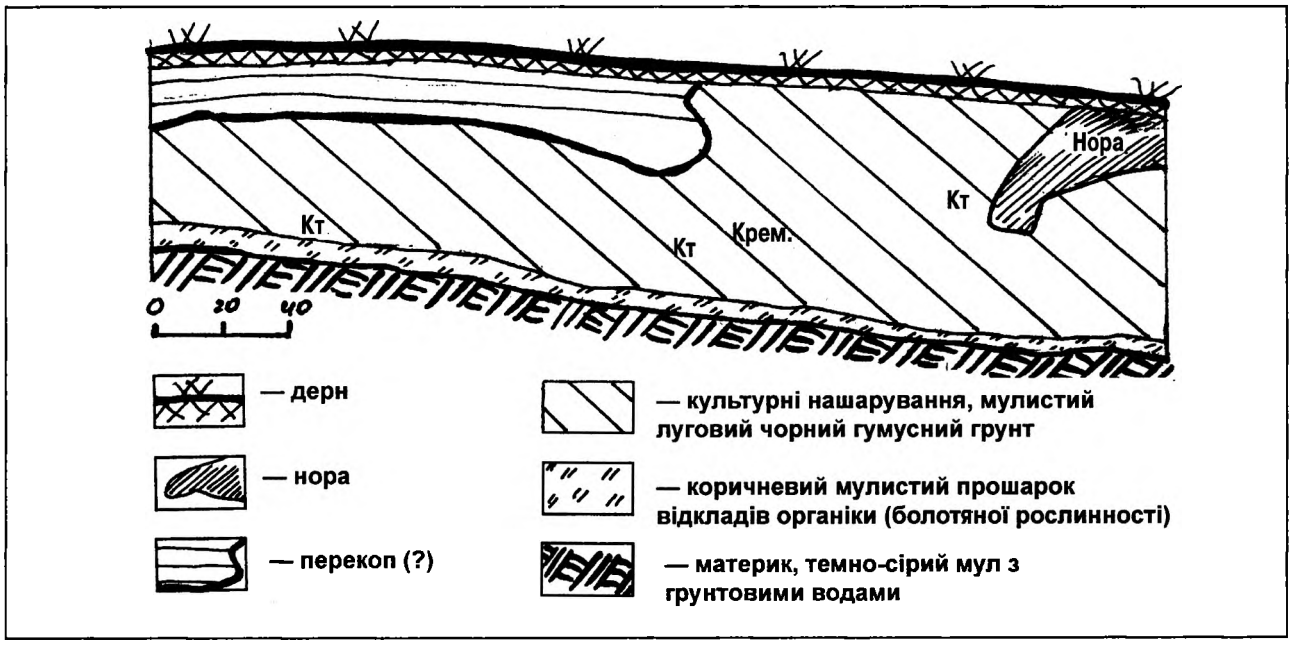

Рис.30. **Василенки VI.** Поселення доби ранньої бронзи.
Профіль зачистки західної стінки траншеї газопроводу.

(0,5 га). Огляд місцезнаходження, як і на протилежній частині, — пункті Василенки II, проводився за траншеєю прокладеного газопроводу. У відвалах знайдені 2 фрагменти ліпної кераміки епохи бронзи (рис.37:5) та більше 40 уламків кісток тварин різних розмірів. Судячи із такої насиченості остеологічними матеріалами, траншея газопроводу перебила рештки вигрібної ями, із великою кількістю кісток тварин та майже відсутніми керамічними знахідками.

У стінці траншеї закладено зачистку, довжиною 3 м, що виявила таку стратиграфічну ситуацію (рис.30):

0-0,05 м — дерн;

0,05 — 0,45-0,63 м — культурні нашарування — мулистий лучний гумусований чорний ґрунт;

0,45-0,63 — 0,54-0,70 м — коричневий мулистий прошарок відкладень зотлілої органіки (болотяної рослинності);

0,54-0,70 м і глибше — материк — темно-сірий мул із ґрунтовими водами.

Профіль зачистки знаходився за 10 м від берега річки, і тому поступово понижувався, чим і пояснюється така різниця в глибинах меж прошарків у різних місцях зачистки. Слід зазначити, що у верхніх шарах наявні прошарки напливів та наносів повеней, а також — сліди нір землериїв (рис.30).

У зачистці виявлені 20 уламків кісток тварин та патинована, зі слідами перебування у вогні, скалка з нуклеуса, схожа на вкладень, із двосторонньою дрібною струменевою ретушшю (рис.37:5).

Вірогідно, поселення належить решткам стійбища *доби ранньої бронзи*, де необхідно, в разі включення його до меж землевідводу, *провести додаткові дослідження на всій площі.*

21. **Василенки IV.** *Куток Різники (правий берег р.Рудька).* Селище черняхівської культури та XVIII-XX ст. розташоване у межах і поза територією села, частково — на ділянці землевідводу Біланівського родовища (близько 2/3), на правому березі р.Рудька, розпочинаючись від місця злиття рр.Рудька і Крива Руда до мису, утвореного вигином коліна р.Рудька та зволоженим вибалком на захід від села (рис.1:21; 3:21; 12:6). Цей куток села носить назву Різники — від найменування колишнього населеного пункту, знятого з обліку у період 1968-1978 рр. (*Адміністративно-територіальний, 2002, с.173*), та приєднаного до с.Василенки.

У східній частині селища ширина смуги виявлення матеріалів другої чверті I тис. н.е.

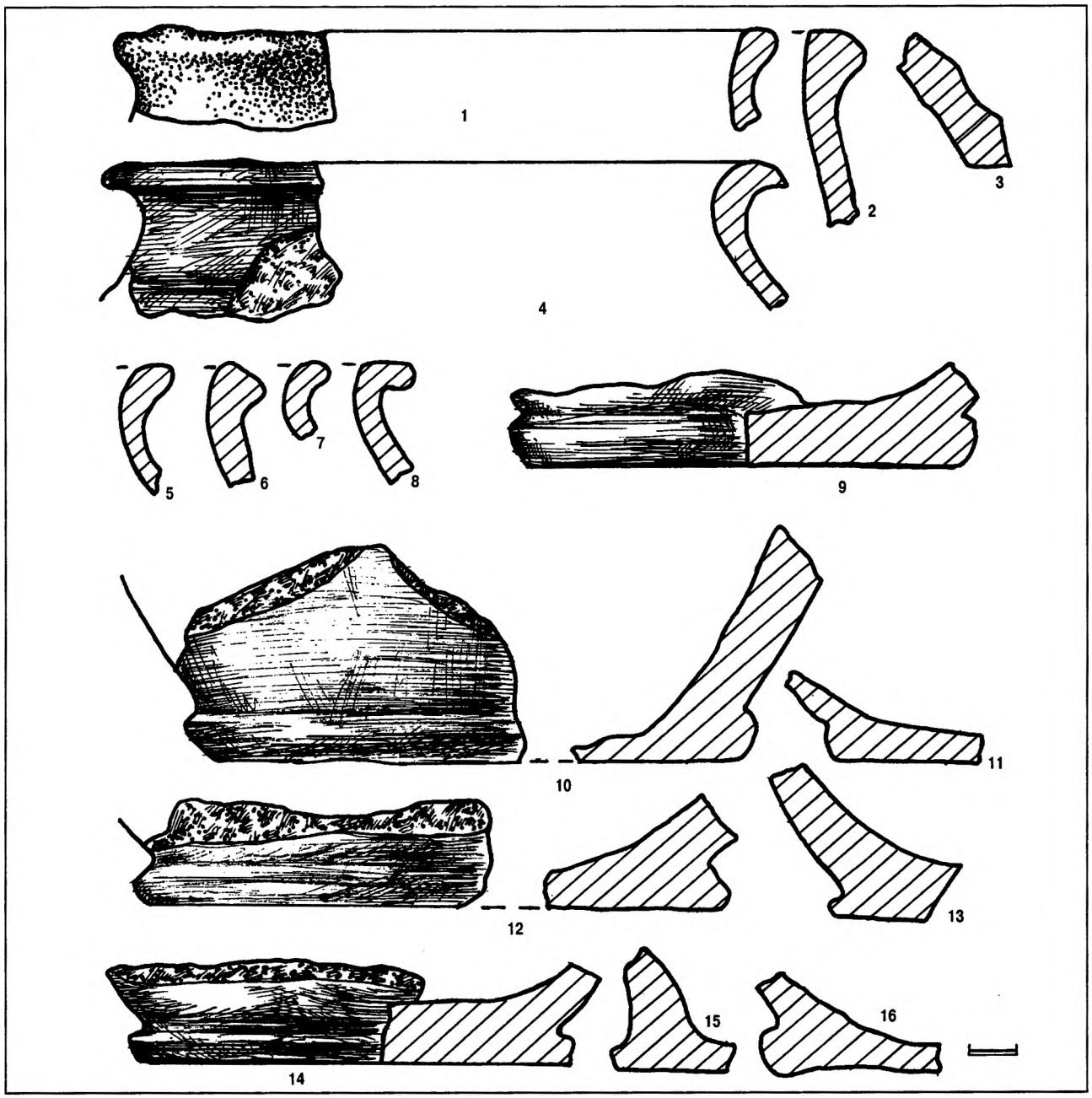

Рис.31. **Василенки IV.** *Кераміка:* 1-3 — ліпна; 4-16 — гончарна.

становить 60-70 м, у західній — розширюється, і на вищевказаному мису — досягає 150-250 м (рис.4-5). Але основна частина поселення розташована саме у межах села, на схилі та краю тераси (рис.38), де і було виявлено переважну більшість підйомних матеріалів. Розміри селища становлять приблизно 1800 м за довжиною та 60-250 м в ширину. Загальна площа — приблизно 18 га. Західна периферія селища має широкі межі, хоча слабко насичена матеріалом.

Підйомні матеріали черняхівської культури репрезентовані таким чином:

Кераміка	*Кількість*	*У %*
Ліпна	10	7
Гончарна кухонна	109	75
Гончарна столова сіролискована	19	13
Амфорна імпортна	7	5
Усього	*145*	*100*

Посуд другої чверті I тис. н.е. виготовлений якісно, майже без домішок (подекуди глина опіснена піском, вапном), значна частина оглеєна, особливо, лискована столова кераміка.

Зразки ліпного посуду представлені фрагментами краплеподібного вінця горщика із підлискованою поверхнею, з горизонтально-

округлим краєм зрізу, уламками краплеподібного вінця та приденної частини без утору (рис.31:1-3).

Кухонний гончарний посуд із шерехатою поверхнею репрезентований фрагментами звичайних типових краплеподібних вінець горщиків (рис.31:5-7), уламками вінець із коротким, дуже відігнутим краєм та загостреним зрізом (рис.31:8), фрагментами приденних частин посуду із пласким дном та утором (рис.31:9-16).

Столовий гончарний посуд типологічно розподіляється на дві групи. Перша — столова кераміка із сіролискованою поверхнею. До цієї групи відносяться знахідки уламків вінець столових мисок та приденної частини посудин з пласким дном та слабко вираженим утором (рис.32:1-3). Друга група — столовий посуд з чорнолискованою поверхнею, до якого відносяться лише два знайдених фрагменти: вінцевої частини чорнолискованої столової миски-вази з основою горизонтальної ручки, що відходить від краю вінця (рис. 32:6), та уламок реберчастої частини лискованої столової миски зі скошеними канелюрами вздовж ребра (рис.32:7).

Амфорна кераміка репрезентована уламками 3-х фрагментів червоно-, 2-х рожевота 2-х сіроглиняних посудин. Зокрема, наявний уламок горлової частини червоноглиняної амфори.

Певно, до кінця другої чверті I тис. н.е. відноситься і фрагментоване точильце видовженої підпрямокутної форми, виготовлене із талькового сланцю. Його розміри: довжина збереженої частини — 4,6 см, перетин — 1,1х0,8 см (рис.32:5).

Крім того, у західній частині селища знайдена залізна провушна сокира XVII-XVIII ст. з обламаним краєм леза. Довжина (збережена) знаряддя — від обуха до нижньої частини — 12,3 см, ширина леза — 8,3 см, отвір обуха

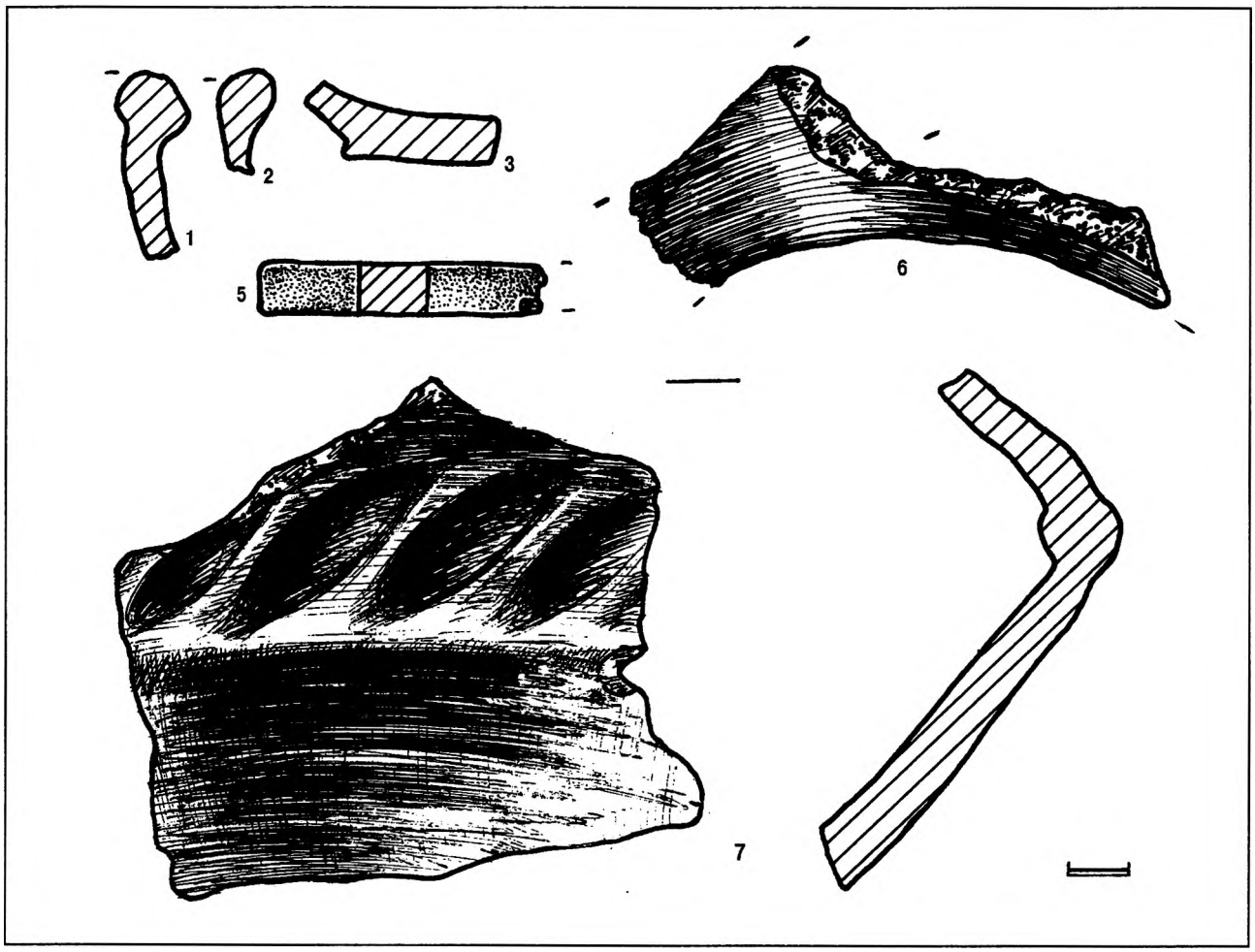

Рис.32. **Василенки IV.** *Знахідки.* 1-4, 6 — кераміка, 5 — тальковий сланець.

неправильно округлий, розміром 5,7х4,2 см (рис.33; 43). На східному кутку пам'ятки трапився уламок бронзового двостороннього гребінця до прядки, певно, XVIII-XIX ст.

Більша частина значного за розмірами *селища черняхівської культури потрапляє до меж землевідводу Біланівського родовища* і має *досліджуватися археологічними методами.*

22. **Курган III.** *Куток Різники* (*правий берег р.Рудька*). Знаходиться у межах села, на краю другої тераси правого берега, в центральній частині кутка Різники, на північній периферії селища черняхівської культури (пункту Василенки IV), за 20 м на північ від асфальтованої вулиці села (рис.1:22; 3:22; 12:8). Висота кургану — 0,5 м, діаметр — 33 м, розорюється. У центрі насипу та на південному схилі знайдені фрагменти приденної частини ліпного горщика епохи бронзи (рис.18:5) та кілька уламків черепа й інших кісток людини, проаналізоні нижче у Додатку 1 А.В.Артем'євим. Зазначимо, що абсолютна висота підвищення тераси, поряд із курганом, — 72,2 м.

Курган потрапляє до меж землевідводу родовища і *має бути досліджений.*

23. **Курган IV.** *Куток Різники* (*правий берег р.Рудька*). Розташований у межах села, в західній його частині, на краю другої тераси правого берега, на території селища черняхівської культури (пункту Василенки IV) (рис.1:23; 3:23: 12:7). Задернований, на кургані знаходиться сільське кладовище кутка, у центрі насипу — високе сухе дерево. Висота — близько 0,5 м, на півночі і сході — насип значно понижується, західна пола підрізана і розорюється. Діаметр — 23-25 м (рис.39).

Курган потрапляє до меж землевідводу родовища і *має бути досліджений* після перезахоронення кладовища.

24. **Василенки V** *(лівий берег р.Рудька).* Селище черняхівської культури та кінця XVIII-XIX ст. розташоване за 0,1 км на південь від села, безпосередньо від кутка Різники, на мисі лівого берега р.Рудька (рис.1:24; 3:24; 12:16). Північно-східна частина поселення лежить

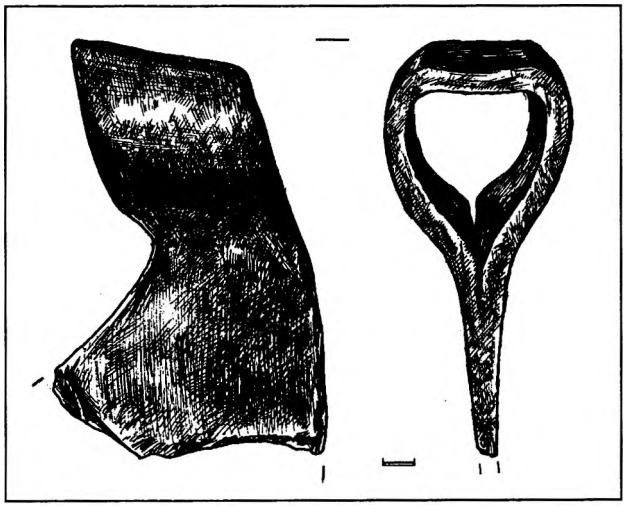

Рис.33. **Василенки IV.** Сокира. *Залізо.*

навпроти злиття рр. Рудька та Крива Руда, навпроти пункту Василенки I. На північ від селища Василенки V, за річкою — селище другої чверті I тис. н.е. Василенки IV. Русло річки поряд має сліди вирівнювання та поглиблення, що, за повідомленнями місцевих жителів, проводилося у 1990-х рр.

Розміри селища — 700х100-150 м (більше 10 га). Площа пам'ятки задернована, не розорюється. У північно-східній частині закладено шурф, розміром 2х1 м, з такою стратиграфією:

0-0,1 м — дерн;

0,10-0,84 м — культурний шар зі світло-чорним луговим, гумусованим чорноземом, з кротовинами;

з 0,84 м і глибше — материк, сіро-жовтий суглинок, дуже зритий кротовинами (рис.34).

Майже 2/3 дна шурфу займало перебите норами гумусоване, інтенсивно чорне заповнення доволі значної ями, напевне, житла. Через те, що вибирання даного об'єкта могло вийти за рамки розвідкових досліджень, пляма ями була зачищена до рівня материка, зафіксована і далі не вибиралася (рис.34).

У західній частині селища візуально відзначені кілька пагорбів-хатищ, висотою до 0,4 м. На деяких планах ці насипи помилково позначені як кургани. В одному такому «кургані» виявлено глибокі нори, де закладена зачистка. Вона показала значну насиченість насипу «пагорба» матеріалами кінця XVIII-XIX ст., особливо, у верхніх нашаруваннях (до 0,3-

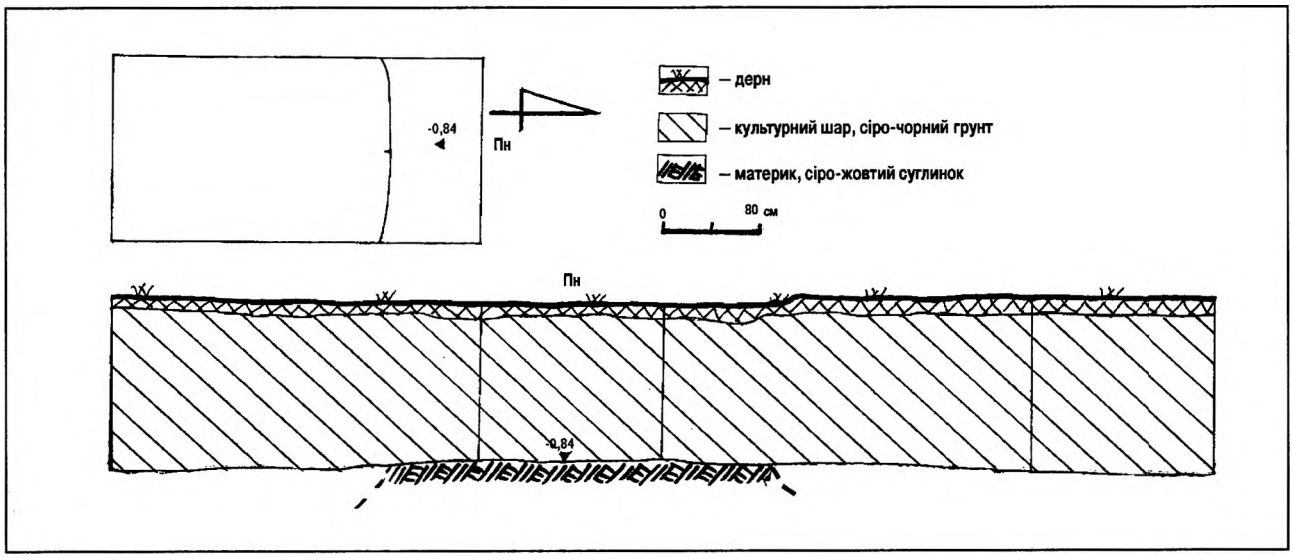

Рис.34. **Василенки V.** Селище черняхівської культури. Шурф. План та розгортка профілів стінок.

0,4 м), глибше яких, щонайменше до глибини 0,8 м, траплялася винятково кераміка другої чверті I тис. н.е.

Так як селище виявилося задернованим, то знахідки з нього досить нечисленні і походять тільки із шурфу та зачистки. Матеріали з шурфу: 3 фрагменти ліпної кераміки, 43 — кухонної і сіролискованої гончарної, 5 шматків обмазки та 29 уламків кісток тварин. У зачистці знайдений 1 уламок ліпної кераміки і 5 фрагментів гончарної кухонної. Це фрагменти кухонних посудин із шерехатою поверхнею, а саме — краплеподібних вінець, одне з яких — із потовщеним краєм та пласким зрізом, а також приденної частини гончарної посудини з утором (рис.35).

Селище належить до скупчення пам'яток *черняхівської культури* у сс. Бондарі – Василенки і *потрапляє* до меж землевідводу, *потребуючи проведення досліджень.*

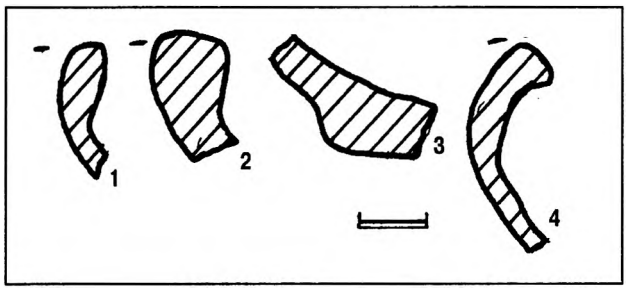

Рис.35. **Василенки V.** Селище черняхівської культури. Знахідки з шурфу *(1-3)* та зачистки *(4)*. *Кераміка.*

25. **Група курганів II.** *Урочище Рої* (*правий берег р.Рудька*). Група курганів II розташована на вершині плато мису другої надзаплавної тераси правого берега, за 0,7-0,8 км на північний захід від села та за 1,1 км на північний схід від тракторної бригади с.Бондарі (рис.1:25; 3:25). Абсолютна висота найбільшого кургану групи — № 1 — 76,1-76,6 м.

Група складається з 8-ми розораних насипів, 5 з яких знаходяться на схід-південний схід від великого, що мав на 1956 р. висоту 4,0 м і діаметр понад 35 м. У 1960-х рр. великий курган було розгорнуто і насип використано для підсипки дорожнього полотна (рис.36). Сліди розтягнутого бульдозерами насипу, у вигляді великого плаского пагорбу, оточеного розтягнутими оранкою дугоподібними валами від вибирання і вивезення ґрунту, збереглися на захід, північ, південь і південний захід від останця кургану № 1, висотою 0,7-0,8 м і діаметром понад 30 м. Зі сходу та півдня до останця «гніздом» прилягають інші розорані насипи, один з яких розташований за 0,125 км на схід, на пониженні мису.

Насип колишнього великого кургану розорюється, через нього проходить, майже у меридіональному напрямку, польова дорога.

Обмірні характеристики курганів подані нижче у таблиці.

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Примітки
1	0,80	30	Навпіл перерізаний польовою дорогою, з півночі на південь, розораний, найбільший курган, що колись мав висоту 4 м, діаметр 30-35 м. Насип знесений шляховим будівництвом. Абс. висота — 76,1-76,6 м. Траплялися поодинокі черепки зрубної культури. Оточений напів- та дугоподібними валами від вибирання ґрунту, що надають схожості рештками насипу з майданом.
2	0,60	20x30	Розораний, видовжений в меридіональному напрямку, з плямою материкового викиду від поховання доби раннього заліза.
3	0,50	22	Розораний, округлий, із виїмкою від вибирання ґрунту при спорудженні, розташованої зі сходу.
4	0,60	25	Розораний, материковий викид від ями поховання скіфського часу.
5	0,50	20	Розораний.
6	0,35	більше 20	Дуже розораний.
7	0,40	12x15	Округлий, розораний.
8	0,20	близько 13	«Пляма» від викиду поховання доби ранньої бронзи, з дрібними черепками ямного часу.

26. **Група курганів III.** *Курганне «поле» в урочищі Рої (правий берег р.Рудька).* Розріджена група курганів III, у вигляді своєрідного курганного «поля», займає підвищення плато правого берега та вершини мікровододілів, за 0,3-1,7 км на північ — північний захід від тракторної бригади с.Бондарі (рис.1:26). Абсолютні висоти цього плато, вкритого розораними степовими «блюдцями», — 71,4-72,7 м. Група складається з 13-ти розораних насипів, витягнутих скривленим ланцюжком загалом в меридіональному напрямку. Їх висота — 0,30-1,25 м, діаметри — від 13-30 до 20x85 м.

Візуально-обмірні характеристики курганів подані нижче у таблиці.

27. **Група курганів IV.** *Урочище Рої (правий берег р.Рудька).* Група курганів у складі 2-х розораних насипів знаходиться на краю мису третьої надзаплавної тераси правого берега, за 0,12 км на північний схід від тракторної бригади с.Бондарі (рис.1:27; 3:27). Розташовані компактно,

Кургани групи III в ур.Рої

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Примітки
1	0,60	22	Розораний. На гребені підвищення. Абсолютна висота — 72,7 м.
2	1,20	30	Розораний, насип у вигляді сегмента кулі. Абсолютна висота — 72,4 м.
3	0,40	16	Розораний. Абсолютна висота — 71,7 м.
4	0,25	13	Дуже розораний, є материковий викид від ями поховання скіфського часу (?). Абсолютна висота — 71,4 м.
5	0,30	17	Розораний. Абсолютна висота — 71,7 м.
6	1,25	28	Розораний, насип у вигляді сплощеного сегмента кулі. Абсолютна висота — 72,1 м.
7	0,45	20x85	«Довгий» курган, дуже розораний, напевне, з похованнями культури багатоваликової кераміки.
8	0,30	16	Розораний. Абсолютна висота — 71,4 м.
9	0,40	20	Розораний. Абсолютна висота — 72,1 м.
10	0,35	15	Дуже розораний. Абсолютна висота — 71,7 м.
11	0,40	22	Дуже розораний. Є заглибина від вибирання ґрунту на зведення насипу, розташована зі сходу. Абс. висота — 71,9 м.
12	0,40	18	Розораний. Край польової дороги. Абс. вис. — 71,9 м.
13	0,60	30x40	Розораний, вирівняний насип за допомогою бульдозера. Абсолютна висота — 72,7 м.

по обидва боки від польової дороги. Абсолютна висота мису — 71,8 м. Кургани розорані, насипи згладжені при грейдуванні. Висота більшого — № 2 — 0, 7 м, його діаметр — 24 м; меншого — № 1 — відповідно, 0,6 та 15 м.

28. **Група курганів V.** *Урочище Бригада (правий берег р.Рудька).* Група курганів знаходиться поблизу тракторної бригади, біля краю другої тераси, на вершині підвищення-останця третьої, за 0,25-0,50 км на південний захід — захід від капітальних споруд й ангарів тракторної бригади с.Бондарі (рис.1:28; 3:28). Абсолютна висота найбільшого кургану групи — № 5 — 74,2 м, ще одного — № 2 — 72,6 м. Група складається з 5-ти насипів, 2 з яких задерновані, останні — розорюються (рис.40).

Насип найбільшого кургану № 5 — задернований, обвалований, вкритий кладовищем, на ньому росте кілька дерев та кущів. Його ви-

сота — 1,6 м, діаметр — близько 32 м. Обмірні характеристики курганів подані нижче у таблиці.

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Примітки
1	0,30	20	Розораний.
2	0,50	24	Розораний, насип у вигляді сегмента кулі. Абс. вис. — 72,6 м.
3	0,40	16	Розораний. Під лісосмугою.
4	0,70	22	Розорювався, на сьогодні задернований. Напівкуляста форма насипу.
5	1,60	32	Задернований, обвалований. З кладовищем. Абс.вис.— 74,2 м.

Між насипами №№ 5 та 4 розташовані рештки селітряного заводу, напевне, XIX ст., у вигляді заораного валу бурта напівовальної форми, діаметром 60х90 м і висотою 0,6 м, а також кількох відрізків валів подібної висоти біля найбільшого кургану № 5, на схід від насипу № 4 (рис.1:28).

Остапці, с., Бондарівська с/р., Кременчуцький р-н (*правий берег р.Рудька — лівий берег рр. Псел — Дніпро*).

29. **Група курганів (майдан-?) I.** *Куток Ковалі.* Знаходиться на північній околиці села. На топографічних картах — із позначкою 3 м висоти та з кладовищем. Група складається з 3-х курганоподібних насипів чи одного майдану у вигляді трьох насипів. Всі вони дуже розорані (рис.1:29). Насип № 2 — із західного і східного боків вкритий чагарниками і деревами . Висота насипу № 1 — 0,7-0,8 м, з максимумом висоти край західної поли; витягнутий із заходу на схід, дугоподібної форми. Насип №2, висотою 0,5 м, діаметром — до 25 м. Насип №3, — висотою 0,4 м та діаметром 20 м. Серед знахідок на поверхні — кераміка та інші матеріали XIX-XX ст.

Не виключено, що група насипів — *рештки великого розораного майдану* XIX ст.

30. **Група курганів II.** *Куток Ковалі.* Розташована у межах села, на його північно-східній сучасній околиці, раніше — у межах с.Ковалі, на сьогодні — кутка села. Складається з двох насипів (рис.1:30). Задернований насип № 1 вкритий кладовищем, із найранішими похованнями (серед датованих) 1950-х рр. Є сучасні могили та неатрибутовані, позначені лише самими пагорбами. Поли підрізані. Південна пола потрапляє до подвір'я однієї із садиб села. Висота насипу — 2,0 м, діаметр — 30 м (рис.41).

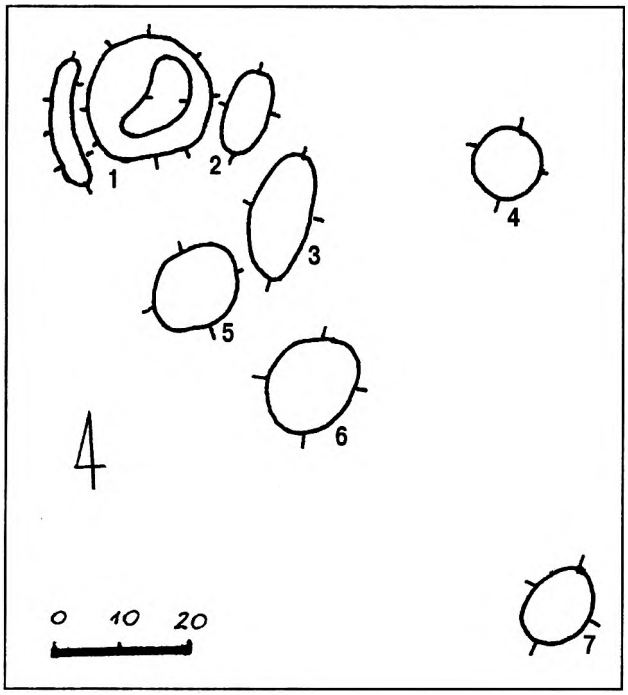

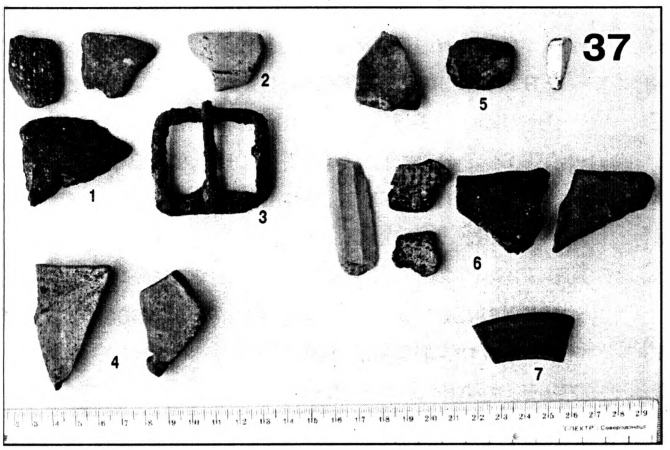
Рис.36. **Василенки, с.** Група курганів II. План розташування курганів могильника *(насипи №№ 1-7).*

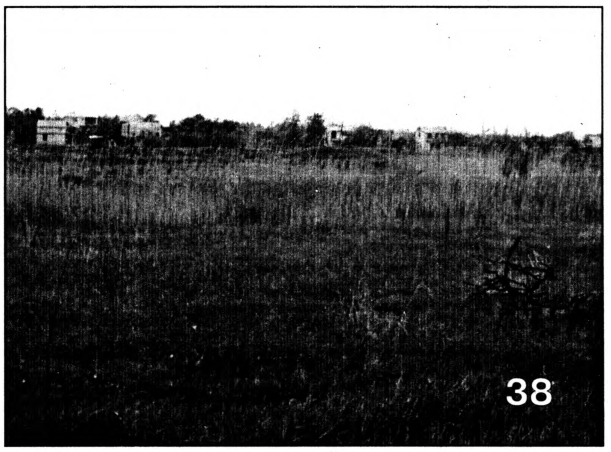
Насип № 2 знаходиться на північний захід від першого, розорюється; висота — 0,6 м та діаметр — 32 м. Має вигляд двоскладового пагорбу, із максимальним підвищенням на північному заході та западиною в центрі. Можливо, це два кургани, що „зрослися", можливо, просів великої ями впускного поховання чи сліди діяльності скарбошукачів початку XX ст.

31. **Курган I** розміщується за 0,41 км на північний захід від тваринницької ферми, зліва від дороги сс. Бондарі — Запсілля. Висота — 0,5 м, діаметр — до 25 м. Розорюється (рис.1:31).

32. **Курган II.** *Могила Сафронова.* Знаходиться за 0,34 км на захід від тваринницької ферми (на північний захід від села, сучасна МТФ не діє). Підвищення обмежене з північного сходу балкою, з південного заходу — луками (рис.1:32). На топографічних картах 1950-х рр. позначена висота кургана — 2 м, з абсолютною відміткою — 74,4 м.

Насип має висоту 3,10 м, діаметр — 38 м. Східна пола та схил, а також північна пола — у

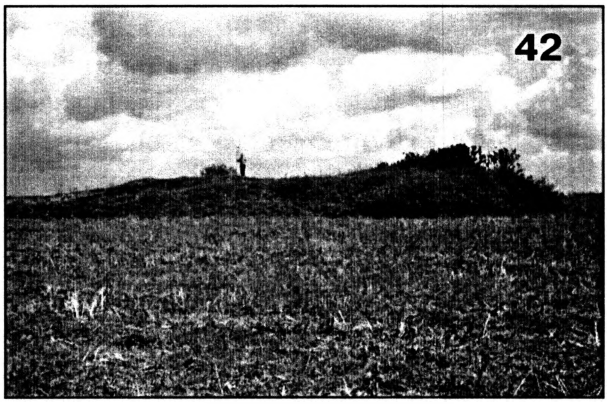

Рис. 37. **Знахідки з пам'яток:** 1-3 — Василенки II; 4 — Базалуки I; 5 — Василенки VI; 6 — Крамаренки I; 7 — Остапці I.
Кераміка, кремінь, залізо.

Рис. 38. **Василенки IV.** Вигляд із поселення на селище черняхівської культури Бондарі I.

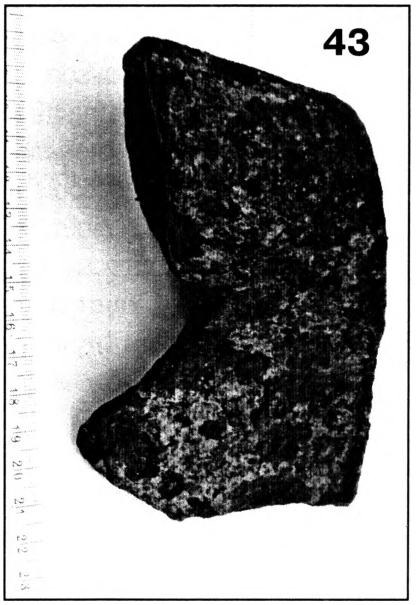
Рис. 39. **Василенки, с.** Курган IV. Вигляд з півдня.

Рис. 40. **Василенки, с.** Група курганів V. Курган № 5, зі сходу.

Рис. 41. **Остапці, с.** Група курганів II. Курган №1. Вигляд із заходу.

Рис. 42. **Остапці, с.** Курган II, могила Сафронова, з півдня.

Рис. 43. **Василенки IV.** Сокира. *Залізо.*

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

заростях дерев та чагарників. Інші поли — підрізані оранкою. На вершині — сліди обваловано-го триангуляційного знаку, із залізним трубчастим сердечником. На північ від вершини — зарості півників, що може свідчити про присутність у насипу новітніх поховань, на сьогодні візуально непомітних (рис.42). Відзначено два провали з південного боку. На північний захід від насипу № 1 помітне невелике розорюване *курганоподібне підвищення*, висотою 0,4 м та діаметром — 20-23 м, можливо, природного походження.

33. **Курган ІІІ.** *Куток Підтикани. Могила Дернечина.* Розташовувався, за картами післявоєнних років, біля колишнього села Підтикани (тепер — куток с.Остапці), за 0,31 км на захід від місцевого цвинтаря. На карті курган мав висоту 3,9 м, з абсолютною відміткою 76,1 м. Тепер на місці кургану знаходиться сміттєзвалище (рис.1:33). За розповідями місцевих жителів, цей насип було зруйновано для вибирання чорнозему з метою підсипання городів і, можливо, дороги. Потім на місце насипу кургану почали звозити сміття. Тривалий час із вибраного ґрунту, що був зсипаний на городи, вибирали черепи і кістки людей з кладовища на кургані. На даний час місце насипу позначене сміттєзвалищем. Візуально помітних підвищень та залишків кургану не збереглося.

34. **Остапці І.** *Куток Підтикани. Місцезнаходження салтівської культури* знаходиться у межах с.Остапці, край його південно-західного висілка (колишнього с.Підтикани), на схилі тераси правого берега р.Рудька (сучасна територія відстійника Кременчуцького нафтоперероб-ного заводу — КНПЗ) (рис.1:34). На розорюваній присадибній ділянці знайдений фрагмент краплеподібного вінця горщика з масткою лискованою поверхнею, із широко розхиленим краєм (рис.29:8; 37:7). Напевне, ця випадкова знахідка салтівської культури позначає місце тимчасового стійбища цього часу.

Ревівка, с., Бондарівська с/р., Кременчуцький р-н (*лівий берег р.Рудька — лівий берег рр.Псел — Дніпро*).

35. **Ревівка І.** *Куток Липки (Експедиція). Селище черняхівської культури* та XVIII-XX ст. виявлене на західній околиці села, на місці колишнього хутора (на разі — куток села), за 150 м на північ від кургану І (рис.1:35; 3:35; 12:18). Липки — колишнє село, зняте із обліку з 1960 по 1965 рр. *(Адміністративно-територіальний, 2002, с.159).*

Зі сходу селище обмежене крайніми садибами села (зокрема, садибою Гнойового М.О.) (рис.51), з північного заходу — польовою дорогою на с.Василенки.

Займає схили мисів тераси, улоговину між ними, з абсолютними відмітками висоти — 72,4-75,2 м. Залишки селища видовжені у напрямку з південного сходу на північний захід, уздовж русла р.Рудька. Загальна площа — 0,65х0,10-0,16 км, тобто близько 10 га (рис.12: 18). Східна частина селища використовується під городи, центральна та північно-західна — задерновані, вершини схилів мису, південна периферія пам'ятки — розорюються (рис.51).

Східний мис з північно-західного боку зруйнований старими кар'єрами, що виникли при спрямлені русла річки та її так званої „меліорації".

Під час висаджування картоплі власник городу, що розташований на східній периферії пам'ятки, натрапив на зруйновані рештки якоїсь споруди, поряд з фрагментами обмазки. Саме тут трапився розвал верхньої частини пізньоантичної гончарної амфори (опис наведений нижче) (рис.52).

На селищі, в його західній частині, виявлений фрагмент кераміки доби ранньої бронзи зі слідами гребінцевих розчосів на обох поверхнях черепка, без помітних домішок у тісті. Верх тераси, над центральною частиною селища, вкритий рештками поселення XVIII-XIX ст., значно насичений матеріалами цього часу, що особливо масово трапляюся на 3-х курганоподібних «хатищах»-підвищеннях, висотою до 0,4 м.

Кераміка другої чверті І тис. н.е. часом має домішки піску, рідше — жорстви і шамоту *(див. табл. нижче).*

Знахідки матеріалів черняхівської культури репрезентовані уламками посуду та побутовими знаряддями праці.

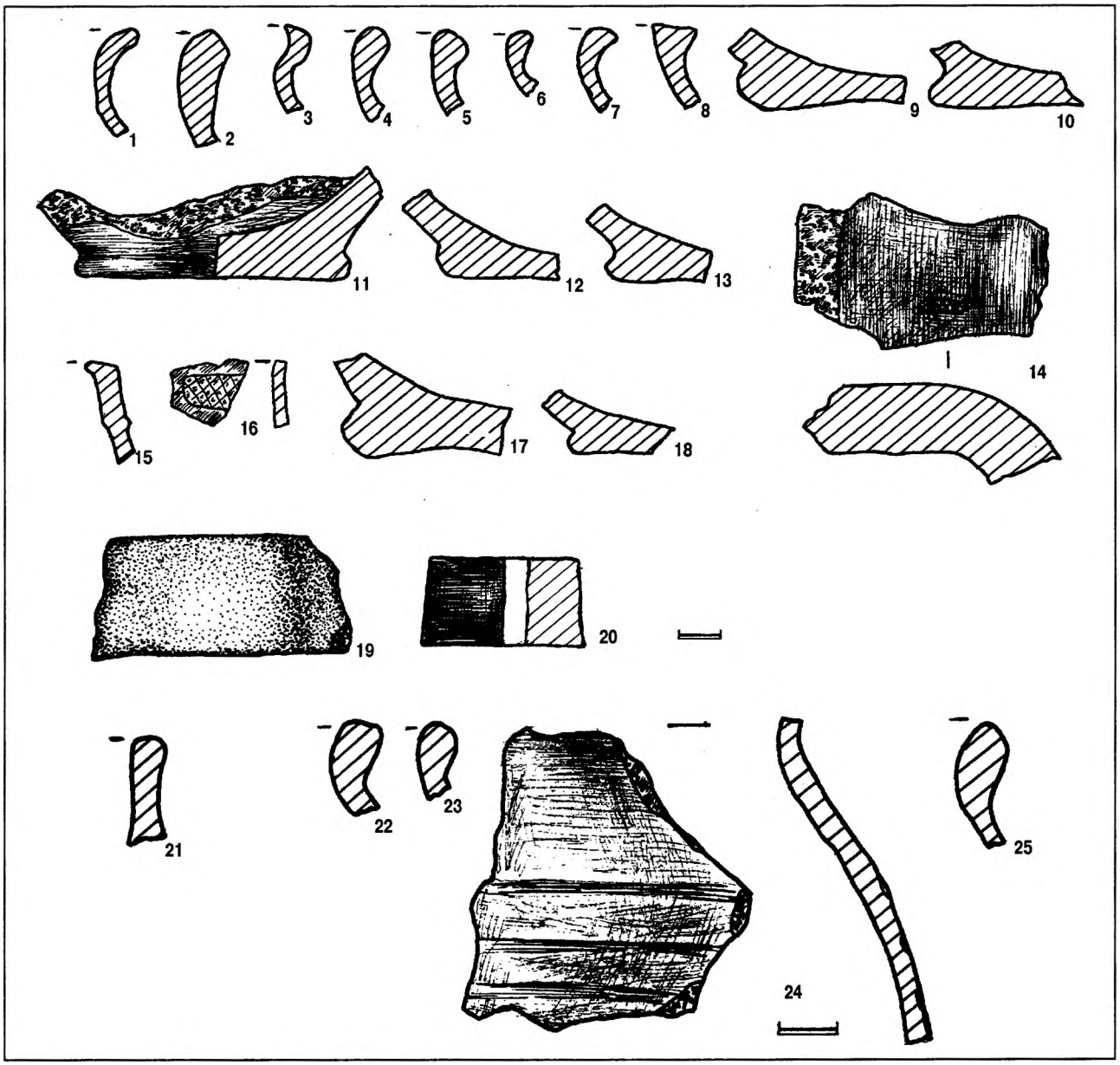

Рис.44. **Ревівка І.** Селище черняхівської культури. Підйомні матеріали (*1-20*), знахідки із зачистки (*21*) та шурфу (*22-25*). *Кераміка (1-18, 20-25), пісковик (19).*

*Кераміка**	*Кількість*	*У %*
Ліпна	1	1
Гончарна кухонна	90	87
Гончарна столова сіролискована	8	7
Амфорна імпортна	5**	5
Усього	*104*	*100*

* Разом із матеріалами з шурфу та зачистки.
** 6 фрагментів розвалу однієї амфори враховані як одна одиниця.

Серед посуду найменшою кількістю представлена ліпна кераміка (1 %). Найбільш численною є гончарна кухонна кераміка із шерехатою поверхнею. Відсоткове її співвідношення до інших типів є найвищим серед усіх інших обстежених, напевне, синхронних селищ навколишньої території. Вона репрезентована фрагментами вінець кухонних горщиків, переважно краплеподібних за формою (рис.44:1-7), а також із загостреним, загнутим до середини, краєм (рис.44:3). Приденні частини таких посудин із пласким дном та утором (рис.44:9-13). До кухонної кераміки належить і знахідка уламка вінця миски з горизонтальним зрізом та потовщеним усередину бортиком (рис.44:8).

Сіролискована кераміка нечисленна, порівняно із іншими поселеннями, і представлена на цій пам'ятці уламком вінця столової миски закритого типу (рис.44:15), фрагментами стінки із сітчастим рельєфним візерунком (рис.44:16) та приденної частини підлискованої столової

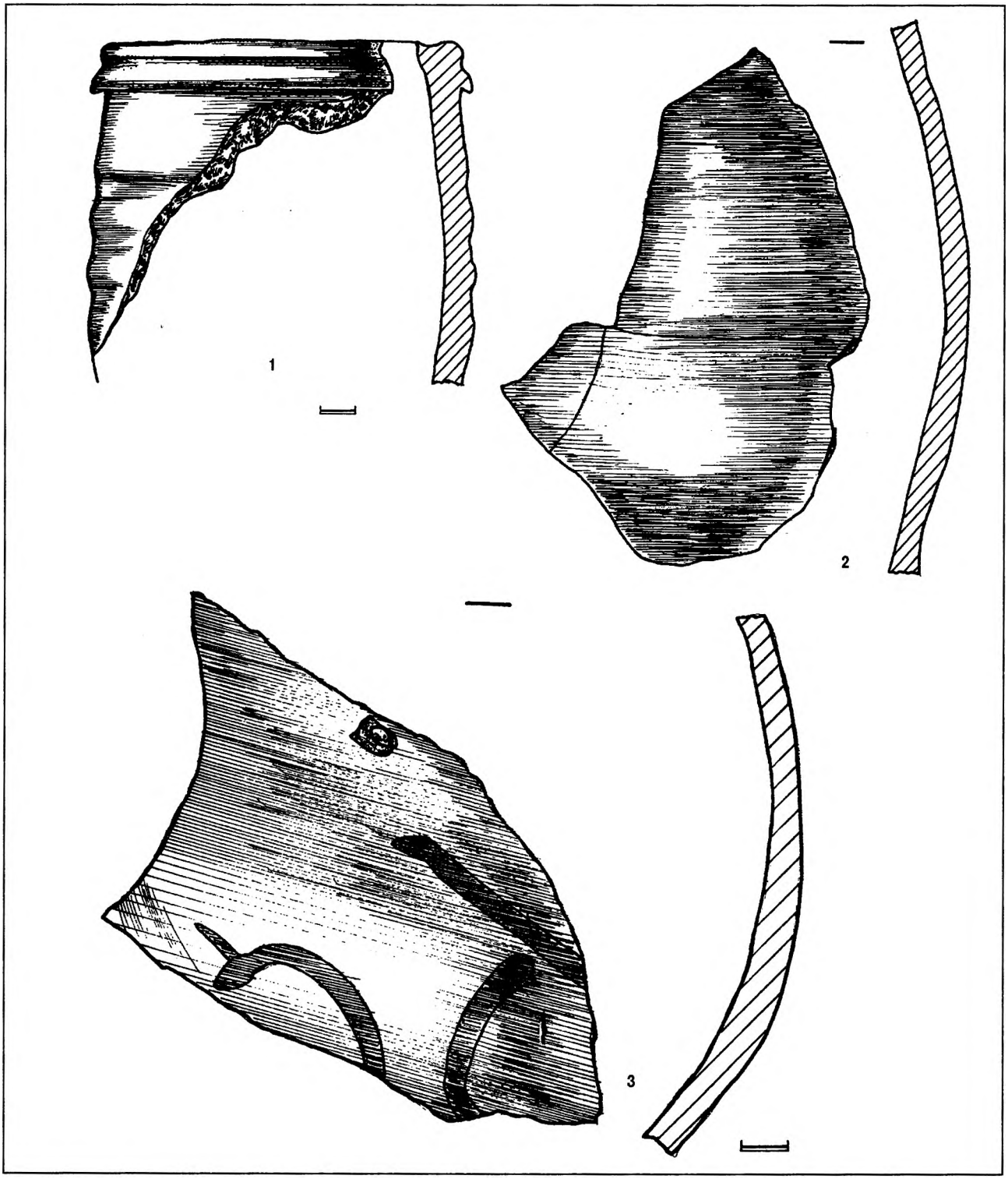

Рис. 45. **Ревівка І.** Селище черняхівської культури. Фрагменти амфори типу Делакеу (Зеєст 100) зі східної частини селища. *Кераміка.*

посудини з пласким дном та масивним утором (рис.44:17). Глеку чи вазі, напевне, належить фрагмент ручки та основи стінки сіролискованої столової посудини (рис.44:14).

Достатньо цікавою є знахідка фрагментованого розвалу рожевоглиняної амфори (рис.45), що виявлена у східній частині селища, на присадибній ділянці, і була вигорнута на поверхню при копанні ґрунту. Сколи на горловині амфори свіжі.

Вінце посудини — з коміркем-закраїною зсередини, комірець ззовні — масивний, розгладжений рельєфним заглибленням. На горлі також наявне глибоке широке рифлення. На

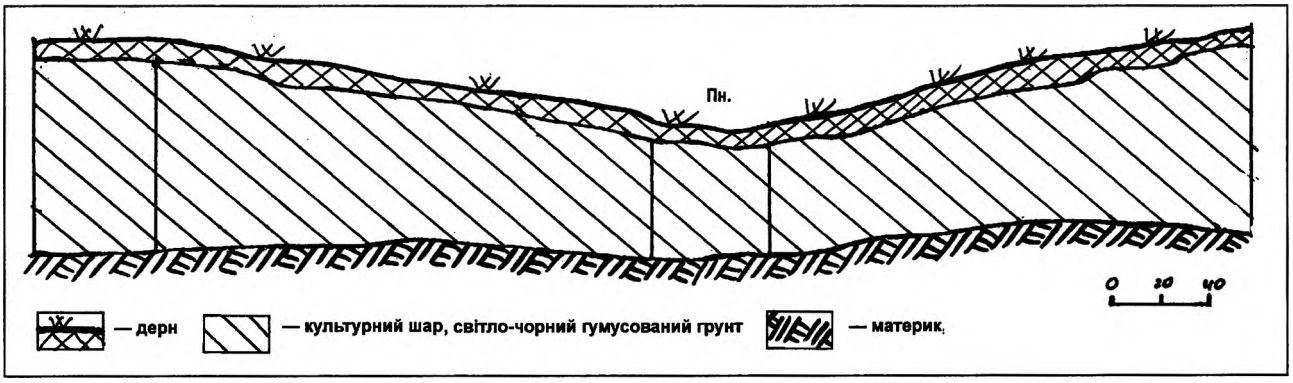

Рис. 46. **Ревівка І.** Селище черняхівської культури. Шурф. Розгортка профілів стінок.

стінках воно відсутнє (рис45:1-2). На одному фрагменті є діпінді, у вигляді трьох червоних ліній від напису давньогрецькими (?) літерами (рис.45:3). Є серед знахідок і невеликий уламок ручки, що, на жаль, не дає змоги відновити її форму в перетині.

Такий тип амфор широко відомий на черняхівських та північнопричорноморських пам'ятках. Він належить до групи широкогорлих масивних амфор типу Делакеу, за Е.А.Рікманом (Зеєст 100, за І.Б.Зеєст) *(Зеест, 1960, с.120, табл.39:100)*, що датуються по різному: IV-V ст. н.е. *(Самойлова, 1978, с.263-265)*, IV ст. н.е. чи часом з 360-380 рр. н.е. до середини VI ст. н.е. *(Магомедов, 2001, с.62)*. За останніми уточненнями А.В.Сазанова, цей тип амфор належить часу середини III – другої-третьої чверті IV ст. н.е., а найбільшого поширення подібні зразки тарного посуду набувають наприкінці IV – в середині V ст. н.е. *(Сазанов, 2002, с.32)*. Уламки аналогічних амфор виявлені на поселенні в околицях с. Кам'яні Потоки біля Кременчука (пункт II, ур.Шкільне (Плавні) *(Шерстюк, 2003, с.70, рис.5:27; 2003а, арк.13)*. Більш віддалені аналогії походять з території України, Молдови та Росії *(Магомедов, 2001, с.62)*.

До технічної кераміки побутового призначення належить уламок (1/2 частина) важка майже циліндричної форми, із чорною підлискованою поверхнею (рис.44:20). Відзначимо фрагментований пісковиковий абразив дрібнозернистої структури, сіро-коричневого кольору (рис.44:19).

У північній частині котловану кар'єру, в невеликому задернованому обриві, було закладено зачистку, що виявила значні руйнування культурних нашарувань у цій частині поселення. Так, потужність культурних відкладень тут має незначну товщину, лише 0,3-0,5 м, разом із дерновим шаром. Це свідчить про те, що верхня частина нашарувань була свого часу знята розробкою кар'єру. Слід відзначити і те, що значна частина зачистки містила зруйновані землериями ділянки нашарувань. Із зачистки походить лише один фрагмент вінця кухонного горщика черняхівської культури (рис.44:21).

У північній частині цього ж котловану було закладено шурф, що відображав більш реальну картину наявності і потужності культурних нашарувань на поселенні (рис.46). Результати зачистки його стінок виявилися такими:

0-0,1 м — дерн;

0,1-1,0 м — культурний шар, світло-чорний гумусований ґрунт;

з 1,0 м і глибше — жовтий, перебитий норами землериїв, суглинок.

У верхніх, дернових і піддернових відкладеннях шурфу траплялися керамічні матеріали фіналу пізньосередньовічного та новітнього часів, приблизно, до глибини 0,15 м.

Серед знахідок другої чверті І тис. н.е. — уламки вінець, стінок кухонних горщиків, столових сіролискованих посудин (рис.44: 22-25). Слід зазначити, що у шарі черняхівської культури виявлено порівняно багато уламків амфор.

Селище *черняхівської культури* залишається на межі землевідводу Біланівського родовища, в разі функціонування кар'єру *необхідно провести дослідження у крайній західній частині пам'ятки.*

36. **Курган І.** *Куток Липки (Експедиція).* На південь від західного кінця головної вулиці кутка села (від садиби Гнойового М.О. та східної периферії селища другої чверті І тис. н.е. Ревівка І), знаходиться помітний курган, висотою 1,2 м, діаметром 30 м (рис.1:36; 3:36), вкритий сучасним кладовищем, з 25-ма могилами на насипу (рис.53). Висота, за топографічними картами масштабу 1:10000 см, — 0,9 м, абсолютна позначка висоти — 76,6 м. Поверхня задернована, зі старими гробками. Курган немовби „вишикуваний" в одну лінію з курганом V та групою насипів І неподалік с.Бондарі, напевне, позначаючи напрямок старого шляху (рис.53).

37. **Курган ІІ** розміщений зліва від шосе смт.Нова Галещина — с.Бондарі, за 1,3 км на південь від завершення вул.Горького зазначеного селища, за 0,5 км від шосе на південний схід, під лісосмугою (рис.1:37; 3:37). Це поодинокий розораний насип, висотою 0,6 м і діаметром 18-20 м.

38. **Група курганів І.** Розораний насип великого кургану розташований за 1,9 км на захід — північний захід від села, справа від залізниці мм.Полтава-Кременчук, за 0,2 км від її насипу, в 0,8 км на схід від землевідводу майбутнього Біланівського кар'єру (рис.1:38; 3:38). Висота — 1,8-1,9 м, діаметр — 32х34 м (рис.9). Інтенсивно розорюється в останній час, від чого зверху стали помітними сліди значного, за площею, мішаного материково-чорноземного викиду впускного поховання доби раннього залізного віку (рис.9). На вершині насипу помітні залишки триангуляційного знаку, у вигляді вбетонованої залізної труби колишнього тригопункту.

В центрі кургану, зверху на східному схилі, виявлений розвал черепа людини (тім'яні та лобні кістки), проаналізованого нижче, у Додатку 1.

На поверхні зібрано кілька дрібних уламків ліпного і гончарного посуду (рис.18:6; 29:2).

За 70-80 м на захід від насипу № 1 знаходиться незначне підвищення дуже розораного насипу № 2, висотою 0,25 і діаметром 12-13 м (рис.3:38).

Кургани є, напевне, поховальною пам'яткою *доби раннього залізного віку.*

Крамаренки, с., Запсільська с/р., Кременчуцький р-н (*лівий берег рр. Псел — Дніпро*).

39. **Курган І** розташований на витягнутому майже в меридіональному напрямку заплавному луговому солончаковому підвищенні другої тераси, на якому розташований і наступний курган ІІ біля с.Крамаренки (рис.. 2:39). З обох боків підвищення оточене неглибокими зволоженими солончаковими долинами стариць. Від кургану І до насипу ІІІ суцільною смугою трапляються матеріали XIX-XX ст., що позначають розташування на цьому місці досить великого села вказаного часу. Подекуди залишки населеного пункту помітні досить добре навіть візуально, як скупчення різної висоти залишків будівель, переважно хатищ. Як і на сусідньому насипу, на цьому кургані теж було влаштоване місцеве сільське кладовище, від якого на момент обстежень залишилося лише одне недатоване поховання та багато ледь помітних пагорбів могил. На насипу також є могила 1943 р.

Курган майже повністю знівельовано й він ледве вгадується лише по розораних, позбавлених чагарників, полах. Про розташування на цьому місці кургану та кладовища на ньому свідчить карта 1950-х рр. На післявоєнних мапах насип має висоту 3,9 м, з абсолютною позначкою 72,9 м. На момент обстеження висота кургану не перевищувала 0,35 м та до 40-42 м в діаметрі. Насип та кладовище на ньому всуціль поросли чагарниками і деревами.

40. **Курган ІІ.** Знаходиться на північно-східній околиці села, за 0,25 км на захід від автотраси, що веде на смт.Решетилівка (рис.2:40). Обстежений Г.М.Некрасовою у 1986 р. *(Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк.49).* Позначений в її звіті під номером 4.

Висота насипу — 2,40 м, діаметр — 37 м. Задернований, вкритий сучасним діючим кладовищем. Абсолютна висота насипу на картографічній основі мірилом 1:100000 см становить

70,3 м, де на кургані позначений цвинтар. Східна пола поросла деревами та чагарниками, поодинокі дерева є і з південного боку від насипу. Його поли місцями підорані і підрізані.

41. **Курган III** розташований за 0,6 км на схід від села та дороги на с.Запсілля, на підвищенні другої тераси, висота якого досягає 3 м (рис.2:41). Висота насипу — 4,3 м, діаметр — близько 40 м. На картографічній основі післявоєнного часу курган має висоту 2,4 м та абсолютну висоту — 71,7 м.

Навколо насипу, на північ від нього, візуально відзначена велика кількість невеликих пагорбів від залишків хат нового і новітнього часів, судячи з численних уламків гончарного посуду, зібраних на поверхні. Населенням цього хутору насип кургану використовувався як кладовище, про що свідчать невисокі надмогильні насипи на південному схилі. Курган частково вкритий чагарниками, на вершині побитий великою, частково розкопаною, норою лисиці (рис.54).

42. **Курган IV** знаходиться за 1,1 км на південний схід від околиці села, на південному краю мису, де розташований нижче описаний пункт Крамаренки I, в околиці села (рис.2:42). Висота насипу — близько 1,5 м, в діаметрі — не менше 30 м. На карті масштабу 1:20000 см курган розміщений на південно-східній периферії села Крамаренки, що на той час займало й інший бік дороги на Запсілля. Абсолютна висота підвищення на цій же картографічній основі — 69,6 м. До того ж, на поверхні насипу зібрані матеріали XVIII-XIX ст., у тому числі уламки чорнодимленої кераміки зі штампованим візерунком, що може бути підтвердженням розташування на насипі чи поряд з ним висілка села. Поверхня кургану пошкоджена лисячою норою.

43. **Крамаренки I.** Стійбище епохи енеоліту, доби ранньої та пізньої бронзи, раннього залізного віку виявлене як різночасове місцезнаходження, за 0,85 км на південний схід від околиці села, на витягнутому з південного заходу на північний схід підвищенні, обмеженому з обох довгих боків болотами. Висота підвищення досягає 2,5 м (рис.2:43). Знахідки відзначені на площі 150х40 м, тобто, 0,6 га, але розміри місцезнаходження встановлюються лише приблизно, так як майже вся його поверхня вкрита сухими високими бур'янами. Збір матеріалів здійснювався лише на видувах.

Матеріали знайдені в основному на північно-західному схилі підвищення. Причому, енеолітичні знахідки — з північно-східного краю, доби бронзи — у центрі, раннього залізного віку — з південно-західного боку місцезнаходження. Його поверхня всуціль насичена шматками білоглиняних конкрецій. Здійснене шурфування (шурф 1х1 м) показало перенасиченість ґрунту такими конкреціями у всіх шарах, а значно більше їх у передматерикових та материкових відкладеннях. У шурфі знахідок не виявлено. Товщина культурного шару гіпотетично може співставлятися лише із потужністю орного шару (рис.47) — близько 0,4 м. Певно, даний пункт є залишками різночасових стійбищ.

Знахідки (рис.37:6)*:* до епохи енеоліту відноситься уламок стінки горщика зі скошеними відбитками зубчастого штампу та домішками органіки в тісті (рис.29:11). Можливо, до цієї ж епохи чи до доби бронзи відноситься кінцева скребачка на видовженій пластині молочного кольору кременю, із двосторонньою дрібною струменевою ретушшю (рис.29:14). Два уламки вінець горщиків, з домішками піску, шамоту та жорстви, — одне із відхиленим потовщеним краєм, прикрашеним скошеними насічками — доби раннього бронзового віку, інше — від банкоподібної посудини — належать фіналу бронзового віку (рис.29:12-13). Також з цього пункту походить фрагмент горлової частини коричневоглиняної амфори із червоною внутрішньою поверхнею, певно, часу раннього залізного віку (рис.37:6).

Бондарі, с., Бондарівська с/р., Кременчуцький р-н.

44. **Курган I.** *Куток Плескачі (лівий берег рр.Рудька — Псел — Дніпро).* Знаходиться у межах села, на підвищенні першої тераси, в північно-східній його частині, неподалік (за 160 м

Рис.47. **Крамаренки I.** Місцезнаходження доби бронзи та раннього залізного віку. Шурф. Розгортка профілів стінок.

на північний схід) від сучасного сільського кладовища (рис.1:44; 3:44; 12:2). Висота насипу — 1,1 м, діаметр — близько 40 м. Курган вкритий могилами колишнього, на сьогодні вже не функціонуючого, кладовища. Саме як кладовище цей об'єкт показаний і на картографічній основі мірилом 1:10000 см. Час здійснення поховань кладовища встановити не вдалося. Насип задернований. На полах та в центрі кургану ростуть кущі і дерева (рис.55).

Потрапляє до меж землевідводу Біланівського родовища, тому після перезахоронення кладовища *може бути досліджений.*

45. **Курганоподібний насип II** *(лівий берег рр. Рудька — Псел — Дніпро).* Розташований у межах центральної частини села, за 0,05 км на північ від скупчення магазинів та в 0,15 км на північний схід – північ від Бондарівської сільської ради, на розорюваному під городи підвищенні першої тераси лівого берега (рис.1:45; 3:45; 12:3). Нижче насипу розташована смуга схилу тераси, зайнята селищем другої чверті I тис. н.е. — місцезнаходження поселення черняхівської культури Бондарі I. Висота насипу — 0,4 м, діаметр — до 12 м. Поряд із насипом трапилася знахідка уламка червоноглиняної античної амфори.

Потрапляє до меж землевідводу Біланівського родовища, тому *повинен бути досліджений* археологічно шляхом розкопок.

46. **Бондарі I.** *Кутки Плескачі та Мелешки (лівий берег рр.Рудька — Псел — Дніпро).* Місцезнаходження епохи бронзи, селище черняхівської культури та ділянка території села XVIII — XX ст. розміщується у межах населеного пункту і проектованого землевідводу (рис.1: 46; 3:46). Займає край першої тераси та її схил, у північно-східній частині села та на його околицях, і тягнеться вздовж річки зі сходу на захід, на схід від мосту через річку (рис.12:1). Причому, у східній своїй частині селище займає підвищення у вигляді пагорбу в заплаві, а ближче до центра та західною периферією охоплює схил і край річкової тераси, що має висоту в різних місцях від 2,5 до 5,0 м над рівнем заплави. Встановлена довжина селища — 0,9 км, ширина — від 0,12 до 0,21 км. Площа поселення становить майже 15 га і має належати значному за розмірами поселенню (рис.12:1). Зі сходу селище обмежене западиною колишнього обвалованого при розчистці русла ріки озера, а з півдня: на сході — схилом тераси, на заході — центральною асфальтованою вулицею села. Західна частина обмежена схилами від шосе і сучасним містком через річку. На північ — селище Василенки I (рис.56).

Подекуди, серед превалюючих матеріалів черняхівської культури (уламків кераміки), виявлені невиразні фрагменти ліпного посудину епохи бронзи (рис.50:1).

Зібрані матеріали другої чверті I тис. н.е. у типологічному відношенні розподіляються таким чином:

Кераміка	*Кількість (од.)*	*У %*
Ліпна	8*	9
Гончарна кухонна	64	2
Гончарна столова сіролискована	10	11
Амфорна імпортна	7	8
Усього	*89*	*100*

* У тому числі — з фрагментами кераміки доби бронзи.

Серед гончарних черепків від кухонного посуду з шерехатою поверхнею — фрагменти краплеподібних за формою вінець (рис.49:3) та приденних частин з пласким дном і утором (рис.49:4-14). Сіролискований посуд представлений уламками краплеподібних вінець столових мисок та, переважно, їх приденних частин з утором (рис.49:15-17). Амфорна кераміка — сіро- і рожевоглиняна. До XVIII ст., можливо, кінця XVII ст., відноситься фрагмент передвінцевої частини чорнодимленого горщика з штампованим геометричним візерунком.

У північно-східній частині селища, на задернованій луговій ділянці, закладено шурф, розміром 2х1 м (рис.57). Стратиграфія зачисток його стінок виявилась такою (рис.48):

0-0,1 м — дерн;

0,1-0,75-0,80 м — культурний шар — чорноземний луговий ґрунт зі вкрапленнями суглинку та кротовинами;

з 0,75-0,80 м і глибше — материк — жовто-сірий суглинок, дуже зритий норами землериїв.

Майже у центрі шурфу виявлена господарська яма круглої в плані форми, глибиною — 0,9 м від рівня денної поверхні, діаметром — 0,94х0,95 м. Незначна східна частина ями заходила у стінку шурфу. Знахідок в ямі не виявлено. У західному профілі та в зачистці дна шурфу простежувалися контури ще однієї великої ями, що на всій своїй протяжності виходила поза межі шурфу, тому, як закритий комплекс не досліджувалася, адже могла виявитися значною господарською спорудою чи житлом (рис.48).

Із шурфу походить фрагмент стінки горщика доби бронзи, із орнаментом, нанесеним зубчастим штампом (рис.50:1). Серед матеріалів другої чверті І тис. н.е. виявлені переважно уламки кухонного посуду із шерехатою поверхнею, у т.ч. — краплеподібного вінця, стінки з двома різної величини горизонтальними валиковими рельєфними смугами та приденної частини посудини із пласким дном та слабко вираженим утором (рис.50:4). У культурному шарі трапилися також фрагменти обмазки.

Селище належить до значних за площею пам'яток *черняхівської культури*. Його територія, напевне, була обжита людиною й за доби *бронзового віку*. Пам'ятка *потрапляє до меж землевідводу* родовища і *має досліджуватися археологічно* шляхом досить масштабних розкопок.

47. **Курганоподібний насип III.** *Куток Мелешки (лівий берег рр.Рудька — Псел — Дніпро).* Знаходиться у межах села, за 0,35 км на півден-

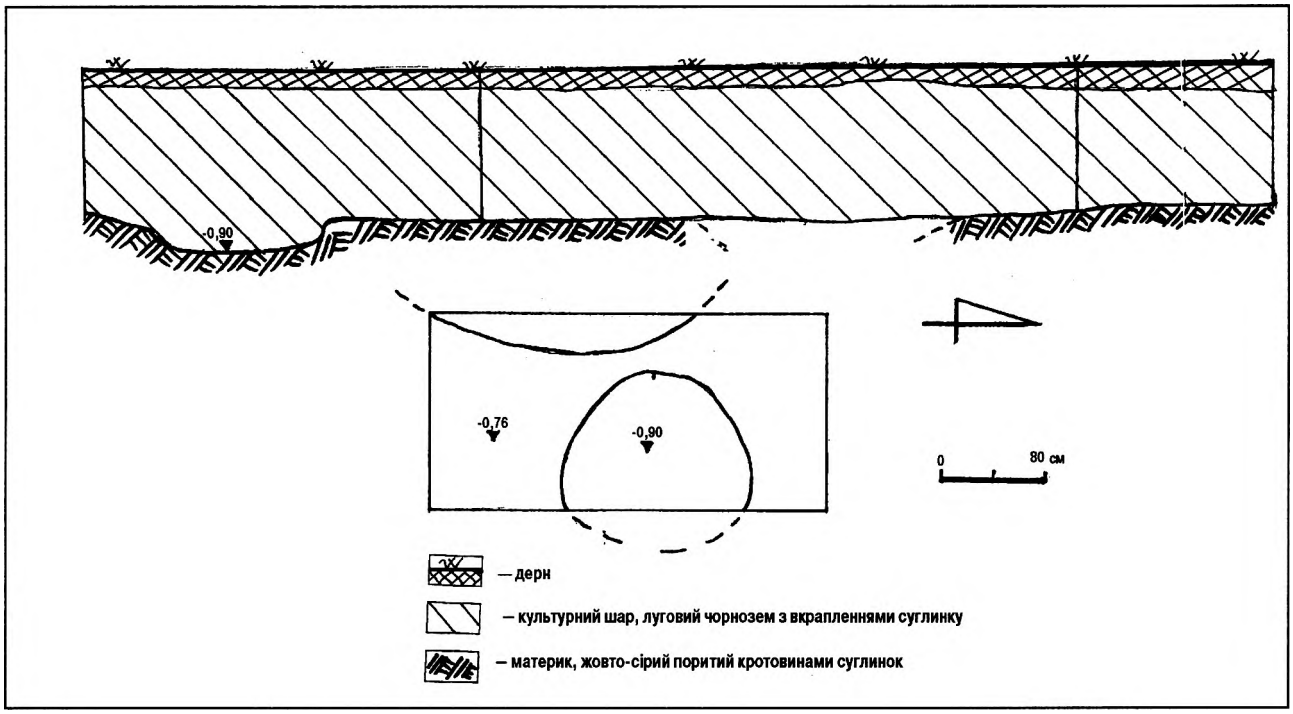

Рис.48. **Бондарі І.** Селище черняхівської культури. Шурф. План та профілі стінок із контурами ям.

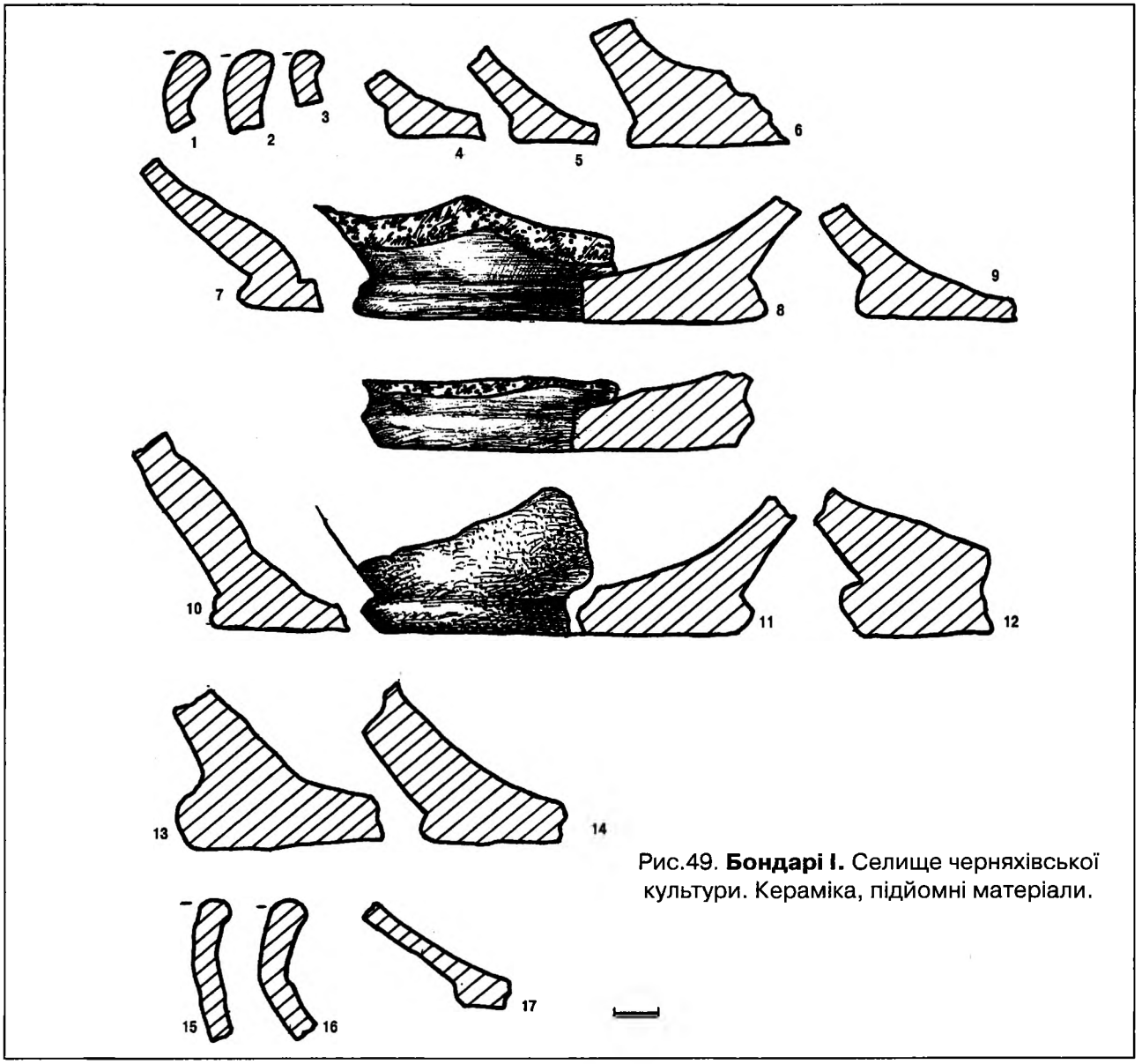

Рис.49. **Бондарі І.** Селище черняхівської культури. Кераміка, підйомні матеріали.

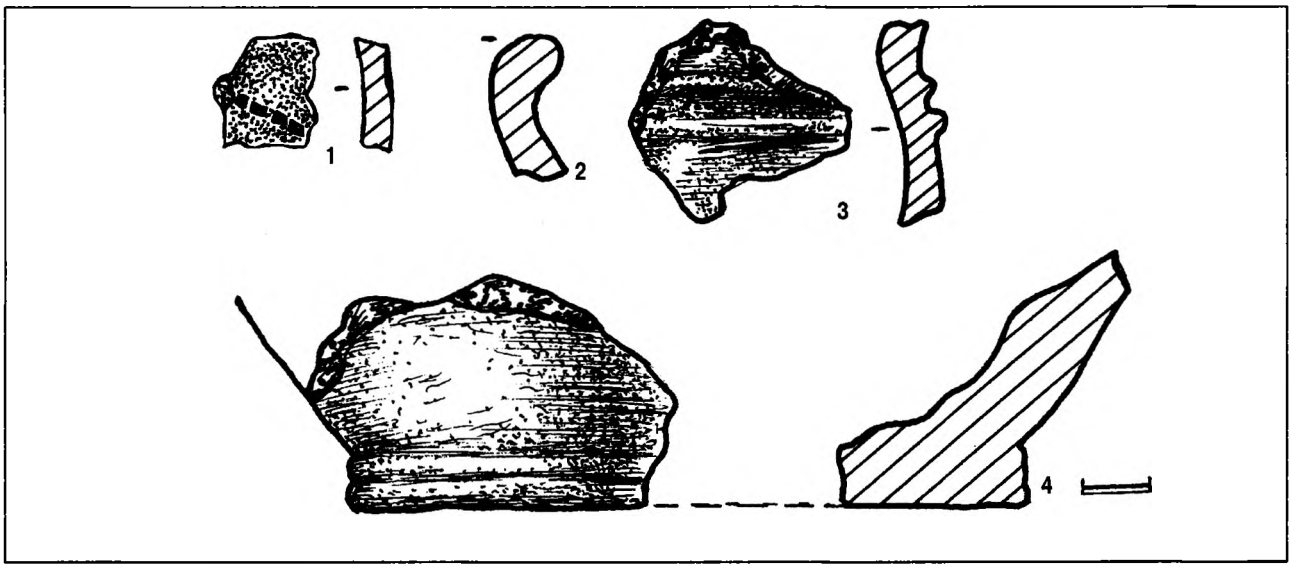

Рис.50**. Бондарі І**. Селище черняхівської культури. Шурф. Знахідки ліпної *(1)* та гончарної *(2-4)* кераміки.

ний захід від мосту через р.Рудька, на підвищенні лівого берега. Висота — до 0,4-0,5 м, діаметр — близько 30 м. Задернований, на ньому наявні поховання, найпізніше з яких датується 1950-ми рр. (рис.1:47; 3:47; 12:4). На карті масштабу 1:10000 см підвищення позначене як старе кладовище.

48. **Бондарі II.** *Куток Мелешки (лівий берег рр. Рудька — Псел — Дніпро).* Місцезнаходження епохи бронзового віку розташоване у межах села, на вигині «коліна» лівого берега, за 0,42 км на південний захід від мосту через річку та за 0,14 км на захід від курганоподібного насипу II (рис.1:48; 3:48; 12:5). Площа місцезнаходження — приблизно 50х100 м (0,5 га) цілком відповідає розмірам стійбищ доби раннього бронзового віку. Звідси походять фрагменти ліпного посуду епохи бронзи, у тому числі — *доби ранньої бронзи*, із домішками товчених мушель річкових молюсків, що більш характерно для місцевої кераміки катакомбного часу.

49. **Курган IV** *(лівий берег рр. Рудька — Псел — Дніпро).* Задернований насип кургану знаходиться у південно-західній частині села, біля решток МТФ та вагової, справа від шосе, що веде до центру с.Бондарі, обабіч, за 50 м на південь, на пануючому підвищенні, за 70 м від схилу третьої тераси. Абсолютна висота кургану — 74,2 м (рис.59). Насип задернований, на ньому знаходиться близько двох десятків сучасних (1924-1973 рр.) могил, на полах ростуть тополі. На кладовищі є кілька кущів та дерев, периметр цього некрополя обвалований (рис.59).

Висота кургану — понад 3,6 м, діаметр — близько 60 м. Схили більш-менш пологі, форма насипу — симетрична, куляста. Зі всіх боків, окрім північного, курган оточений фермами, чиїм будівництвом у 1960-х рр., ймовірно, знищені оточуючі менші кургани, що свого часу складали окрему групу. Через північну полу пролягла ЛЕП, з трансформаторною підстанцією край поли насипу.

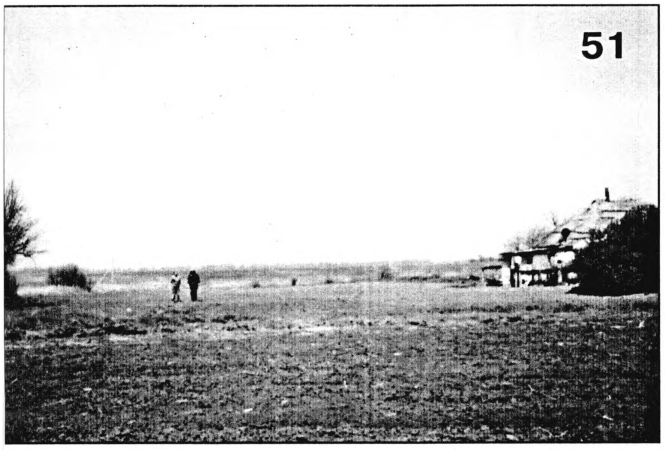
50. **Курган V** *(лівий берег рр.Рудька — Псел — Дніпро).* Розташований за 0,9 км на північний схід від села, безпосередньо зліва від шосе с.Бондарі — смт.Нова Галещина (рис.1:50; 3:50). Займає вершину пануючого підвищення лівого берега (рис.60). Свого часу був зайнятий обвалованим кладовищем першої половини XX ст., яке поросло кущами та деревами (терен, груша, глід). Висота кургану — 1,6 м, діаметр —понад 40 м.

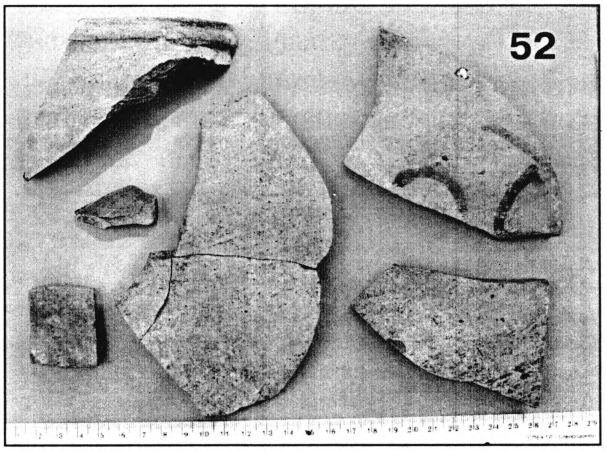
Значний за розмірами курган *потрапляє до меж землевідводу* родовища і *має досліджуватися археологічно* після перезахоронення поховань кладовища.

51. **Курганоподібний насип VI** *(лівий берег рр. Рудька — Псел — Дніпро).* Розташований за 50-60 м на північний захід від кургану V, на краю пологого мису тераси, навпроти залишків тваринницької ферми у с.Василенки (рис.1:51; 3:51). Це курганоподібний насип, дуже розораний. Висота — 0,25 м, діаметр — більше 10 м. Обстеження виявило належність насипу до решток хатища кінця XIX – початку XX ст. *Досліджень не потребує.*

52. **Група курганів I** *(лівий берег рр.Рудька — Псел — Дніпро)* у складі 14-ти насипів знаходиться за 1,5 км на південний схід від села, на пануючому підвищенні третьої тераси лівого берега р.Рудька (рис.1:52; 3:52). Всі насипи розорюються, крім найбільшого центрального кургану № 1 (рис.61). Кургани згруповані компактно, своєрідним «гніздом» (рис.58). Абсолютне значення висоти найбільшого кургану № 1 — 78,6 та 79,0 м, за топографічними картами масштабу 1:10000 см різних років випуску. Вказана на одній з карт висота кургану — 3,3 м; на іншій, мірилом 1:20000 см — 4,2 м, з абсолютним значенням — 79,5 м.

Група добре помітна справа від шосе с.Бондарі — смт. Нова Галещина, і розташована за 0,77 км на південний схід від околиці першого населеного пункту та за 1,0 км на південний захід від с.Ревівка (кутка Липки та селища другої чверті I тис. н.е. Ревівка I). Найбільший курган групи — № 1, — з обораними полами, задернований (рис.61). З північного його боку помітні сліди невеликого кар'єру, що обріс кущами (рис.62). На поверхні насипу вирізняються пагорби численних могил XVIII-XIX ст.

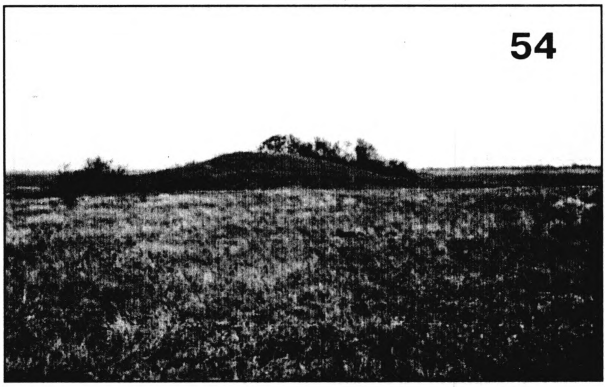

Рис. 51. **Ревівка І.** Селище черняхівської культури. Східна частина поселення, з півдня.

Рис. 52. **Ревівка І.** Селище черняхівської культури. Фрагменти розвалу амфори типу Делакеу *(Зеєст 100)* зі східної частини поселення.

Рис. 53. **Ревівка, с.** Курган І, зі сходу-південного сходу.
На задньому плані зліва — курган V та насип № 1 групи І біля с.Бондарі.

Рис. 54. **Крамаренки, с.** Курган ІІІ, з півдня.

Рис. 55. **Бондарі, с.** Курган І, з північного сходу.

Рис. 56. **Бондарі І.** Селище черняхівської культури.
Вигляд центральної частини з пункту Василенки IV. Вигляд з північного сходу.

Рис. 57. **Бондарі І.** Селище черняхівської культури. Шурфування.
Робочий момент (Супруненко О.Б., Лямкін В.В., Шерстюк В.В.)

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

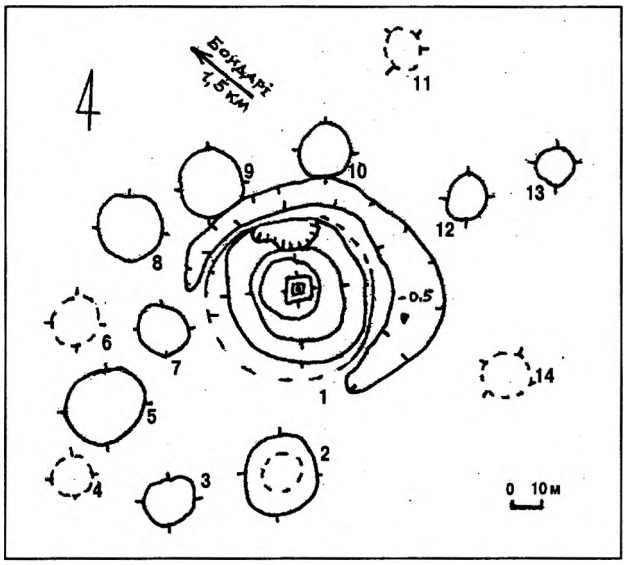

Рис.58. **Бондарі, с.** Група І. План.

Є сліди від металевих та дерев'яних хрестів та огорож. Неподалік згаданого кар'єру знайдена виступаюча на поверхню частина гранітного обеліску, що при розчистці виявився надгробком. Пам'ятник мав форму зрізаної призми, оздобленої по боках геометричним ромбічним візерунком. На вершині стирчала штирьова основа залізного хреста. Подібні орнаментальні композиції характерні для надгробків кін. XIX - поч. XX ст. Такі пам'ятники непоодинокі на території Кременчуччини і, напевне, виготовлялися однією з ритуальних кременчуцьких повітових майстерень.

На вершині кургану влаштований тригопункт, обкопаний прямокутником рівчака, розміром 5х5 м. Зі знахідок на поверхні та край піл — залізний ніж кін. XIX ст., мідний профільований гудзик з чотирма отворами, діаметром 2х2 см, залізний ключ та керамічні матеріали кінця XVIII-XIX ст. (рис.63) — залишки існування неподалік садиби дореволюційного часу. З північного та південного сходу на кургані № 1 знаходяться два розплилі окопи часу Другої світової війни.

Обстеження кургану № 2 виявили на його поверхні кілька фрагментів кераміки доби бронзи, один із яких, судячи із тіста та структури черепка, — культури багатоваликової кераміки (рис.63), а також уламок черепної коробки людини, аналіз якої проведено антропологом А.В.Артем'євим. Результати антропологічного вивчення, як і в усіх інших випадках подібних знахідок, подані у Додатку 1.

Внаслідок обстежень знятий промірний план групи, опис курганів якої поданий нижче у таблиці.

№ п/п	*Висота (м)*	*Діаметр (м)*	*Характеристика насипу, примітки*
1	4,20, абс. 79,5	45х52	Задернований, поли оборані, з північного боку невеликий кар'єр бл. 6х8х4 м, що обріс кущами. Тригопункт на вершині (обваловка 5х5 м). Поли підрізані оранкою, особливо з півдня. На поверхні є сліди могил кладовища XVIII — поч.XX ст. Над полами утворився своєрідний задернований уступ — 0,5-0,9 м.
2	0,70	25х28	Розораний, у центрі —? просів від прямокутної ями доби раннього залізного віку. На поверхні — фр-ти черепної коробки людини, уламки ліпної кераміки.
3	0,30	15	Розораний, ледь помітний.
4	0,20	8-10	«Пляма» викиду, розорана.
5	0,50	18х25	Розораний, на насипі пагорби висотою 0,2-0,3 м.
6	0,25	10х11	Дуже розораний.
7	0,20	15	Знищений оранкою насип.
8	0,45	бл.20	Розораний.
9	0,40	16	Розораний.
10	0,30	14х15	Дуже розораний.
11	0,20	12	Дуже розораний.
12	0,30	8х10	Розораний.
13	0,25	10х13	Розораний.
14	0,20	12х15	Розораний.

Значна за складом група курганів — домінанта історичного ландшафту округи — *потрапляє до меж землевідводу* родовища і *має досліджуватися археологічно,* найбільший курган — *після перезахоронення поховань кладовища.*

53. **Курган VII** *(лівий берег рр. Рудька — Псел — Дніпро)* знаходиться за 1,4 км на південний схід від села, на незначному пагорбі вододілу, в 0,9 км на північний захід від залізниці, що сполучає мм.Полтава та Кременчук, обабіч польової дороги, та на південний захід від лінії ЛЕП, практично, навпроти с.Ревівка (колишній хут.Липки) (рис.1:53; 3:53).

Дуже розораний. Висота — 0,4 м, діаметр — 20 м. Абсолютна висота насипу 75,2 м, за картографічною основою мірилом 1:10000 см, та 74,2 м — за картою масштабу 1:20000 см.

54. **Група курганів II** *(лівий берег рр. Псел — Дніпро)* розташована за 1,5 км на південь - південний схід від села, за 0,75 км на північний захід від залізничного полотна та неподалік занедбаного шовківника і саду, на терасоподібному підвищенні в основі панівного пагорбу вододілу (рис.1:54; 3:54). Абсолютна висота цього підвищення — 73,3 м.

Група складається з двох розораних насипів, вишикуваних ланцюжком по лінії північний схід — південний захід, зліва обабіч польової дороги до колишнього залізничного переїзду (пікет № 7 «238-й км») та лісосмуги з ЛЕП. Висота насипу № 1 (більшого, розташованого з півночі) — 0,6 м, діаметр — 24-25 м, розміри меншого, — № 2, розміщеного з півдня, — висота 0,4 м та діаметр — 15 м. Обидва розорювалися. На поверхні подекуди трапляються знахідки XIX-XX ст.

Група курганів *потрапляє до меж землевідводу* родовища і *має бути досліджена.*

55. **Курганоподібний насип VIII** *(лівий берег рр.Рудька — Псел — Дніпро)* знаходиться за 1,5 км на південний схід від села, на найзначнішому пагорбі вододілу, з абсолютною відміткою висоти 76,3 м, за 0,80 км на північ від залізниці мм.Полтава-Кременчук, 0,85 км на південь від західної околиці с.Ревівка, справа від польової дороги на колишній залізничний переїзд (пікет № 7 «238-й км») (рис.1:55; 3:55). Дуже розораний. Висота — 0,5 м, діаметр — понад 30 м. На південь від решток насипу знаходиться зволожене степове «блюдце».

Потрапляє до меж землевідводу родовища і *має досліджуватися археологічно.*

56. **Бондарі III** *(лівий берег рр. Рудька — Псел — Дніпро).* Місцезнаходження (периферія, рештки висілку селища) другої четверті I тис. н. е. виявлене вздовж південно-західної частини села, зі східного її краю (рис.1:56). Культурні рештки, у вигляді подрібненої ліпної кераміки та рифлених амфор пізньоримського часу, зібрані на площі близько 300х70 м (2,1 га). Місцезнаходження потребує проведення уточнюючих обстежень та шурфування. Певно, належить до числа пам'яток *черняхівської культури.*

Нова Галещина, смт., Новогалещанська сел./р., Козельщинський р-н (*лівий і правий береги р.Рудька — лівий берег рр.Псел — Дніпро*).

57. **Горбані, с. — Нова Галещина, смт.** *(правий берег р.Рудька)* **Кургани II.** На південно-західній околиці села, що зливається із забудовою смт.Нова Галещина, над краєм схилу першої тераси р.Рудька, на південний захід від крайніх житлових споруд знаходиться два насипи курганів. Південний — пошкоджений траншеями і поріс деревами. Висота — більше 1 м, діаметр — 28 м (абсолютна висота 76,3 м). На іншому — кладовище. Задернований. Висота — 1,5 м, діаметр — 30 м (абсолютна висота 75,4 м) (рис.1:57).

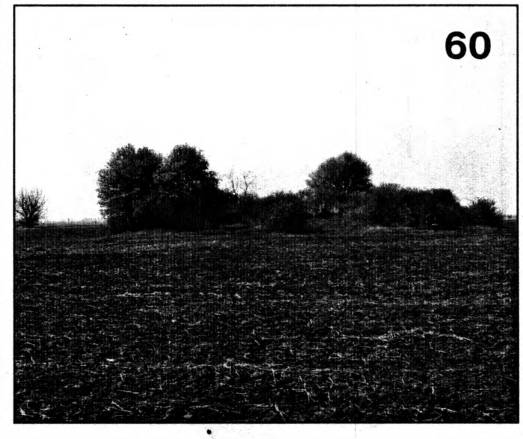
58. **Курган I** *(лівий берег р.Рудька).* Великий курган, висотою 3,7 м і діаметром 45-50 м, розташований на підвищенні другої тераси лівого берега р.Рудька, справа від залізниці мм. Полтава-Кременчук, у західній частині селища, по вул.Горького (навпроти двоповерхового будинку № 58, що належав колишньому гуртожитку, зліва від автотраси, котра веде на с.Бондарі) (рис.1:58).

Зайнятий Галещинським кладовищем, із кількома сотнями могил, в тому числі — похованнями з художньо виконаними надгробками, серед яких є 6 могил учасників Великої Вітчизняної війни, розташованих у центрально-східній частині насипу. До кургану з південного заходу прилягає лісосмуга (рис.64).

Білани, кол. с., Бондарівська с/р., Кременчуцький р-н (*лівий берег сучасного русла р.Рудька — лівий берег рр. Псел — Дніпро*).

59. **Білани I.** ***Поселення зрубного часу.*** Залишки поселення доби пізньої бронзи розташовані на північній околиці села (рис.1:59; 65:2), на схилі та краю третьої тераси, висотою 4-5 м, в основі невеликого підвищення (рис.70; 75). Знахідки виявлені переважно на розораному, захищеному від північних вітрів, схилі та на його краю, на рівнях 0,5-4,5 м від

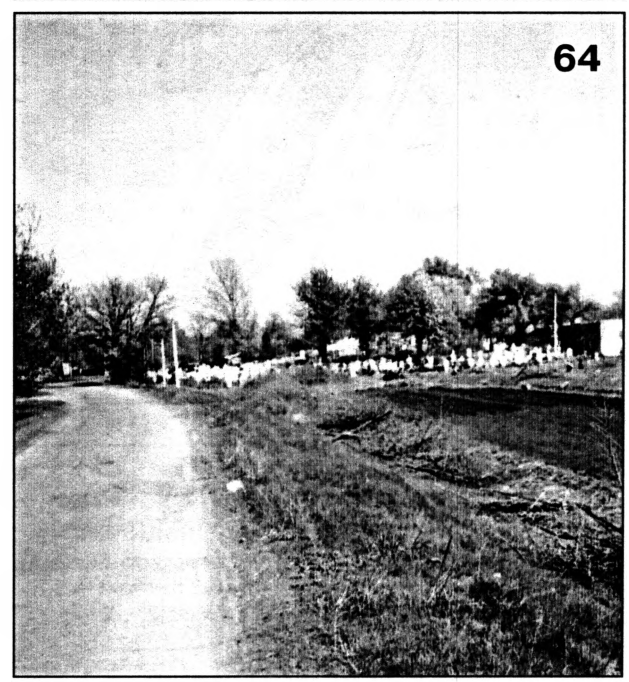

Рис. 59. **Бондарі, с.** Курган IV. Вигляд з шосе на с.Білани *(з північного сходу).*

Рис. 60. **Бондарі, с.** Курган V *(з північного сходу).*

Рис. 61. **Бондарі, с.** Група I. Насип № 1, з півночі.

Рис. 62. **Бондарі, с.** Група I. Курган № 1. Рештки кар'єру у насипу.

Рис. 63. **Бондарі, с.** Група I. Знахідки біля кургану № 1.

Рис. 64. **Нова Галещина, смт.** Курган I, із заходу.

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

болотяної заплави (рис.71-72). Загальна протяжність поселення з півночі-північного заходу на південь-південний схід — близько 300 м, ширина — у близькому до меридіонального напрямку — 60-70 м. Ймовірна площа — близько 1,5-1,8 га.

Поселення розташоване поблизу полишеної садиби початку XX ст., що належала Мелешко Ірині Пилипівні, дворище якої ще збереглося (рис.70). Більша частина пам'ятки розорюється та використовується під городи. Частина поселення, що знаходиться під ще напівзруйнованими покинутими садибами колишніх жителів с.Білани, задернована високотрав'ям, подекуди — із залишками садків (рис.75).

Знахідки представлені виключно матеріалами доби пізньої бронзи, належними зрубній культурі; інколи трапляються фрагменти кераміки, залізні цвяхи новітнього часу. Крім численних керамічних уламків, на поселенні відзначено багато шматків колотих, різаних чи розтрощених кісток тварин — решток харчових покидьків.

Серед знахідок, звичайно, переважають уламки керамічного ліпного посуду. В керамічному комплексі зрубного часу виділяються кілька основних форм глиняних посудин — банкоподібні, перехідні форми від банкових до горщикових, горщикоподібні типи. Поверхня кераміки досить добре загладжена, проте, все ж, невисокої якості. Вирізняється нечисленна група фрагментів, що має частково підлисковані ділянки зовнішньої поверхні. Іноді на поверхні посуду є легкі сліди загладжування травою, чи, що трапляється значно рідше і переважно в південній частині пам'ятки, — глибші боріздки від загладжування гребінцем. Основною опіснюючою домішкою для цієї кераміки був дрібнотовчений шамот, рідше використовувався пісок, в окремих випадках, разом з іншими домішками, — органіка, жорства, слюда, вапно.

Найчисленнішим типом ліпного посуду є банки різних пропорцій та різновидів (рис.66: 1-8, 10-21). Переважають посудини зі стягнутими вінцями та коротким, різко відігнутим краєм. Значна частина вінець таких посудин

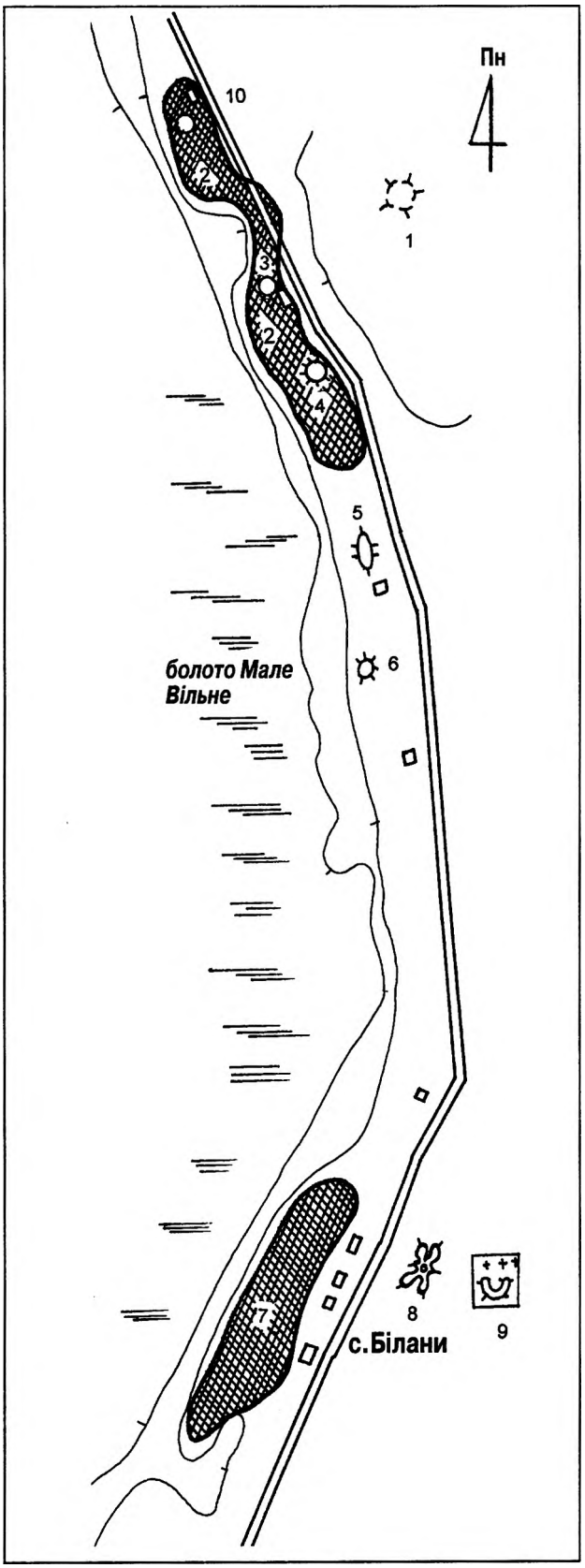

Рис.65. **Схема розташування археологічних пам'яток західної частини території Біланівського родовища.**
Цифрами позначені: 1 — зруйнований насип кургану; 2 — Білани I; 3-6, 10 — насипи групи курганів I; 7 — Білани II; 8-9 — група майданів III.

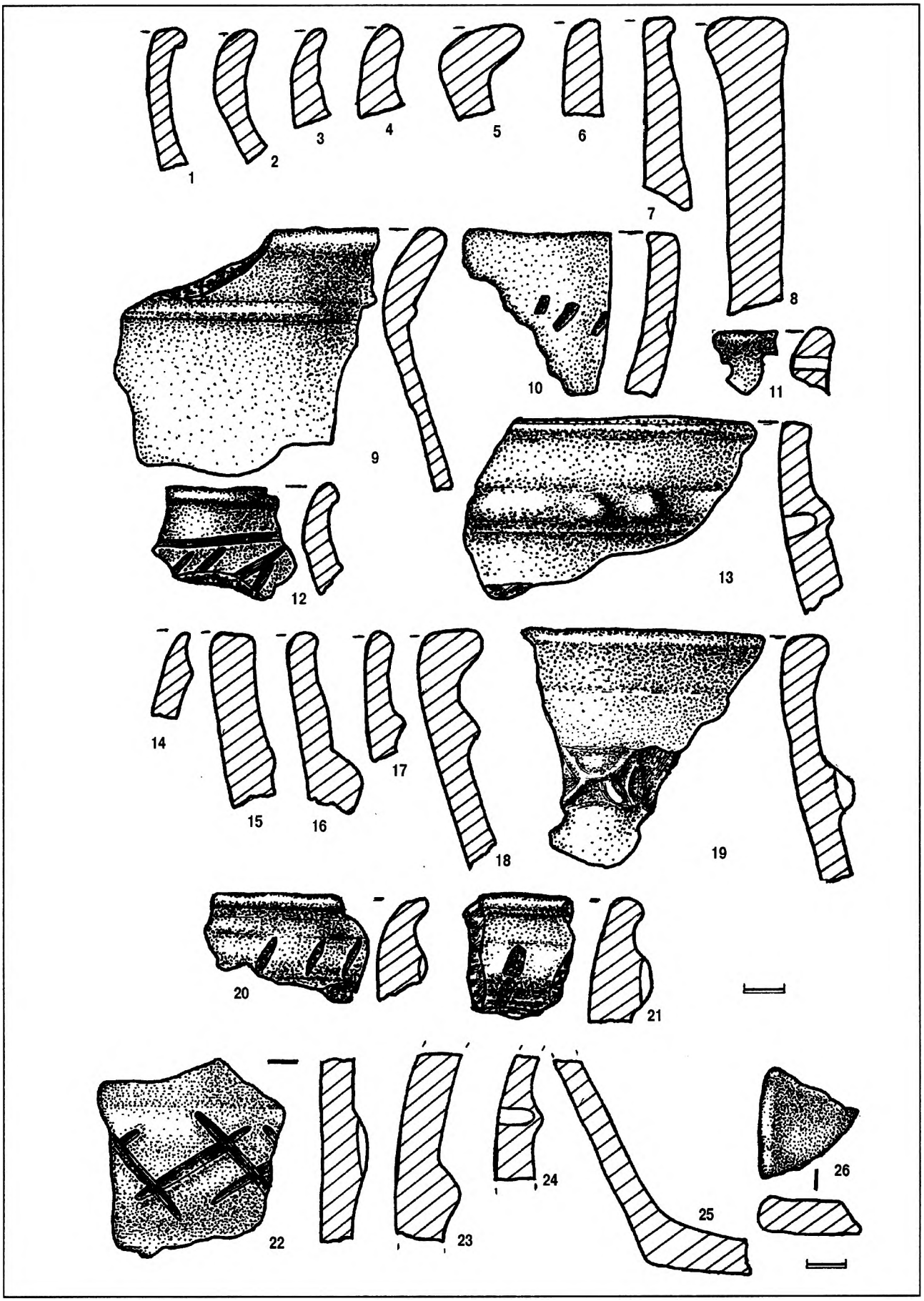

Рис. 66. **Білани І.** Поселення зрубної культури. *Кераміка*. Підйомні матеріали.

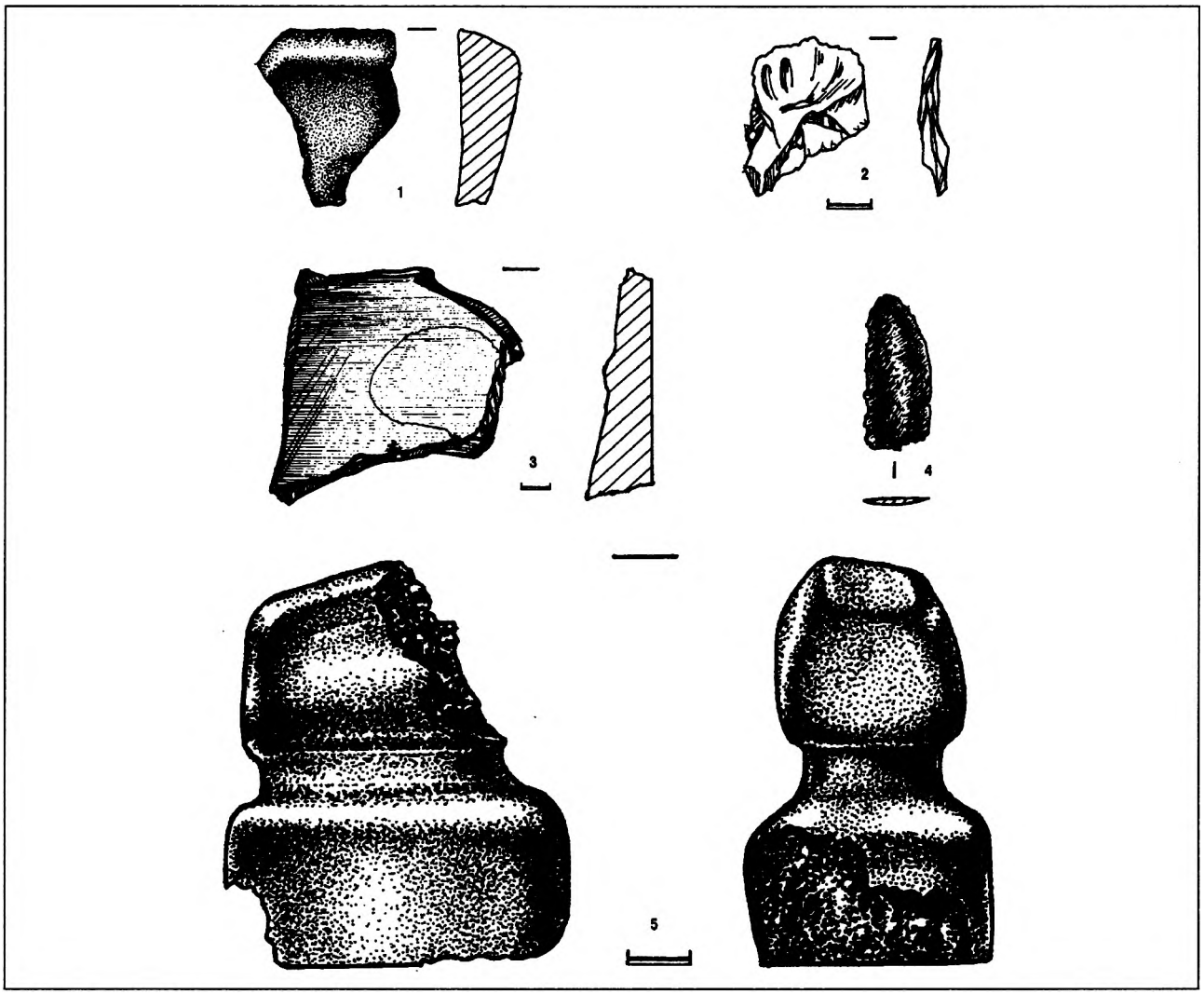

Рис.67. **Білани І.** Поселення зрубної культури.
Індивідуальні знахідки. 1—пісковик; 2-3 —кварцит; 4 —бронза; 5 —камінь.

має так звані комірцеві потовщення, в одному випадку — зсередини (рис.66:1-5). Значно рідше зустрічаються уламки вінець простих банкових посудин, із прямими чи загнутими до середини краями (рис.66:10, 15-19). Зріз вінець зрубного посуду переважно округлий, часом — загострений, краї здебільшого потовщені в основі та потоншені до зрізу (рис.66).

Посуд зрубної культури має й орнаментальні композиції на поверхні (рис.74). Так, елементи декорування кераміки застосовувалися майже винятково для оздоблення верхньої частини посудини (рис.66). Серед виявлених зразків (до такого аналізу залучалися лише привінцеві частини посудин, комірець не вважається елементом орнаменту) візерунок наявний у 14 випадках із 23 (60 %). Є й кілька фрагментів стінок верхніх частин посудин, на яких теж нанесений орнамент: валики, іноді розчленовані скошеними сітчастими насічками, перлини (рис.66: 22, 24).

Серед орнаментальних мотивів вирізняються кілька основних прийомів декорування. Найбільш поширені валикові потовщення, що розміщувалися під зрізом та на верхній частині плічка посудин. Такий тип візерунку наявний на 7 із 11 знайдених фрагментів (рис.66). Валики не завжди слугували єдиним елементом декору, дуже часто вони доповнювалися іншими засобами оздоблення: пальцево-нігтьовими защипами, скошеними насічками, скошеними відтисками масивного двозубого штампу (рис.66).

Інші елементи орнаментації посуду представлені у значно меншій кількості: проколи та перлини, тички паличками, геометричні візерунки тощо (рис.66).

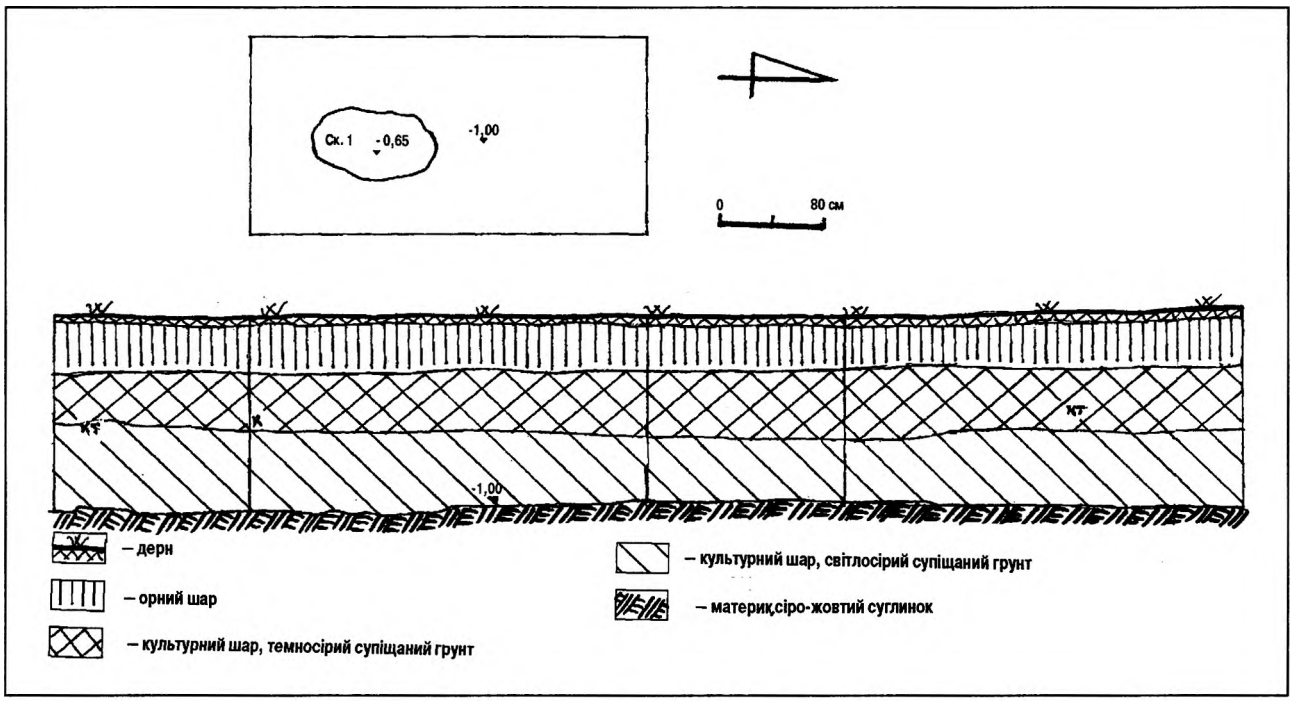

Рис.68. **Білани І.** Поселення зрубної культури.
Шурф. План та розгортка профілів стінок.

Один фрагмент верхньої частини посудини належить тонкостінному тюльпаноподібному горщику, край якого потовщений, високий, з виділеною шийкою (рис.66:9).

Наявний лише один уламок приденної частини горщика, з пласким дном і без утору. На зовнішній поверхні — вертикальні сліди розчосів (рис.66:25).

До іншого типу керамічних форм зрубного часу відносяться ліпні сковорідки, один уламок вінцевої частини якої також було знайдено на поселенні. Її край лише трохи піднятий догори, тому сковорідка була майже пласкою за формою диску (рис.66:26).

Некерамічні знахідки представлені винятково знаряддями праці чи їх уламками (рис.74). Найчисленнішими виробами є знаряддя із каменю. Це уламок шліфувального каменю чи наковальні із сланцевого кварциту білого кольору, дрібнозернистої структури (рис.74; 67:3); скребкоподібний відщеп, що можливо, використовувався як знаряддя праці, так як на ньому помітні сліди спрацьованості, і виготовлений із такого ж каменю; є й фрагмент пісковикового абразиву (рис.67:1-2).

Найбільш цікавою знахідкою є кам'яна праска із пласкою загладженою основою, профільованою округлою верхівкою-ручкою (рис.73). З трьох боків у неї частково відбиті краї, проте її форма та розміри чітко реконструюються. Висота знаряддя — 6,0 см, ширина основи — 5,7 см, звуженої середини — 4,1 см (рис.67:5).

Подібні праски-шліфувальники типові, насамперед, для старожитностей сабатинівської культури. Їх знахідки траплялися на деяких поселеннях у більш-менш значній кількості, наприклад, — Волоське, Капулівка, Висшетарасівка, Зміївка. Аналогічні вироби двічі знаходили на поселеннях культур Ноа-Гіндешти. Певно, такі вироби використовувалися для розгладжування тканин *(Шарафутдінова, 1972, с.68-70, 72; Шарафутдинова, 1982, с.134, рис.54; 1986, с.98-99)*. Серед знахідок подібних виробів переважна їх більшість припадає на територію, зайняту племенами сабатинівської культури. Кілька знахідок таких прасок відомі і на території Лівобережної України. Слід назвати до цього єдину знахідку 1910 р. праски-гладильника з території Полтавщини, що, вірогідно, походить з околиць с.Кагамлик сучасного Глобинського району (*ПКМ.14, А.14; Білоуcько, Супруненко, 2004, рис. на с.106)*. Ще одна — з Красного Осколу на Харківщині *(Шарафутдінова, 1972, рис.3)*.

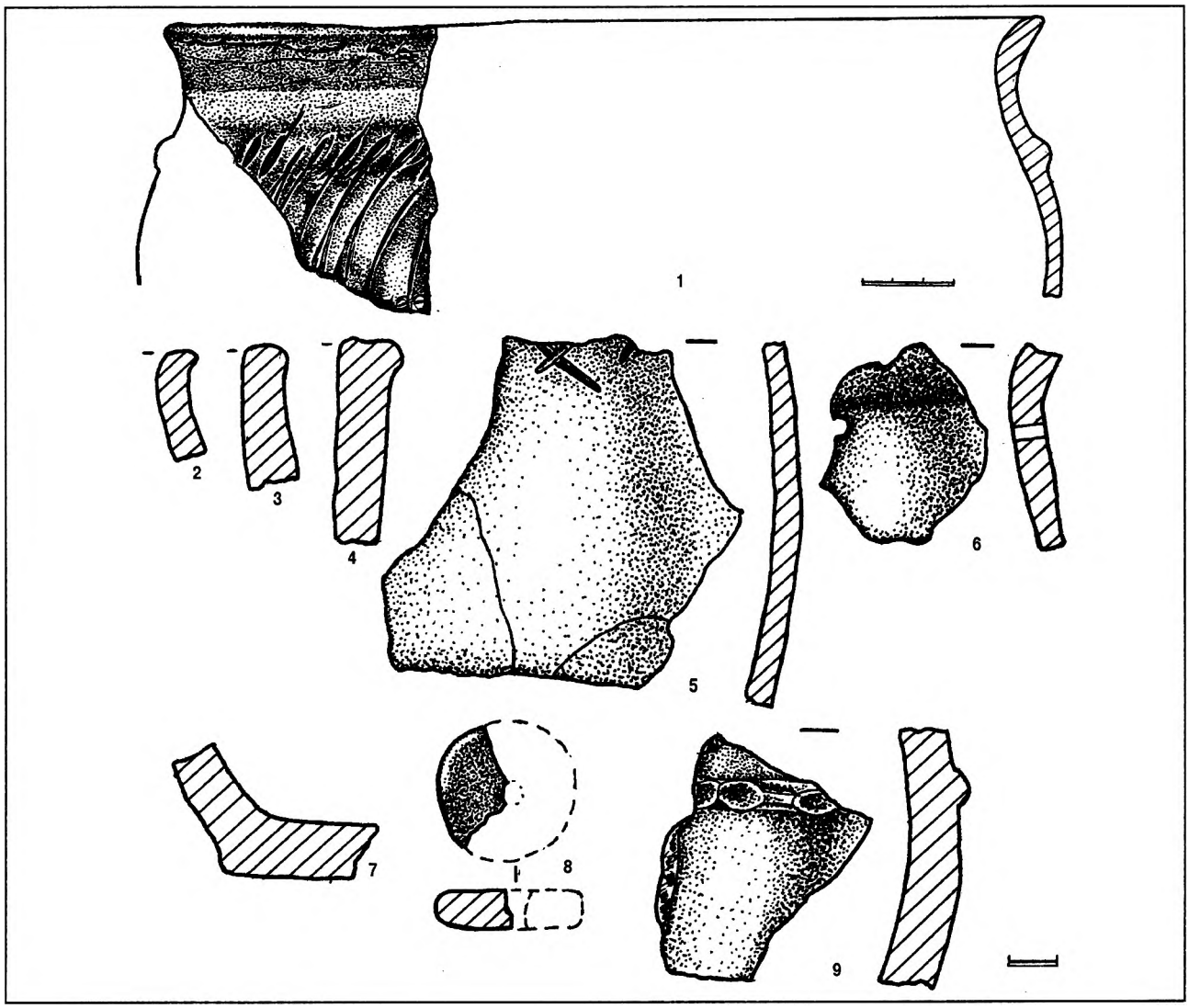

Рис.69. **Білани І.** Поселення зрубної культури. Шурф. Кераміка.

Окремо відзначимо уламок кінцевої частини леза бронзового ножа чи бритви, із двосічною (?) робочою частиною (рис.67:4; 74).

У центральній частині поселення, між покинутою садибою та курганом № 1 групи II у с.Білани, закладено шурф (1х2 м), зачистка стінок якого виявила таку стратиграфію (рис.68):

0-0,04 м — дерн;

0,04-0,28 м — колишній орний шар;

0,28-0,62 м — темно-сірий супіщаний культурний шар;

0,62-1,00 м — культурний шар зрубного часу, світло-сірий, із включеннями суглинку і материка, витягнутого кротами;

з 1,00 м і глибше — материк, сіро-жовтий суглинок, дуже побитий норами землериїв.

Із шурфу походить 75 фрагментів ліпної кераміки, 5 уламків граніту, 6 шматків обмазки, керамічний шлак та 77 уламків кісток тварин. На глибині 0,65 м, на площі 0,40х 0,30 м, трапилося невелике скупчення фрагментів кераміки, 8 з яких належали одній посудині. Розвал складався зі стінок, одна із яких — з частиною візерунку у вигляді насічок перетнутих ліній, та приденної частини, з пласким дном і ледь наміченим утором (рис.69:5, 7).

У цьому ж скупчені виявлена верхня частина іншої, горщикоподібної посудини. Це привінцева частина посудини із відігнутими назовні вінцями, потовщеними в основі, а також потоншеним і трохи загостреним краєм, опуклим тулубом, на плічку якого нанесене невелике валикове орнаментальне прогладжене підвищення, де вміщені скошені глибокі вертикальні нарізи, що продовжуються

на тулубі нижче валика, у вигляді неглибоких скошених насічок (рис.69:1).

Також серед ліпної кераміки можна відзначити фрагмент банкового горщика з прямими вінцями, пласким зрізом та валиковим комірцем із зовнішнього краю, уламки вінцевих частин банкоподібних горщиків із легко відхиленими короткими краями та невеликими комірцями, стінки горщика із валиковим орнаментом, розчленованим пальцевими защипами (рис.69:2-4, 9). Ще один уламок — з отвором, можливо, від ремонту (рис.69:6). Із шурфу походить і фрагментоване (1/3 частина) дископодібне пряслице із отвором різного діаметру (рис.69:8).

Поселення відноситься до пам'яток зрубного часу доби пізнього бронзового віку, має добре збережені культурні нашарування і є перспективною пам'яткою для ведення стаціонарних досліджень. *Близько чверті площі південної частини поселення впритик підходить до меж майбутнього землевідводу, близько половини — може бути знищено внаслідок влаштування* кар'єру, а, отже, пам'ятка *потребує проведення археологічних досліджень.*

60. **Білани II.** ***Поселення зрубного часу.*** Знаходиться на протилежному з півдня виступі схилу третьої тераси, позначене виявленням поодиноких черепків від ліпного посуду доби пізньої бронзи (рис.77).

Розташоване у межах південної частини колишнього с.Білани, ближче до центральної його частини, на схилі тераси лівого берега сучасної течії р.Рудька, на схід від відстійників Кременчуцького нафтоперегонного заводу (рис.1:60; 3:60; 65:7). Поселення займає розорювану під городи площу близько 50-120х450 м, тобто 4,5 га, частково зайняту полишеною сільською забудовою. На схід від поселення, за 0,08 км, на вершині тераси, розташовані два *майдани* (рис.65: 8-9; 81). Абсолютні позначки висоти даної місцевості — 67,0-71,0 м, відносна висота берега над рівнем заплави становить 3,0-4,5 м. Східна, більш висока частина поселення (край тераси), знаходиться на території збережених, ще існуючих садиб колишнього села (рис.77).

Товщина культурних нашарувань визначена за їх оголенням у виїмці копанки під схилом тераси — близько 0,5 м, враховуючи розорані поверхневі нашарування.

Знахідки на пам'ятці порівняно нечисленні, переважають керамічні матеріали кінця XVIII-XIX ст. Доба пізнього бронзового віку представлена переважно уламками стінок ліпного посуду, серед яких є й фрагменти інших частин посудин, зокрема, вінця банкоподібного горщика закритого типу та приденної частини горщика без утору. Особливо варто виокремити знахідку пряслиця підпрямокутної у перетині (скруглено-циліндричної, з двома зрізаними вершинами із виїмками) форми, з дещо асиметричними боками та виїмками в основах. На тулубі виробу розміщений накольчастий орнамент у вигляді замкнутої кільцем своєрідної піктограми (рис.76; 78). На візерунку вгадується ламана лінія із 11 чи 12 піками, що може відповідати аналогічним зображенням зрубного часу на керамічних посудинах синодичного року *(Беседин, Сафронов, 1996, с.28, 30).*

До матеріалів пізнішого часу відносяться уламок стінки рожевоглиняної амфори із неглибоким рифленням на зовнішній поверхні, що належить, імовірно, до ранньосередньовічного часу.

Поселення повністю потрапляє до меж землевідводу майбутнього кар'єру і має бути досліджене археологічно, шляхом розкопок.

61. **Група курганів II.** Два задерновані насипи курганів займають вершину мису третьої тераси, за 0,5 км на південь від с.Білани та 0,4 км на північний схід від пікету № 7 «238 км» залізниці мм. Полтава — Кременчук (рис.1:61; 3:61), за 0,62 км на північний захід від кутка Новоселівка с.Базалуки. Розташовані на сусідніх підвищеннях одного мису. Обидва мають новітнє задернування, пошкоджені прокладанням польових доріг у 1930-1970-х рр. Більший, що знаходиться неподалік від залізниці, зі сходу підрізаний заглибиною від старої польової дороги, менший — дещо західніше — перетнутий сучасною польовою дорогою і пошкоджений борознами план-

Рис.70. **Білани І.** Поселення зрубної культури, вигляд з південного заходу.

Рис.71. **Білани І.** Поселення зрубної культури.
На задньому плані — полишена садиба та курган № 3 групи І.

Рис.72. **Білани І.** Південна частина поселення.

Рис.73. **Білани І.** Праска-гладильник. *Камінь.*

Рис.74. **Білани І.** Знахідки. Підйомні матеріали.
Пісковик, кварцит, бронза, граніт, кераміка.

Рис.75. **Білани І.** Поселення зрубної культури.
Вигляд на центральну частину пам'ятки із заплави болота Вільного.

Рис.76. **Білани ІІ.** Поселення зрубної культури. Орнаментоване пряслице. *Кераміка.*

Рис.77. **Білани ІІ.** Вигляд з північного сходу.

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

тажної оранки, проведеної з метою насадження лісосмуги. Останній курган немовби «нависає» над заплавою болота Мале Вільне.

Висота насипу № 1 — 1,9 м, діаметр — близько 35 м, кургану № 2 — 0,5 м, при діаметрі — 14 м. Абсолютна висота насипу № 2 — 74,16 м (рис.3:61).

Кургани *потрапляють до меж землевідводу майбутнього кар'єру* і *мають бути досліджені* археологічно шляхом розкопок.

62. **Група курганів I** у складі 5-ти розораних насипів, один з яких має новітнє задернування, займає край третьої тераси болота Мале Вільне, у північній частині села, за 0,4-1,0 км на південь від с.Бондарі (рис.1:62; 3:62; 65:3-6, 10). Група розташована на незначних виступах тераси, вишикувана викривленим ланцюжком вздовж краю схилу, справа обабіч асфальтованої вулиці села, що спрямована із північного заходу на південь – південний схід, більшою частиною поряд з поселенням зрубної культури Білани I. Всі насипи знаходяться між полишеними садибами села, на городах чи присадибних ділянках.

Кургани не потрапляють до меж землевідводу майбутнього кар'єру, проте *можуть бути досліджені археологічно* шляхом розкопок як археологічні об'єкти, розташовані на межі значного гірничо-видобувного комплексу. Нижче наводимо опис кожного із курганів.

Курган 1. Рештки розораного насипу кургану, висотою 0,5 м та діаметром близько 20 м, збереглися над поселенням Білани I, за 90 м на північний захід - північ від садиби І.П.Мелешко. Курган дуже розораний, знаходиться під городами, практично, на межі поселення зрубного часу. На поверхні трапилося кілька дрібних уламків ліпного посуду ямно-катакомбного часу (рис.65:10).

Курган 2. Ще один розораний насип знаходиться за 220 м на південь від першого, край схилу тераси, немовби «нависаючи» над заплавою, на городі на північ від полишеної садиби, перетвореної на дачу (рис.65:3; 79). Абсолютна висота — 72,0 м. Щорічно розорюється, знаходячись між двома полишеними

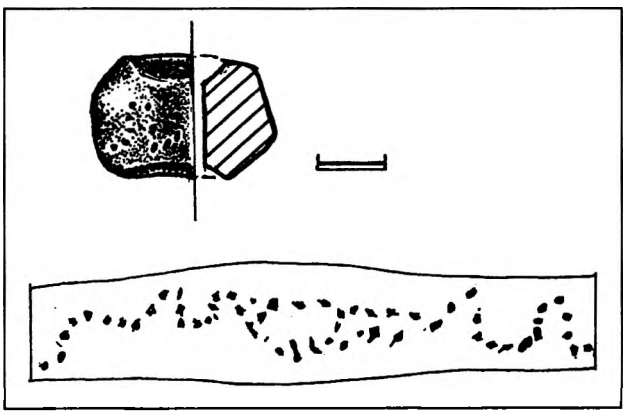

Рис. 78. **Білани II.** Поселення зрубної культури. Пряслице. *Прорисовка.*

садибами. Висота — 0,45 м, діаметр — 15 м.

Курган 3. Розташований за 190 м на південний схід від другого насипу, на мисоподібному виступі тераси, край південного мису в її основі (рис.65:4; 79). Розорювався під особисті сільськогосподарські угіддя. В останній час отримав новітнє задернування. Позначений на топографічних картах, з абсолютною висотою — 74,1 м та відносною висотою від підошви — 1,4 м. Нівельована висота — 1,55 м, діаметр — близько 30 м. Західна пола плавно переходить у схил.

За 80-100 м на північ від курганів №№ 2 і 3, при будівництві відстійників-накопичувачів Кременчуцького НПЗ, наприкінці 1970-х років, був вщент зруйнований кар'єром насип великого кургану висотою понад 4,5 м (рис.65:1), де у верхній частині виявлене поховання «рицаря» в обладунку. Вірогідно, народні оповіді зберегли відомості про поховання у складі новітнього кладовища XIX ст. у супроводі кіраси. На сьогодні насип повністю знищений, наявні сліди розпланованого кар'єру. Вірогідно, збереглися рештки поховань під насипом, нижче рівня сучасної денної поверхні, які можуть бути досліджені. Місцезнаходження кургану позначене на загальній схемі розташування пам'яток у с.Білани під №1.

Курган 4. Розташований за 220 м на південь від третього, також на краю тераси, свого часу розорювався, на сьогодні — задернований. Належить до числа так званих «довгих» насипів. Висота — 0,6 м, довжина — близько 80 м, ширина — 16-18 м. Дуже розораний. Орієнтація за

довгою віссю — близька до меридіональної (рис.65:5).

Курган 5. Рештки великого насипу, зруйнованого старим кладовищем. Збереглася часткова зруйнована у першій половині XX ст. східна пола, довжиною 50 м, у вигляді зритого валу майдану. Висота її — 1,4 м. Рештки кургану зайняті полишеними могилами та заростями кущів (рис.65:6).

Всі описані кургани складають групу насипів у межах колишнього с.Білани.

63. **Група майданів III**, у складі двох майданів, розташована навпроти південної частини села, справа обабіч шосе — головної вулиці колишнього с.Білани, за 90 м на схід, на пануючому підвищенні неподалік схилу третьої тераси Псла (рис.1:63; 3:63; 65:8-9). Майдани виникли внаслідок розробки на селітру, вірогідно, ще у XVIII ст., зокрема, високого насипу кургану скіфської доби, типу «гострої» могили, про що свідчать рештки і насьогодні стрімких схилів, обірваних до піл під кутом 70°, а то й 80°.

Перший, найбільший, задернований *майдан № 1*, має підовальну у плані форму, у вигляді кільцевого високого валу, з двома проходами-розривами, шириною 1,5-2,0 м, та підвищенням до середини висоти над входами (рис. 65:8; 81; 82). Висота цього валу — 3,5-4,2 м, діаметр майдану — 75x85 м. У центрі збереглася овальна виямка, глибиною 3,4 м, розміром 30x 45 м (рис.80), що орієнтована меридіонально — з півдня на північ, як і проходи. В їх напрямку збереглися попарні рештки буртів, у вигляді «вусів», довжиною 50-70 м, з розширеннями на кінцях та ледь помітними заглибинами. Бурти інтенсивно розорюються, внаслідок чого отримали подібні до курганів обриси. Висота більших, південних з них, — близько 1 м, менш значних північних — 0,6-0,8 м. На сьогодні підніжжя майдану не розорюється, поросло бур'янами (рис.81; 82).

Південно-східний бурт майдану в час Другої світової війни було перетворено на основу бліндажу чи артилерійську позицію, із майже овальною заглибиною, розміром 10x6 м. Ця заглибина оточена додатковим новітнім обвалуванням. У центрі східного напівкружжя майдану збереглися рештки ще одного бліндажу, розміром близько 5x5 м, глибиною — до 1,5 м. На максимальному підвищенні західного напівкружжя помітні сліди окопу, перебитого спорудою тригопункту (3x3 м). Тріангуляційний знак на сьогодні витягнутий металозбирачами, а північніше від нього геодезистами споруджено тимчасове підвищення репера, у вигляді круглого насипу, діаметром 1,5 м (рис.81; 82).

За болітцем, у 0,12 км на північний схід від майдану I, знаходяться рештки ще одного майдану — *№ 2*, зайнятого кладовищем. Він поріс деревами, вкритий огорожами новітніх могил, оточений кущами (рис.65:9; 84). Розміри зруйнованого за допомогою бульдозера майдану, овальної в плані форми, площу якого вирівняли, становлять 70x100 м. Помітні сліди підвищення валу, висотою 0,5-0,8 м (з південного сходу). Про первісні розміри цієї споруди на разі стверджувати важко. Можливо, з півночі та південного заходу, в бур'янах, збереглися і залишки буртів, які оглянути досить складно (рис.84).

Комплекс майданів — виразна домінанта історичного ландшафту мікрорегіону і цікавий археологічний та історико-промисловий об'єкт культурної спадщини. Він *потрапляє до меж землевідводу майбутнього кар'єру* і має бути *досліджений археологічно шляхом розкопок.* Для вивчення цілком підходить саме майдан № 1, тоді як другий — № 2 — археологічно вивчатися не може, потребуючи перенесення новітнього кладовища, що практично його знищило.

Кузьменки, с., Дмитрівська с/р., Комсомольська м/р. (*правий та лівий береги р.Рудька — лівий берег рр. Псел — Дніпро*).

64. **Курган I.** *Куток Варварівка* (*правий берег р.Рудька — лівий берег рр. Псел — Дніпро*). Розташований на північній околиці села (куток Варварівка, колишнє село, приєднане до с.Кузьменки), за 0,2 км на північний захід від північної околиці основної частини села, та за 0,1 км на південний схід від північно-західного висілка, безпосередньо поруч із шосе на Решетилівку, на західній обочині (рис.2:64). Оглядався Г.М.Некрасовою у 1986 р., отримав порядковий номер 5, із прив'язкою до того ж села *(Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк.51).*

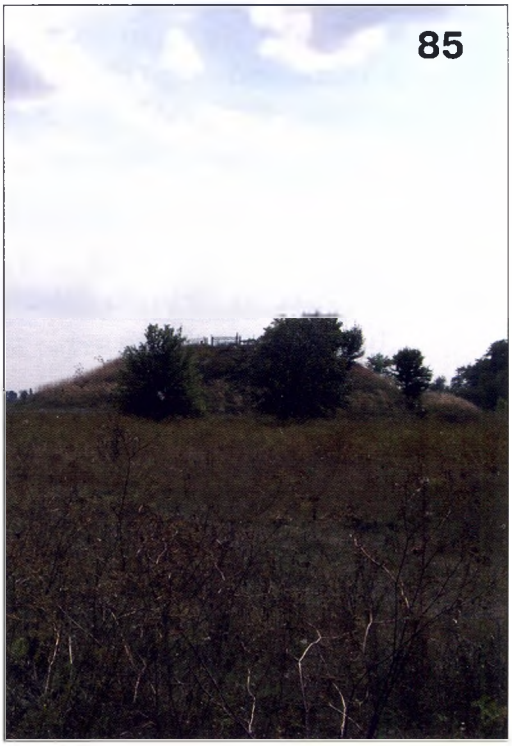

Рис.79. **Білани, с.** Група курганів II.
Насипи №№ 2-3, з північного заходу.

Рис.80. **Білани, с.** Група майданів III. Насип № 1.
Центральна заглибина, з півночі.

Рис.81. **Білани, с.** Група майданів III.
Насип № 1, з півн. заходу.

Рис.82. **Білани, с.** Група майданів III. Насип № 1.
Прохід в насипу із зовнішнього боку.

Рис.83. **Солониця, с.** Група курганів I. Насип № 1.
Вигляд з боку шосе, із південного сходу.

Рис.84. **Білани, с**. Група майданів III. Насип № 2, із заходу.

Рис. 85. **Кузьменки, с.** Курган № 2, з північного заходу.

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

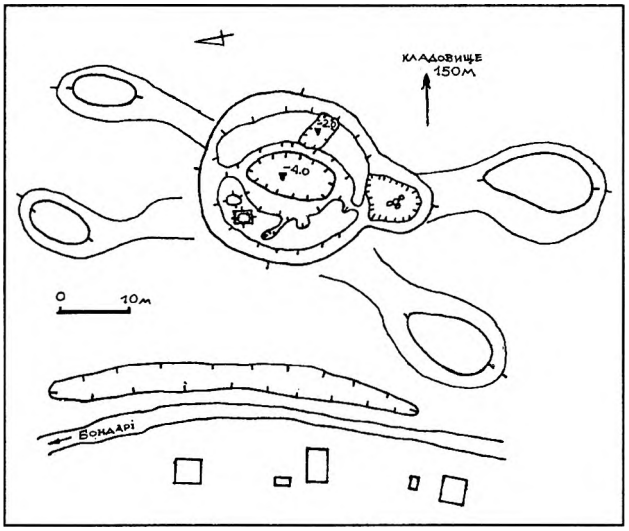

Рис. 86. **Білани, с.** Група майданів III. Насип № 1. План.

Висота насипу на час обстежень становила 5,2 м, діаметр — 43х45 м. За топографічною картою масштабу 1:10000 см, станом на 1950-ті рр., насип позначений із висотою 3,5 м, абсолютна позначка над рівнем моря — 74,3 м. На кургані знаходилося кладовище. Вся поверхня насипу і на разі вкрита похованнями кладовища XIX-XX ст., що продовжує діяти. Тут є поховання 1943 р. Неподалік знайдений завалений, зрушений зі свого місця, призматичний гранітний надгробок XIX ст., із ромбоподібними орнаментальними фризами, аналогічними тим, що виявлені на кладовищах інших курганів обстежуваної території — в сс.Базалуки та Бондарі. На вершині — сліди обкопаного рівчаком геодезичного знаку, всі поли та схили насипу вкриті чагарниковими заростями і деревами. З боку дороги пола кургану частково підрізана.

65. **Курган II** (*лівий берег р.Рудька — лівий берег рр. Псел — Дніпро*). Знаходиться на південь від села, за 0,35 км від його околиці, за мостом через сучасне, взяте у бетон, русло р.Рудька, на її лівому березі (рис.2:65). Насип обстежувався Г.М.Некрасовою у 1986 р., має порядковий номер 6 в її звіті *(Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк. 49)*. На картографічній основі післявоєнного часу вказана висота 4,8 м та абсолютна позначка над рівнем моря 75,4 м. На час обстеження висота кургану становила більше 7,3 м, діаметр — 35-36 м (рис.85). Пропорції насипу „стрункі", схили круті (так звана „гостра" могила), поли підорані, середня частина «сплощена» для розміщення могил кладовища, яке вкриває насип. На кладовищі відзначені датовані поховання не раніше 1964 р., але, безсумнівно, є й більш давні, від яких збереглися лише невеликі пагорби могил.

Солониця, с., Новогаленщинська сел./р., Козельщинський р-н *(третя тераса лівого берега р.Псел — вододіл рр. Псел і Рудька — лівий берег р.Дніпро)*.

66. **Кургани I.** Два насипи курганів, висотою 0,45-1,45 м і діаметром 15-40 м, розташовані на помітному підвищенні вододілу, за 1,8-2,0 км на південний захід — захід від села, зліва, за 0,21 км, від шосе мм. Кременчук — Полтава, посеред поля (рис.1:66; 3:66; 83). Розорюються. Більший курган має розораний кільцевий материковий викид від поховання доби раннього залізного віку і розтягнутий оранкою у широкому напрямку. Менший зберігає круглі обриси.

67. **Курган II** знаходиться за 0,3 км на північний захід — північ від курганів I, на пануючому підвищенні, біля краю тераси, свого часу зайнятої селом (рис.1:67; 3:67). Розораний. Висота — 0,7 м, діаметр — близько 30 м, абсолютна висота —75,3 м. Розташований за 80-90 м від підрізаного дорогою схилу, висота якого 1,5-2,6 м.

Базалуки, с., Дмитрівська с/р., Комсомольська м/р. *(лівий берег Солонцівського болота — лівий берег рр. Псел — Дніпро)*.

68. **Група курганів I**, у складі 2-х насипів, розташована на невеликому пагорбі-підвищенні, край схилу третьої тераси р.Псел, на вододілі Базалуцько-Солонцівського болота й одного з рукавів колишнього русла р.Рудька, за 0,11 км на південь від залізничного переїзду та за 0,55 км на захід від північної околиці с.Базалуки (рис.1:68; 3:68). Група має вигляд двох невеликих розтягнутих курганоподібних насипів,

розташованих компактно, можливо, свого часу об'єднаних в єдине ціле, наприклад, майдан з двома крилами. Обидва, досить розтягнуті оранкою, насипи мають майже однакову висоту — 0,4-0,5 м, подібні діаметри, — 25-30 м. Абсолютна висота прилеглої ділянки — 70,4 м.

69. **Група курганів II.** *Куток Новоселівка, вул. Берегова, №№ 30, 32.* Група знаходиться біля краю третьої тераси, у центральній частині північної половини села, що носить назву Новоселівка (колишнє село, приєднане до с.Базалуки), по вул. Береговій, на городах садиб №№ 30, 32 (рис.1:69; 3:69). Група складається з 3-х насипів, висотою 0,5-2,6 м та діаметром 15-35 м. Абсолютна висота найбільшого з них — 71,6 м.

Найбільший курган — № 1 — вкритий сучасним кладовищем, з похованнями XIX-XX ст., на полах та на вершині він поріс кущами бузку, поодинокими деревами. На кладовищі, біля вершини кургану, варто відзначити два гранітні обеліски з похованнями XIX ст., на одному з яких читається напис:

«Жена поручик.
Тымчєнка Надєжда
родил. 1850 г. сєнть.
22 скончал. 1875 г.
сєнть. 27 въ 4 час.
утра»

Відзначені пам'ятники у вигляді масивних гранітних плит, на вершині яких, за давньою козацькою традицією, витесані звичайні чотирикінцеві хрести. В основі плити — постамент, що оформлений у вигляді ромбічного орнаментального врізного фризу.

Курган № 2 знаходиться на сусідніх городах, за 60 м північніше, розорюється. Його висота 0,5 м, діаметр 10-12 м. (рис.3:69)

Розташований на південний схід, у 50 м, ще один насип, — № 3, — на подвір'ї садиби І.М.Цілинко, із сараєм на південній полі, висотою 0,7 і діаметром 12 м, має підорані поли, частково зруйнований. Власники садиби однозначно вважають його «попелищем», «куди здавна скидали золу». Дійсно, поверхневі нашарування на частково розораному під город насипу, засвідчують місцезнаходження тут новітнього зольника.

Кургани витягнуті ланцюжком в меридіональному напрямку. Їх обміри та результати візуального огляду подані у нижче наведеній таблиці:

№ п/п	*Висота (м)*	*Діаметр (м)*	*Характеристика насипу, примітки*
1	2,6	35	Задернований, вкритий сучасним кладовищем XIX-XX ст., ще діючим. Поли та вершина — з кущами бузку, поодинокими деревами. На кладовищі — два гранітні обеліски над похованнями XIX ст., на одному з яких читається напис, датований 1875 р.
2	0,5	10-12	Розораний, під городами.
3	0,7-0,8	12	Південна пола зруйнована сараєм. Поли підорані, частково задернований.

Потрапляють на межу землевідводу Біланівського родовища, тому, після перезахоронення кладовища, *можуть бути досліджені.*

70. **Курган I** розташований на північній околиці старого села (південна частина населеного пункту), справа від автотраси мм. Кременчук-Полтава, біля краю третьої тераси і берега решток Базалуцького (Солоницького) озера-болота (рис.1:70), біля крайніх садиб — за 30-40 м, за 0,22 км на південь від автостради. Розорювався під огороди, в останні роки отримав новітнє задернування. Висота — 0,7 м, діаметр — 30 м. Центральна частина насипу знаходиться на межі дворищ, позначених насадженнями кущів. На захід від кургану — місцезнаходження Базалуки I (див. нижче).

71. **Базалуки I.** Місцезнаходження *доби раннього залізного віку* знаходиться у південній частині села, в його межах, на південь від шосе мм. Полтава-Кременчук (Суми-Олександрія), між автотрасою та кладовищем, за 0,1 км на схід від кургану I, на краю досить високої тераси лівого берега болота, що тягнеться уздовж усієї західної околиці села (рис.1:71). Територія забур'янена, колись використовувалася в якості присадибних ділянок. Тут, на незначній площі знайдені уламки стінок, певно, від однієї рожевоглиняної амфори доби раннього залізного віку. На одному з фрагментів — отвір від ремонту. У тіс-

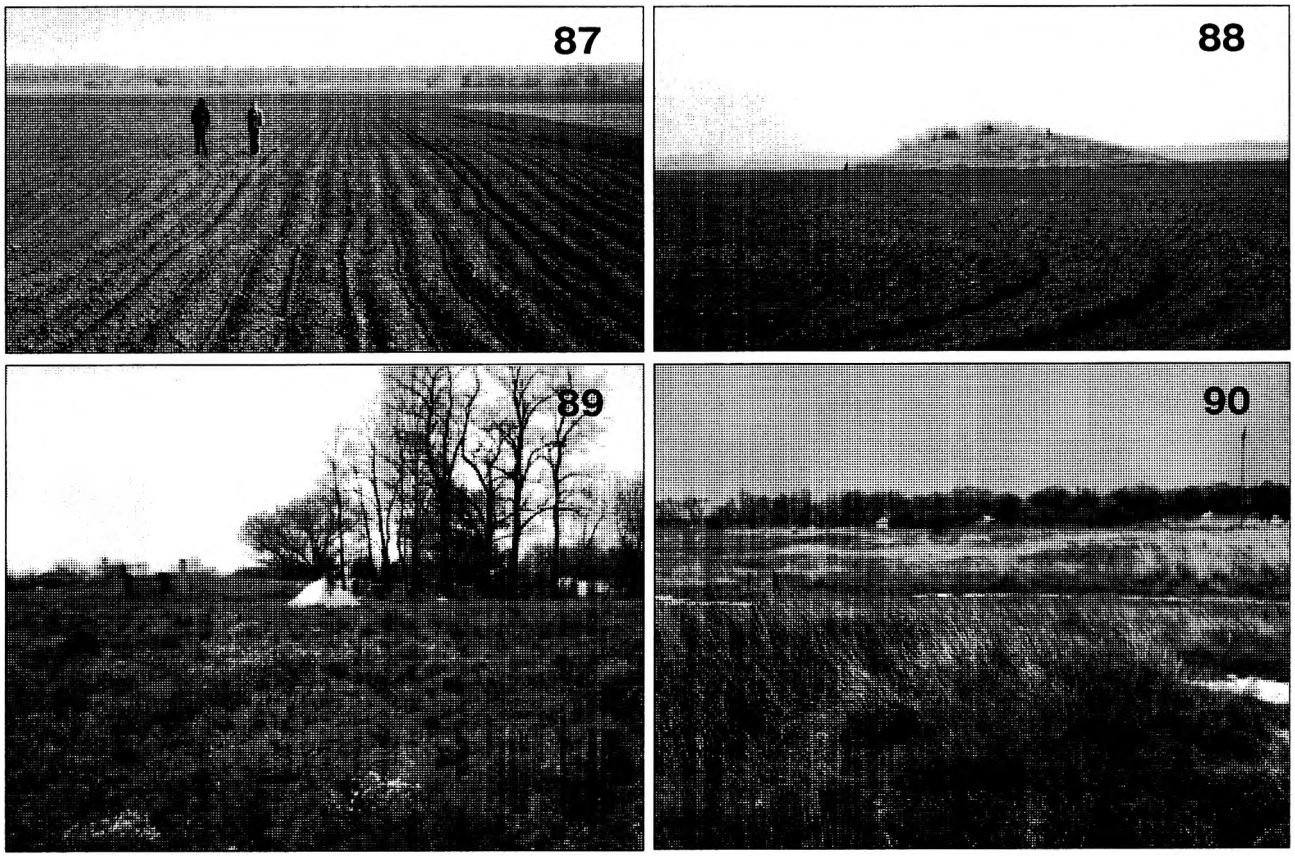

Рис.87. **Солониця, с.** Група курганів I. Насип № 2. Рештки розораного викиду на кургані, з півдня.

Рис.88. **Базалуки, с.** Кургани II. Насип № 1, зі сходу.

Рис.89. **Базалуки, с.** Група курганів III. Загальний вигляд з північного сходу. У центрі — насип № 1.

Рис.90. **Солонці I.** Поселення доби раннього бронзового віку, раннього заліза і XIX-XX ст. На задньому плані — північна частина с.Кияшки, з південного сходу.

Рис.91. **Солонці, с.** Курган I. Із заходу.

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

ті черепка — домішки блискіток піску (рис.37: 4). Можливо, дані знахідки позначають місце короткочасного стійбища скіфського часу чи влаштування тризни під час спорудження сусіднього курганного насипу.

72. **Кургани II.** На краю панівного підвищення третьої тераси, за 1,2 км на схід від села і за 0,75 км на південний схід-південь від вказаної автотраси Полтава-Кременчук, ліворуч від неї, знаходиться ще один досить помітний курган (рис.1:72). Він задернований, на вершині є залишки тригопункту з обвалуванням, зі сходу та південного сходу, на полах ростуть кущі та дерева. На вершині та по всіх схилах насип дуже побитий норами лисиць і борсуків, що свого часу розкопувалися мисливцями. Вершина сплощена, поли, на яких не ростуть дерева — оборюються та підрізані розорюванням (рис.88). Висота насипу 5,1 м, діаметр — 45х50 м. На топографічних основах масштабом 1:10000 см різних років насип вказаний із висотою в 5,0 м та абсолютним значенням висоти над рівнем моря — 79,6-80,1 м.

Поряд — за 0,4 км на північний схід — помітний ще один, дуже розораний насип, висотою 0,4 м і діаметром — 15х18 м. Простежені сліди розтягнутого оранкою кільцевого мішано-материкового викиду з поховання. Через решткы кургану проходить польова дорога та лісосмуга.

73. **Група курганів III** у складі 4-х насипів розташована на південно-східній околиці старої частини села, неподалік від крайніх, з боку с.Солонці (Лиходії), садиб, поруч зі ставком (рис.1:73). Насипи групи витягнуті ланцюжком з північного сходу на південний захід, на 130 м, вздовж схилу берега болота та забудови села.

Насип № 1 — зайнятий кладовищем, задернований. Поховання переважно післявоєнні, проте є й новітні. Могили оточені із заходу деревами, що ростуть у два ряди. Висота кургану — 2,1 м, діаметр — 28 м. На західній полі — сліди просіву камери значного поховання доби, напевне, раннього залізного віку, розмірами 4х5 м. Поли на сході і заході оборані. Абсолютна висота — 71,8 м (рис. 89).

Що цікаво, більше половини похованих на цьому кладовищі людей, носили прізвище Базалук. Отже, певно, саме південна частина села заснована першою, а північна, про що свідчить і її назва, — Новоселівка, пізніше, не раніше середини XIX ст.

Інші насипи групи розорюються, мають висоту 0,25-0,55 м та діаметр — 10-18 м:

№ п/п	*Вис. (м)*	*Діам. (м)*	*Насип, примітки*
1	2,1	28	Задернований, вкритий могилами кладовища, що оточені із заходу деревами у два ряди. На західній полі сліди просіву, розміром 4х5 м. Поли на сході і заході оборані.
2	0,35	12	Розораний, знаходиться на північний схід від насипу № 1.
3	0,55	18	Розораний, поряд западина в 0,7 м глибиною та 12 м у діаметрі (сліди воронки авіабомби).
4	0,25	10	Дуже розораний.

74. **Курганоподібне підвищення II** знаходиться на північний схід від кутка Новоселівка села (північно-західна частина населеного пункту), справа від автотраси мм. Полтава-Кременчук, на підвищенні плато третьої тераси, зліва обабіч залізниці мм.Полтава-Кременчук, за 1,15 км (рис.1:74; 3:74). Інтенсивно розорюється. Має абсолютну висоту 74,3 м, форму розплилого розораного насипу кургану, висотою 0,3 м та діаметром 15 м. Свого часу мало на вершині триангуляційний знак, знятий «металозбирачами». *Потрапляє до меж землевідводу Біланівського родовища.*

Солонці (Лиходії), **с., Дмитрівська с/р., Комсомольська м/р.** (*лівий берег старого русла р.Рудька — лівий берег рр. Псел — Дніпро*).

75. **Солонці I.** Поселення доби ранньої бронзи та початку раннього залізного віку, залишки села XIX-XX ст., розташовані на невисокому підвищеному останці лівого берега старичного озера, в заплаві лівого берега р.Псел, за 0,3 км на північ від МТФ у с.Солонці, та за 0,7 км на захід від с.Кияшки (куток Прядки) (рис.1:75). Висота підвищення коливається від 0,5 м на периферії до 1,2 м

в центральній, найвищій частині (рис.90). Підвищення має розміри 200-180х 60-50 м (площа близько 1 га), і витягнуте з півдня-південного заходу на північ-північний схід, уздовж озера. Це підвищення і навколишні береги озера вкриті невеликими задернованими пагорбами різної висоти (від 0,5 до 1,0 м), які є, як показало шурфування на одному з них, залишками хатищ новітнього села.

На краю схилу, на місці розташування поселення епохи бронзи та раннього заліза, розміщений цілий ряд таких «хатищ», розташованих уздовж берега озера. Між двома такими пагорбами, майже в центральній частині підвищення, було закладено шурф, з метою можливого виявлення культурних нашарувань давніших епох. У зачистці стінок шурфу виявлено таку стратиграфію (рис.92):

0-0,10 — дерн;

0,10-0,30 м — сіро-чорний мулистий гумусований супісок, з нашаруваннями та речовими матеріалами XIX-XX ст. Також у цьому шарі виявлений невеликий (0,2х0,3 см) скол напівпрозорого сірого кременю, що походив, певно, із перевідкладень нижчих шарів;

0,30-0,55 м — чорний гумусований мулистий луговий солончаковий ґрунт, з матеріалами доби ранньої бронзи та початку раннього залізного віку;

0,55-0,65 м — передматерик;

з 0,65 м і глибше — материк, сірий зволожений пісок.

Між прошарком з матеріалами XIX-XX ст. та нижніми нашаруваннями місцями простежується шар піску, вірогідно, від намивів та розливів озера.

Кераміка належить до трьох культурно-хронологічних груп. Перша — уламки ліпного посуду доби ранньої бронзи: тісто добре вимучене, з домішками дрібного піску, часто на зовнішніх поверхнях присутні сліди гребінцевого загладжування. Вінце одної з таких посудин коротке, ледь відігнуте, має широкий плаский зріз та невеликі комірці-закраїни з обох боків (рис.17:2; 29:9). Одна зі стінок — з деталлю орнаменту, нанесеного відтисками зубчастого штампу (рис.17:2). Наявна в колекції й фішка-«буц» підовальної форми, виготовлена з уламка товстостінної посудини цього ж часу (рис.29:10).

Ліпна кераміка початку раннього залізного віку, менш численна, зі значними домішками товченого граніту, рідше — слюди.

Фрагменти посуду цих двох груп дуже подрібнені, хоча й порівняно численні у вмісті шару. У верхньому горизонті всюди трапляється гончарна кераміка, уламки скла та інші матеріали XIX-XX ст.

76. **Курган I.** Виразний задернований курган, висотою понад 3,2 м, діаметром 40х42 м, розташований за 0,25 км на північний захід від МТФ у с.Солонці (Лиходії), на краю третьої тераси лівого берега р.Псел, висотою по-

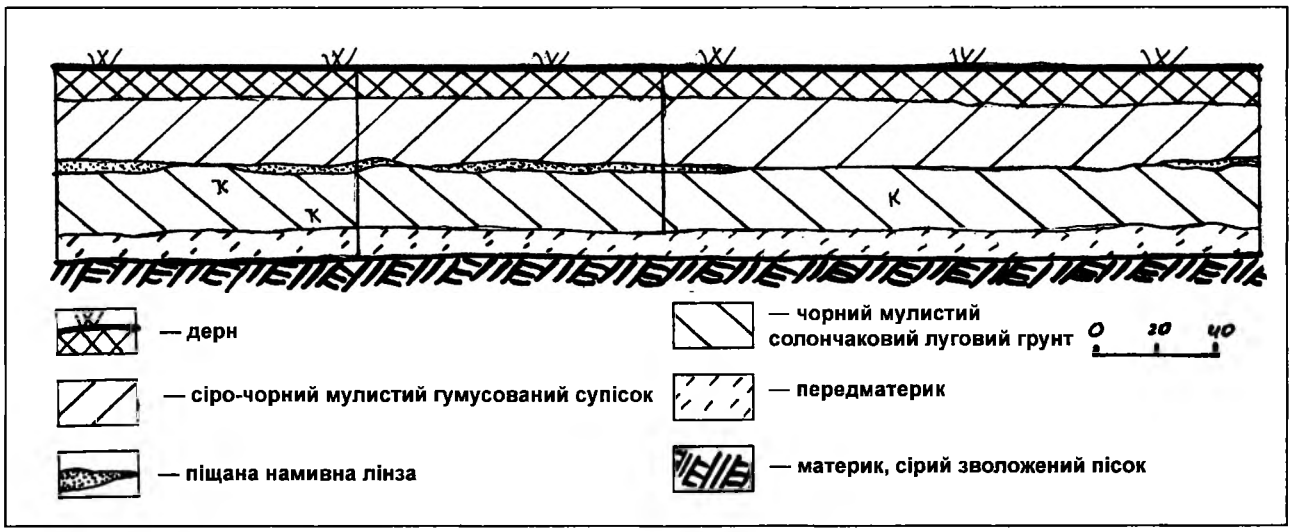

Рис.92. **Солонці I.** Поселення доби ранньої бронзи, раннього залізного віку та XIX-XX ст. Шурф. *Розгортка профілів стінок.*

над 2 м (рис.1:76). Курган оборюється, південна пола обрізана, з уступом в 0,5-0,7 м. З південного боку є сліди напівовальної у плані вибірки насипу під влаштування бліндажу періоду Другої світової війни (рис.91). Розміри цієї заглибини — 14х12 м, глибина — близько рівня денної поверхні.

На вершині кургану — залишки тригопункту з обваловкою. Виїмка поросла деревами і кущами, на південній полі — кілька кущів. Навкруги насипу ледь простежуються сліди вибирання дерну для зведення кургану. З півночі подібна виїмка має ширину до 10 м і розташована за 15-60 м від насипу.

Край південно-західного схилу тераси, під курганом, за 80-100 м, *виявлені розрізнені черепки доби бронзи, скіфського часу,* а також стінка середньовічної кружальної амфори (рис.18:1).

Курган — яскрава ландшафтна домінанта округи, з природнім задернуванням і виразними залишками степової рослинності. Є відомості, що на ньому кілька разів, по дорозі на Велику Мануйлівку, відпочивав М.Горький, про що існують згадки в епістолярії письменника.

77. **Група курганів III.** Два кургани розташовані на північний схід від кургану I, за 0,57 км, у схожих топографічних умовах (рис.1:77; 3:77). Насипи дуже розорані. Курган № 1 має висоту 0,7 м, діаметр — 28 м, розорюється. Менший насип № 2 — розташований ближче до схилу, за 60 м південніше від насипу №1. Висота його — 0,3 м, діаметр — 10х12 м. Насип дуже розораний.

На південній полі насипу № 1 знайдене знаряддя на сколі сіро-коричневого прозорого кременю. Це комбіноване знаряддя доби бронзового віку, що поєднує в собі скобель, різак та різець (рис.18:7; 29: 15). Збереглися сліди сіруватої кірки від ядрища.

78. **Група курганів IV.** Ще два кургани розташовані компактно, за 1,7 км на північний захід від околиці села, на рівній відстані між попередньою групою курганів III та групою курганів I поблизу с.Базалуки, у схожих топографічних умовах, над схилом третьої тераси (рис.1:78; 3:78). Насипи дуже розорані. Курган № 1 має висоту 0,5 м, діаметр — 24 м, абсолютну висоту 71,7 м. Менший насип № 2, — за 40 м південніше від насипу № 1. Висота його — 0,35 м, діаметр — 14 м.

Основні результати розвідок

У ході проведених розвідкових обстежень території та округи Біланівського родовища залізистих кварцитів виявлене чимале скупчення пам'яток найдавнішої культурної спадщини на території Кременчуччини. Всі вони, з тим чи іншим ступенем повноти, описані, культурно-хронологічно атрибутовані та картографовані у цьому розділі дослідження.

Безперечним здобутком розвідок стало виявлення в регіоні значних за площею поселень ***зрубної культури***, частина матеріалів яких належить до пізньозрубного етапу її розвитку. Такі поселення задовільного стану збереженості у двох випадках потрапляють до зони проектованого землевідводу і повинні досліджуватися археологічно (Білани I і II), одне — залишається поза межами майбутнього кар'єру (Степівка I). На одній із поселенських пам'яток зрубної культури виявлені досить виразні речові знахідки: фрагмент бронзового ножа, кам'яна праска (це друга така знахідка на теренах Полтавщини), характерні зразки орнаментованого ліпного посуду (Білани I), на іншому — унікальне пряслице з накольчастим малюнком у вигляді своєрідної піктограми (Білани II). На всіх поселеннях збереглися культурні нашарування значної потужності, що впевнює в доцільності проведення їх стаціонарних досліджень і перспективності цих об'єктів для вивчення старожитностей епохи пізньої бронзи.

Окрім вказаних об'єктів, виявлені й культурні нашарування поселень ямно-катакомбного часу, також, до речі, зі збереженими нашаруваннями (наприклад, Василенки VI), які також можуть стати об'єктами досліджень.

Специфічною рисою найдавнішої культурної спадщини мікрорегіону, особливо,

розташованої вздовж нижньої течії р.Рудька (досить цікаве співпадіння сучасного значення гідроніму з наявністю геологічних покладів залізної руди) та її приток, є виявлення значного „куща" селищ черняхівської культури, зосереджених на мисах та вздовж берегів цих річок, між сс.Василенки і Бондарі (Бондарі I і III, Василенки I, III, IV та V, Ревівка I). Це скупчення практично у межах одного сучасного села вказує на існування тут значного населеного пункту пізньоримського часу, а окремі знахідки засвідчують його існування і напередодні гунських походів (Ревівка I). Площа всіх цих поселень перевищує 70 гектарів, що є, скоріше, винятком серед старожитностей черняхівської культури регіону. Всі селища мають добре збережені культурні нашарування, практично не зачеплені сучасною забудовою. Чотири поселення з них потрапляють до меж землевідводу і повинні вивчатися археологічно на площах від 0,5 до 15,0 га впродовж досить значного часу.

Найбільш масовими пам'ятками території є кургани. Поховальні курганні старожитності представлені значними групами курганів, зосередженими навколо великих насипів (у складі 5-14 курганів) (Бондарі, група курганів I, Білани, група курганів I та ін.), а також менш значними і більш масовими — з 2-3-х курганів, яких обстежено 15. Частина з них включає до складу великі за розмірами кургани, висотою 1,5-4,5 м, із задернованими насипами, переважно вкритими новітніми кладовищами. Всього обстежено й картографовано 130 курганів, у складі 24 курганних груп та 37 поодиноких, 75 відсотків із яких мають розорану поверхню.

До зони майбутнього землевідводу потрапляють 6 груп курганів та 7 курганів, що споруджені окремо, тобто, 32 насипи. Серед них розмірами і кількісно, за складом, вирізняється група I поблизу с.Бондарі — з 14-ти насипів, з курганом — історичною домінантою округи — № 1, висотою 4,2 м. Менш значні, проте, досить добре збережені курганні насипи, є і в с.Білани, між сс. Ревівка та Білани тощо. Всі вони, в разі відведення земель під гірничо-видобувні роботи, мають бути досліджені археологічно.

Дещо утруднюватиме або зовсім унеможливлюватиме проведення археологічних розкопок окремих курганів наявність на їх насипах кладовищ XVIII-XX ст., зокрема, на кургані № 1 групи I біля с.Бондарі, курганах №№ 1, 2 і 5 у тих же Бондарях, на насипі № 5 групи I у с.Білани та кургані № 1 групи II у с.Базалуки. Всі ці кладовища на курганах вимагають проведення заходів, пов'язаних із ексгумацією похованих, в т.ч. — з могилами кінця XX – початку XXI ст. До речі, два найбільші кургани — № 1 групи I та № 5 у Бондарях є пам'ятками археології місцевого значення, що включені до Реєстру культурної спадщини Полтавської області під № 28 (ст. № 1728) і взяті на облік рішенням Полтавського облвиконкому № 165 від 22 квітня 1984 р., на знесення в ході досліджень яких потрібні відповідні рішення пам'яткоохоронних органів.

Надзвичайно цікавим об'єктом, що потрапляє до зони землевідводу Біланівського родовища, виявився й добре збережений комплекс майданів III безпосередньо поряд із с.Білани. В його складі добре зберігся величезний майдан № 1, із задернованими схилами, залишками буртів і ям, що є не тільки пам'яткою археології, а й об'єктом промислового виробництва XVII-XVIII ст. Значна висота, розміри — близько 75x130 м (разом із „вусами"), наявність на ньому об'єктів оборони часу Другої світової війни, не тільки утруднює дослідження такого комплексу, а й вимагає складних земляних робіт, потребує їх проведення зі значною обережністю. Дослідження другого майдану у складі групи обмежені наявністю сучасного кладовища, яке необхідно перезахоронити.

Таким чином, науковим наслідком проведених розвідок стало визначення з наявністю значної групи пам'яток археології та окремих — промислового виробництва на території Біланівського родовища залізистих кварцитів, у кількості **22 комплексів та окремих об'єктів**, зокрема: решток стародавніх поселень доби бронзи та фіналу раннього залізного віку — 9, груп курганів — 6, окремих курганів — 7 (всього курганів — 32), майданів — 2.

Вивчення всього цього комплексу старожитностей вимагає проведення кількаріч-

них, комплексних, за своїм характером, археологічних досліджень, із залученням значних сил фахівців-археологів, а перед тим — вирішення складного комплексу проблем із наданням території пам'яток під проведення досліджень, адже переважна їх більшість (поселення) знаходиться у межах присадибних ділянок чи городів мешканців сіл та жителів Кременчука.

Це повною мірою стосується дослідження значних за площею поселень ***зрубної культури***, що потрапляють до зони проектованого землевідводу (Білани I і II): одного — на 15-25 % площі, іншого — повністю. При наявності на них збережених культурних нашарувань значної потужності (0,5-0,9 м), проведення стаціонарних досліджень цих поселень може зайняти кілька років.

Найбільше зусиль вимагатимуть археологічні розкопки комплексу селищ черняхівської культури на мисах та вздовж берегів рр. Рудька і Крива Руда, між сс.Василенки і Бондарі (Бондарі I, Василенки I, IV та V, частково на периферії — Ревівка I, кут.Липки). Площа, яка може стати об'єктом досліджень на цих поселеннях, становить понад 3 десятки гектарів, що є, найбільшою за масштабами наукового вивчення старожитностей пізньоримського часу в межах України і ***черняхівської культури*** регіону зокрема. Для досліджень таких масштабів необхідно розробити відповідну методику, ряд заходів та залучити спеціалізовану експедицію. Добре збережені культурні нашарування впевнюють у виняткових результатах таких досліджень і надзвичайно цікавих знахідках.

Вивчення найбільш масових пам'яток території родовища — курганів, — повинне включати поетапне, по мірі освоєння землевідводу, дослідження на знос спочатку всіх невеликих, а потім, після здійснення перепоховання кладовищ, чи слідом за ним, всіх великих курганів. Певною складністю є вивчення курганів великого розміру, висотою 1,5-4,5 м, що потребуватиме залучення потужної землерийної техніки.

Враховуючи наявність у зоні відведення кар'єру 6 груп курганів та 7 окремих насипів, або всього 32-х курганів, такі роботи може виконати спеціалізована експедиція впродовж кількох польових сезонів. І, насамкінець, не менше двох польових сезонів потрібно спеціалізованому загонові для дослідження насипу величезного майдану № 1 у с.Білани.

Таким чином, проведення археологічних досліджень в зоні Біланівського родовища залізистих кварцитів повинно, за попередніми підрахунками, зайняти час, не менше 7, а то й 10 років, в основному — для північної частини землевідводу. До вивчення старожитностей території необхідно залучити кілька археологічних експедицій окремих наукових установ, які б могли компетентно провести археологічні розкопки такої значної кількості археологічних об'єктів.

Алфавітний покажчик обстежених пам'яток

Населений пункт	*Сільська (селищна) рада*	*Район, місто*	*Вид пам'ятки*	*К-ть од.*	*Культурна належність*	*Порядк. №*	*Стор.*
Базалуки, с.	Дмитрівська	Комсомольськ	ГК I	2		68	**65**
Базалуки, с.	**Дмитрівська**	**Комсомольськ**	**ГК II**	**2**		**69**	**66**
Базалуки, с.	Дмитрівська	Комсомольськ	К I	1		70	**66**
Базалуки, с.	Дмитрівська	Комсомольськ	м/х I	1	Р.з.в.	71	**66**
Базалуки, с.	Дмитрівська	Комсомольськ	К-ни II	2		72	**69**
Базалуки, с.	Дмитрівська	Комсомольськ	ГК III	4	К.№1 – р.з.в.	73	**69**
Базалуки, с.	**Дмитрівська**	**Комсомольськ**	**КПП I**	**1**		**74**	**69**
Білани, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**Поселення I**	**1**	**Зрубна к-ра**	**59**	**50**
Білани, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**Поселення II**	**1**	**Зрубна к-ра**	**60**	**58**
Білани, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**ГК I**	**2**		**61**	**58**
Білани, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**ГК II**	**5**	**К.№1 – ямна к-ра; К.№4 – КБК**	**62**	**61**
Білани, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**ГК III**	**2**	**Скіф. час, пізнє середньов.**	**63**	**62**
Бондарі, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**К I**	**1**		**44**	**42**
Бондарі, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**КПН II**	**1**	**Р.з.в.**	**45**	**43**
Бондарі, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**Поселення I, м/х**	**1**	**Епоха ран. бр., ЧК**	**46**	**43**
Бондарі, с.	Бондарівська	Кременчуцький	КПН III	1		47	**44**
Бондарі, с.	Бондарівська	Кременчуцький	м/х II	1	Ран. бр.	48	**46**
Бондарі, с.	Бондарівська	Кременчуцький	К IV	1		49	**46**
Бондарі, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**К V**	**1**		**50**	**46**
Бондарі, с.	Бондарівська	Кременчуцький	КПН VI	1		51	**46**
Бондарі, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**ГК I**	**14**	**К.№№ 1-2 – скіф. час.**	**52**	**46**
Бондарі, с.	Бондарівська	Кременчуцький	К VII	1		53	**49**
Бондарі, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**ГК II**	**2**		**54**	**50**
Бондарі, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**К VIII**	**1**		**55**	**50**
Бондарі, с.	Бондарівська	Кременчуцький	Поселення III	1	ЧК	56	**50**
Василенки, с.	Бондарівська	Кременчуцький	К I	1		14	**16**
Василенки, с.	Бондарівська	Кременчуцький	ГК I	4		15	**16**
Василенки, с.	Бондарівська	Кременчуцький	Поселення III	1	Ран. бр., ЧК, пізнє середньов.	16	**18**
Василенки, с.	Бондарівська	Кременчуцький	К II	1		17	**18**
Василенки, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**Поселення I**	**1**	**ЧК, ямна к-ра**	**18**	**21**

Василенки, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**Поселення II**	**1**	**Ран. бр., р.з.в.**	**19**	**26**
Василенки, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**Поселення VI**	**1**	**Ран. бр.**	**20**	**27**
Василенки, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**Поселення IV**	**1**	**ЧК, пізнє середньов.**	**21**	**28**
Василенки, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**К III**	**1**		**22**	**31**
Василенки, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**К IV**	**1**		**23**	**31**
Василенки, с.	**Бондарівська**	**Кременчуцький**	**Поселення V**	**1**	**ЧК**	**24**	**31**
Василенки, с.	Бондарівська	Кременчуцький	ГК II	8	К.№ 4 – скіф. час, К.№ 8 – ран. бр.	25	**32**
Василенки, с.	Бондарівська	Кременчуцький	ГК III, ур.Рої, «поле»	13	К.№4 – скіф., К.№7 – КБК.	26	**33**
Василенки, с.	Бондарівська	Кременчуцький	ГК IV	2		27	**33**
Василенки, с.	Бондарівська	Кременчуцький	ГК V	5	Селітрян. з-д.	28	**33**
Горбані, с.	Новогалещинська	Козельщинський	К I	1		12	**16**
Горбані, с.	Новогалещинська	Козельщинський	К II	1		13	**16**
Горбані, с.	Новогалещинська	Козельщинський	ГК II	2		57	**50**
Запсілля, с.	Запсільська	Кременчуцький	К I	1		1	**13**
Запсілля, с.	Запсільська	Кременчуцький	К II	1		2	**13**
Запсілля, с.	Запсільська	Кременчуцький	К III	1		11	**16**
Крамаренки, с.	Запсільська	Кременчуцький	К I	1		39	**41**
Крамаренки, с.	Запсільська	Кременчуцький	К II	1		40	**41**
Крамаренки, с.	Запсільська	Кременчуцький	К III	1		41	**42**
Крамаренки, с.	Запсільська	Кременчуцький	К IV	1		42	**42**
Крамаренки, с.	Запсільська	Кременчуцький	м/х	1	Енеоліт, ран. та пізн. бр., пізнє середньов.	43	**42**
Кузьменки, с.	Дмитрівська	Комсомольськ	К I	1		64	**65**
Кузьменки, с.	Дмитрівська	Комсомольськ	К II	1		65	**65**
Нова Галещина, смт.	Новогалещинська	Козельщинський	К I	1		58	**50**
Остапці, с.	Бондарівська	Кременчуцький	ГК I	3		29	**34**
Остапці, с.	Бондарівська	Кременчуцький	ГК II	2		30	**34**
Остапці, с.	Бондарівська	Кременчуцький	К I	1		31	**34**
Остапці, с.	Бондарівська	Кременчуцький	К II	1		32	**34**
Остапці, с.	Бондарівська	Кременчуцький	К III	1		33	**37**
Остапці, с.	Бондарівська	Кременчуцький	м/х	1	Салтів. к-ра	34	**37**
Ревівка, с.	Бондарівська	Кременчуцький	Поселення I	1	ЧК	35	**37**
Ревівка, с.	Бондарівська	Кременчуцький	К I	1		36	**41**
Ревівка, с.	Бондарівська	Кременчуцький	К II	1		37	**41**

Ревівка, с.	Бондарівська	Кременчуцький	ГК II	2	Р.з.в.	38	**41**
Солониця, с.	Новогалещинська	Козельщинський	ГК I	2	Р.з.в.	66	**65**
Солониця, с.	Новогалещинська	Козельщинський	К II	1		67	**65**
Солонці (Лиходії), с.	Дмитрівська	Комсомольськ	Поселення I	1	Ран. бр., поч. р.з.в.	75	**69**
Солонці (Лиходії), с.	Дмитрівська	Комсомольськ	К I	1		76	**70**
Солонці (Лиходії), с.	Дмитрівська	Комсомольськ	ГК III	2	Епоха бр.	77	**71**
Солонці (Лиходії), с.	Дмитрівська	Комсомольськ	ГК IV	2		78	**71**
Степівка, с.	Запсільська	Кременчуцький	ГК III	3		3	**13**
Степівка, с.	Запсільська	Кременчуцький	К I	1	Зрубна к-ра	4	**13**
Степівка, с.	Запсільська	Кременчуцький	ГК IV	6	Зрубна к-ра	5	**14**
Степівка, с.	Запсільська	Кременчуцький	Поселення	1	Зрубна к-ра	6	**14**
Степівка, с.	Запсільська	Кременчуцький	ГК II	2	Зрубна к-ра	7	**15**
Степівка, с.	Запсільська	Кременчуцький	К II	1		8	**15**
Степівка, с.	Запсільська	Кременчуцький	ГК I	3	Епоха бр.	9	**15**
Степівка, с.	Запсільська	Кременчуцький	КПП I	1		10	**16**

Примітка: Виділені нажирненням пункти та об'єкти потрапляють до зони землевідводу Біланівського родовища залізистих кварцитів.

Додаток 1.

Артемьев А.В.

Анализ костных материалов, выявленных при разведках на территории Белановского месторождения

Антропологический материал крайне фрагментарен. Для анализа представлены неполные костные останки людей. Костяки содержат не все отделы скелета.

Для анализа предоставлены также кости домашних животных, происходящих с поверхности кургана № 4 группы курганов IV и кургана № 1 группы курганов II у с.Степовка Кременчугского района Полтавской области.

Кости человека обнаружены:

1. **Степовка, с., группа курганов III, курган № 2.**

Материалы содержат одиннадцать фрагментов мозгового черепа взрослого человека. Кости принадлежат одному индивиду, на что указывает полная сопоставимость фрагментов костей.

Половой диморфизм и возрастная категория устанавливаются только по отдельным косвенным признакам. Это относится ко всем останкам в коллекции.

Череп грацильный, что не свойственно мужчинам эпохи бронзы (костные останки, по-видимому, относятся именно к этой эпохе). То есть, это женщина.

По признаку отсутствия заращения швов черепа, человеку – 20-25 лет.

Таким образом, это, возможно, *женщина, в возрасте 20-25 лет.*

2. **Васильевка, с., куток Ризныки, курган № 2.**

Костяк репрезентирован несколькими отделами скелета. К анализу предоставлены: один фрагмент мозгового отдела черепа человека, два обломка большеберцовой кости, четыре фрагмента тазовой кости (участки подвздошной косточки) взрослого индивида.

По признакам, указанным выше, кости принадлежат одному человеку.

Степень грацильности краниума велика и указывает на принадлежность скелета особи женского пола. Сохранились признаки на фрагментах тазовой кости также указывающие на принадлежность костяка женщине.

Степень заращения видимых черепных швов, внутреннего строения губчатого и компактного веществ костей, соответствует возрасту в 15-19 лет.

Это *женщина, в возрасте 15-20 лет.*

3. **Бондари, с., группа курганов I, курган № 2.**

В анализе оказался один фрагмент черепной коробки взрослого человека (мозговой отдел). Имеются также сильно разрушенные обломки длинных трубчатых костей неопределённой принадлежности (видимо, кости животных).

Череп мощный, массивный, что может и характеризовать его принадлежность особе мужского пола.

Признаки зарастаний сохранившегося участка шва черепа указывают, что человеку на момент смерти было приблизительно 25-30 лет.

Возможно, это *мужчина, в возрасте 25-30 лет.*

4. **Солоница, с., курган № 2.**

Четыре фрагмента черепной коробки взрослого человека (мозговой отдел). Кости принадлежат одному индивиду (имеются участки сопоставлений).

Кости составляли когда-то единый, очень массивный череп. Очевидно, он принадлежал мужчине (?).

В связи с незначительными проявлениями признака заращения отдельных участков швов черепа, можно сделать вывод, что мужчине было примерно от 20 до 30 лет.

По-видимому, это *мужчина, в возрасте 20-30 лет.*

Видимой патологии в плотных оболочках костей обследуемой группы не выявлено.

Розділ 2. Археологічні дослідження на території Кременчука (вул.Генерала Жадова)

Вступні зауваження

У травні 2006 р. групою співробітників Полтавської археологічної експедиції ДП НДЦ „Охоронна археологічна служба України" Інституту археології НАН України*, проведені археологічні дослідження ділянки культурних нашарувань в історичному центрі м.Кременчук Полтавської обл., в адміністративних межах Автозаводського району міста, по вул. Генерала Жадова, № 1 в, призначеної під будівництво адміністративно-житлового комплексу поліпшеного планування (рис.93).

Археологічні обстеження, що включали елементи розкопок та археологічного нагляду за спорудженням котловану будинку (рис. 97-98), охопили площу другої черги спорудження будинку (близько 400 кв. м), до будівництва зайняту забудовою, прокладанням комунікацій, колодязями каналізації та водогону, підсипками ґрунту, парканами (рис.93-94).

Проведення досліджень здійснювалося на замовлення ПП „Вектра Плюс", котре вело будівельні роботи, і зумовлювалось необхідністю надання висновку археологічної експертизи по ділянці, розташованій у межах історичного ареалу міста, що включене до Списку історичних населених пунктів України.

Опис виявлених об'єктів та знахідок укладений у відповідності до загальної схеми території нагляду (рис.94; 95), за розкопами (спочатку «розкоп (прирізка) І», потім так званий «розкоп ІІ», з «прирізкою А», далі — окремі знахідки у рештках культурних нашарувань і перекопах).

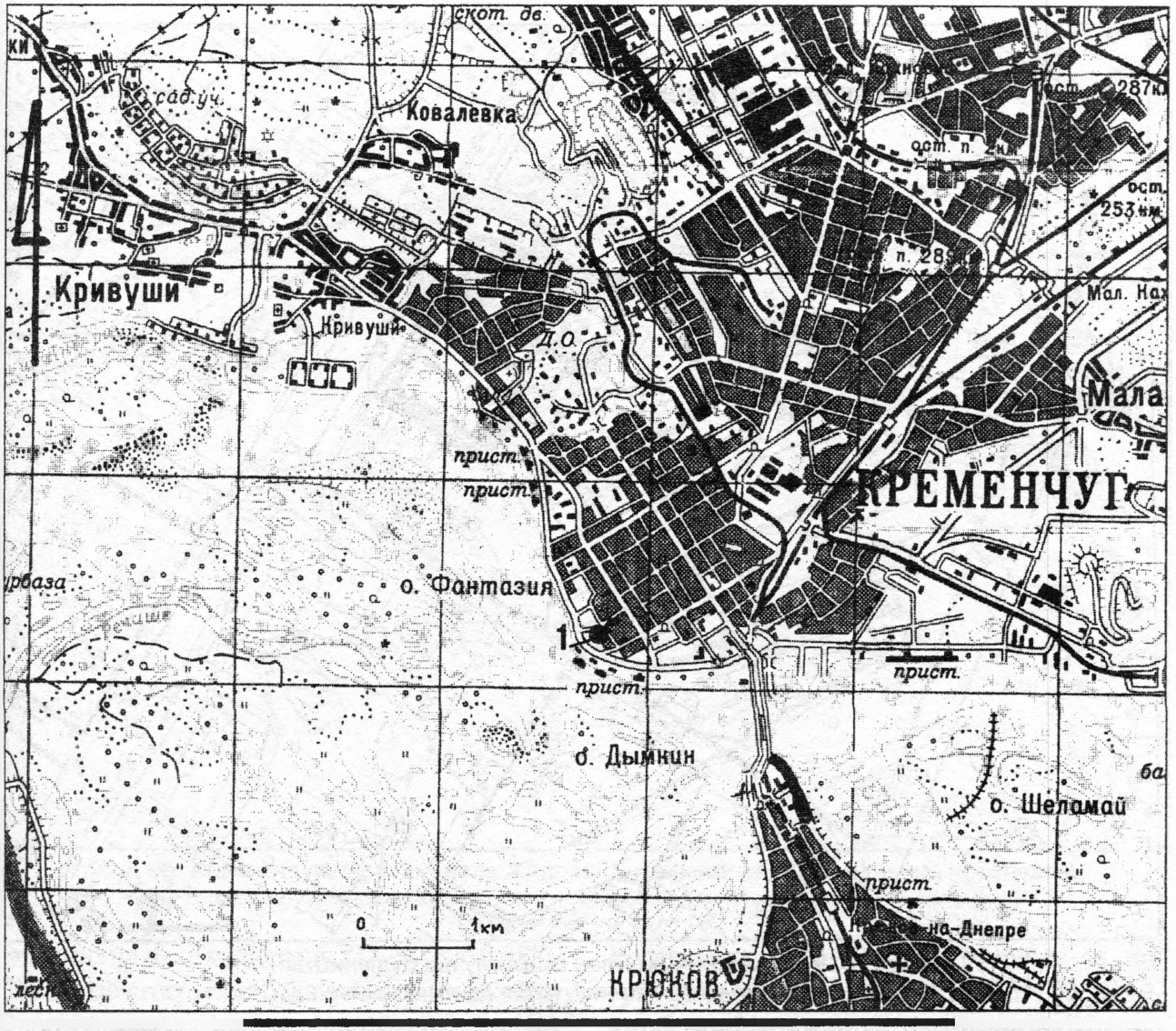
Колекція знахідок передана на постійне зберігання до Кременчуцького краєзнавчого музею, одна з них — чавунний судовий якір — до Комсомольського історико-краєзнавчого музею. Щоденникова та фотографічна документація, картографічні матеріали надійшли на збереження до Наукового архіву Полтавського обласного Центру охорони та досліджень пам'яток археології.

Для отримання уявлення про історію досліджень старожитностей регіону та географо-геологічні характеристики цієї ділянки міста варто звернутися до нещодавно виданого колективного монографічного дослідження „Старожитності Кременчука" (Кременчук-Полтава, 2004) *(Супруненко, Кулатова, Мироненко, Кракало, Тітков, 2004, с.12-43, 109-154)*.

Територія досліджень та основні об'єкти

За попередніми обстеженнями 2004 р., перехрестя вул. Генерала Жадова і провулку Поштового у Кременчуці, де й розміщувалася вказана вище ділянка, позначалося неве-

* У дослідженнях брали участь: заступник директора ДП НДЦ "ОАСУ" ІА НАНУ по Полтавській області, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник *О.Б.Супруненко*, науковий співробітник *В.В.Шерстюк*, молодші наукові співробітники *А.І.Тимощук* та *О.В.Сидоренко*, лаборант *М.О.Радченко*, співробітник Комсомольського історико-краєзнавчого музею *В.В.Лямкін*.

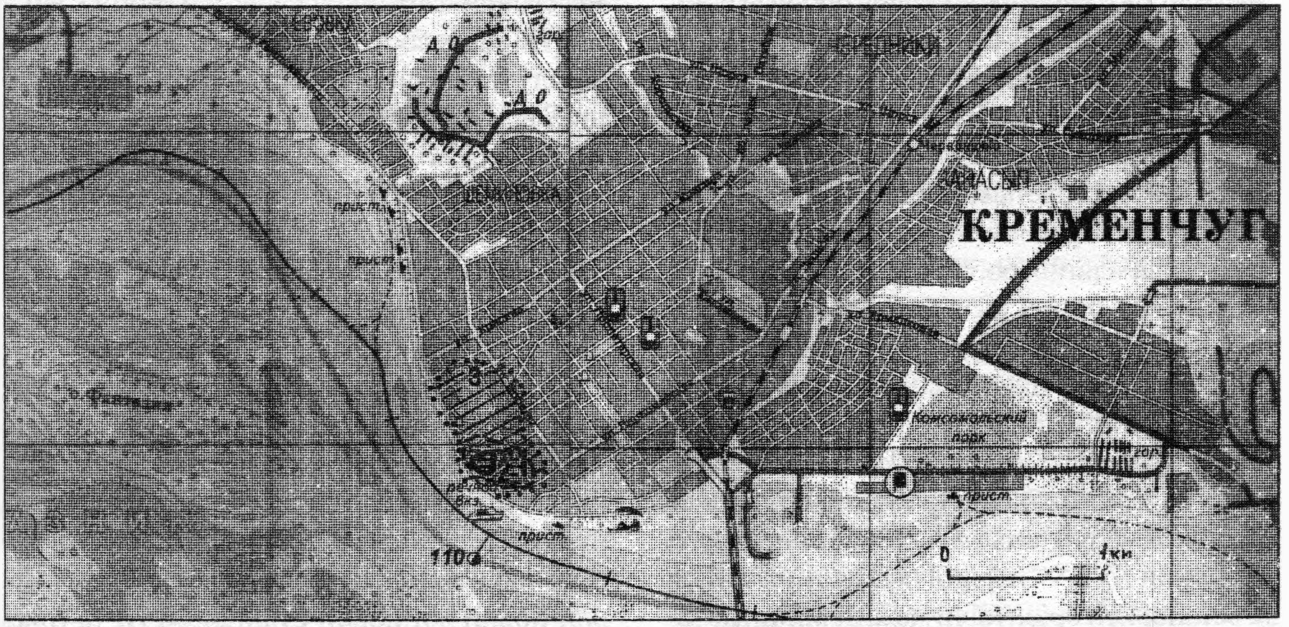

Рис.93. **Схема місцезнаходження проведених досліджень у м.Кременчук Полтавської обл.**

Цифрами позначені: *1 — котлован будівництва по вул. Генерала Жадова, 1в — місце проведення розкопок; 2 — зона залягання давньоруських культурних нашарувань; 3 — шари козацької доби.*

Основа: Атлас Днепродзержинского и Днепровского водохранилищ. — Киев: Киев. воен.-картогр. ф-ка, 2004. — С.6-7; Топографическая карта: Кременчуг, Александрия. — Киев: Киев. воен.-картогр. ф-ка, 1999.

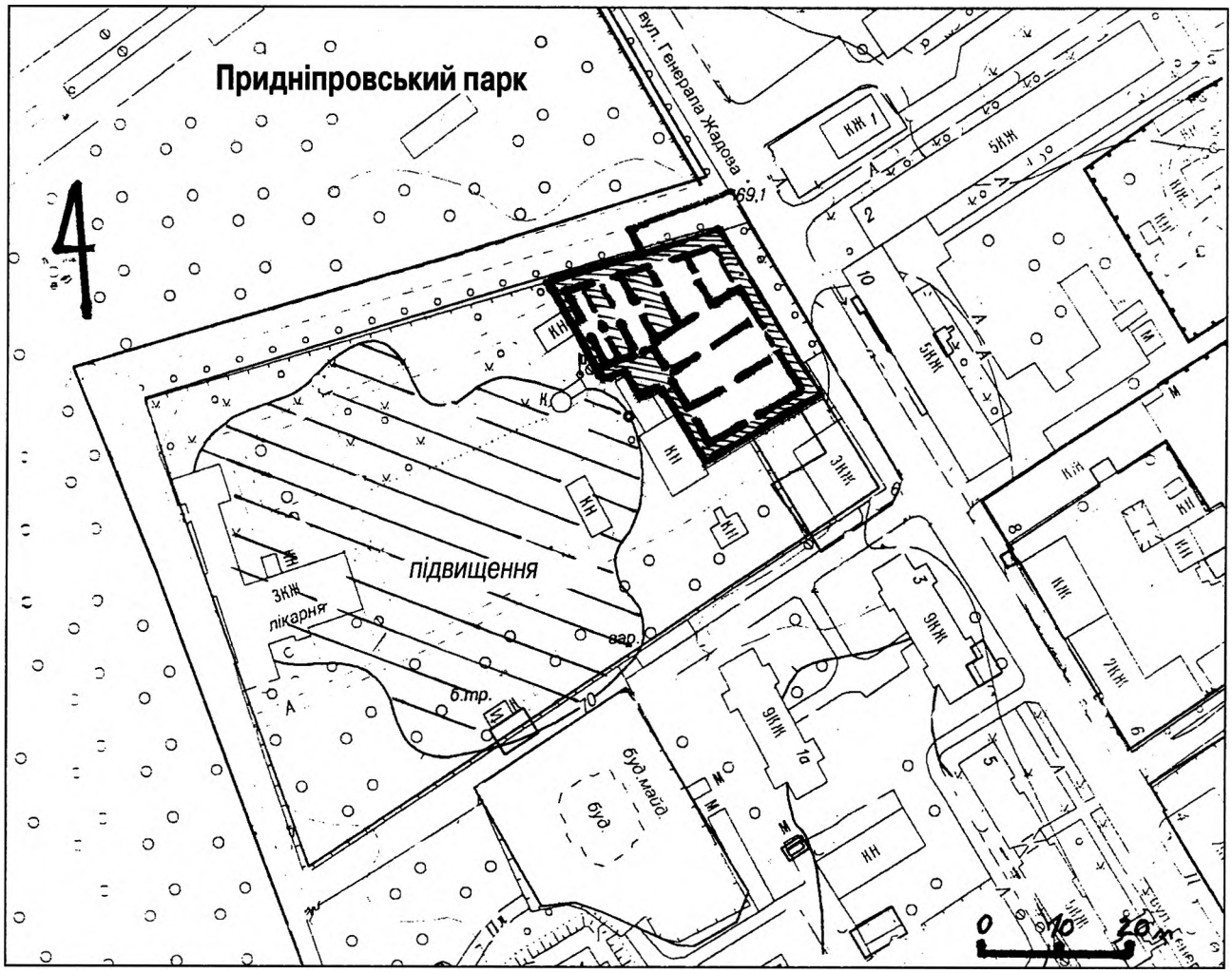

Рис. 94. **Кременчук.** План кварталу під будівництво.
З позначенням плану котловану по вул. Генерала Жадова, 1 в.

ликим пониженням на місці спорудження, ймовірно, у другій половині XVII ст., рову, на що вказували численні тріщини від просівів на багатьох спорудах із західного боку першої вулиці, пошкодження огорожі парку (рис.94-95). Співставлення планів міста 1748 і 1787 рр., підйомні матеріали на місцях проведення земляних робіт з прокладання водогону і телефонних кабелів, дозволили локалізувати район поширення матеріалів XVII-XVIII ст., що в цілому співпадав із даними плану 1748 р. *(Супруненко, Кулатова, Мироненко, Кракало, Тітков, 2004, с.15, рис.9-10).* Саме це дало можливість окреслити обриси колишніх укріплень міської фортеці другої половини XVII — першої половини XVIII ст. та встановити орієнтовні межі ділянки, де залягають культурні нашарування другої третини XVII-XVIII ст. Майданчик будівництва по вул. Генерала Жадова знаходився у північно-східній частині цієї ділянки (рис.93-96).

На місцевості він вирізнявся дотичним із заходу незначним підвищенням, з абсолютною висотою 70,3-70,4 м, з пониженням до вул.Генерала Жадова, до абсолютних відміток 69,1 м (рис.94; 96), тобто, на 0,4-0,5 м. Із півночі це позначало ймовірне проходження тут пізньосередньовічного рову, що й було припущено нами раніше та підтвердилося проведеними роботами.

Ділянка майбутнього котловану будівництва розміщувалася на розі вул.Генерала Жадова і Поштового провулку, безпосередньо на південний-схід від Придніпровського парку (рис.93-96). З південного сходу до неї примикав зведений у 2005 р. чотириповерховий новий житловий будинок за № 1а (рис. 95:3; 96; 97), із заходу — господарські будівлі Залізничної лікарні Кременчука, в тому числі — котельня, напіврозібрані корпуси гаражів,

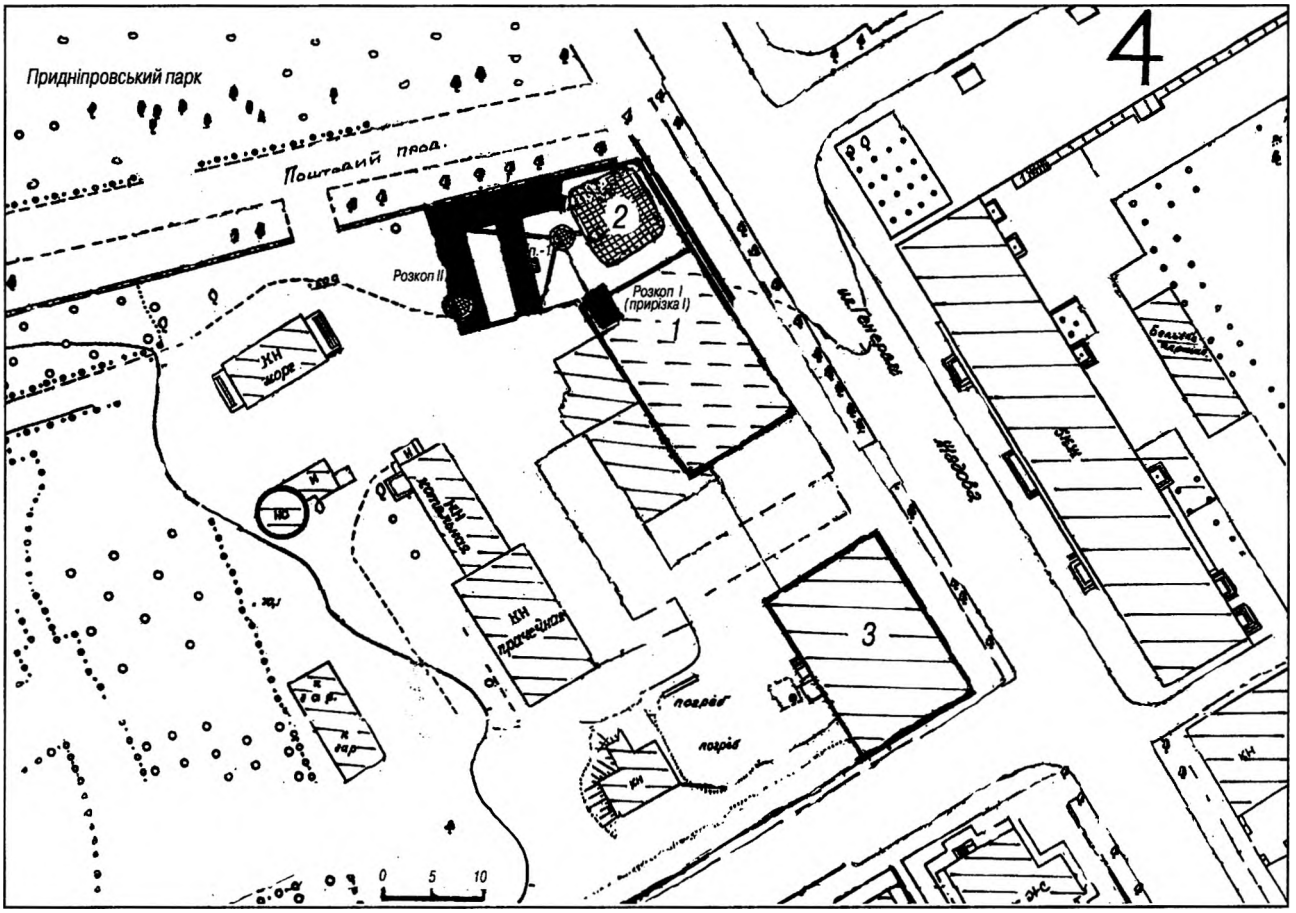

Рис. 95. **Кременчук.** Вул.Генерала Жадова. Детальний план розміщення новобудов.
1 — котлован 1-ї черги будинку за № 1 в; 2 — котлован 2-ї черги, де здійснювалися розкопки; 3 — новий будинок за № 1 б.

зведених на місці конюшень XIX ст. (рис.95; 98). На час початку робіт будівельниками вже був споруджений котлован першої черги будинку № 1б, розміром 16х20 м, у вигляді прямокутного периметру із траншей, шириною 2,8 м та глибиною — до материкового білого піску — 2,4 м, відкопаний екскаватором, та розподілений на три частини аналогічними траншеями (рис.95:1; 97). На початку робіт в ньому вже була залита бетонна основа блочного фундаменту (рис.97; 98). Суцільне зняття ґрунту у котловані не проводилося і не передбачалося проектом будівництва.

Попередній огляд траншей виявив стратиграфічну ситуацію, типову для більшості південних придніпровських міст. Перші 1,0-1,2 м відкладень складали шари будівельного сміття, численних перебудов та намивів повеней Дніпра останніх двох – двох з половиною століть української історії, перебиті численними перекопами XIX-XX ст., фундаментами різноманітних житлових чи господарських споруд, комунікаціями та вигрібними ямами. Нижче останніх, на ділянках без помітних пошкоджень — в 1-2 м протяжністю, чітко виділявся, з глибини 1,3-1,4 м, шар похованого ґрунту, перекритий тонким прошарком горілої трави та вуглин. Саме він, при попередньому огляді котловану будівництва сусіднього будинку № 1б у 2005 р., викликав підозру наявності збережених давньоруських та пізньосередньовічних нашарувань. У шарі цього ґрунту — похованому горизонті потужністю 0,3-0,4 м, — траплялися невиразні уламки гончарного посуду XVII ст. Попередньо він міг пов'язуватися зі слідами погрому міста і козацької фортеці реєстровим військом гетьмана І.Брюховецького 1668 р. *(Білоуськo, Мокляк, 2003, с.127-128)*, або ж трохи ранішою обороною Кременчука від татар 1666 р., про що писав турецький мандрівник і шпигун Евлія Челебі *(Тимченко, 2005, с.8-9)*.

Під цим шаром, з глибини 1,7-1,8 м, виділявся ще один прошарок, ідентичний пер-

шому, проте, менш потужний — 0,20-0,25 м, перекритий тоненькою смужкою намитого піску. Знахідок в цьому похованому ґрунті не виявлено (рис.97-98). Все це підстилалося жовтувато-білим материковим піском намиву заплавного останця, розташованого на північний схід від скелі „Реєстр" — осередку поселень давньоруського, литовського та польського періодів історії Кременчука *(Супруненко, Кулатова, Мироненко, Кракало, Тітков, 2004, с.135-138)*.

Стратиграфічні спостереження не потребували проведення графічних робіт, адже зачистки дозволяли прочитати їх лише на 0,5-1,0 м профілів стінок траншей. Отже, стратиграфічні спостереження були заплановані при спорудженні нового котловану будинку № 1в, що примикав до існуючого з північного заходу — півночі і споруджувався безпосередньо під час нагляду за земляними роботами (рис.95; 98).

Розміри обстежуваного котловану складали — 13-16х23-24 м, відповідно площа — понад 350 м². Він був орієнтований майже за широтною віссю і західним боком впирався в основу незначного підвищення на території подвір'я Залізничної лікарні, а, отже, міг зачепити збережені культурні нашарування (рис.94; 95:2).

Виявлені об'єкти відкриті на двох ділянках — посеред і край південної стінки котловану („прирізка (розкоп) I") та в двох траншеях західної його частини („розкоп II") (рис.95:2). Крім того, в траншеї ближче до середини котловану, трапилося пізньосередньовічне поховання людини, напевне, другої чверті XVIII ст., випадково перебите новітньою траншеєю водопостачання, а ближче до південної стінки, по центру, — скупчення давньоруської подрібненої кераміки в перекопі траншеї каналізації (рис.95:2).

Північно-східний кут котловану зовсім не вивчався археологічно через наявність там значної комунікаційної підземної споруди — станції відкачування ґрунтових вод, влаштованої на початку 1950-х рр.

Розкоп (прирізка) I

Розкоп, скоріше, прирізка, I, знаходився у південній частині котловану (рис.45:2; 98), на північно-західному куті спорудженого будинку № 1б, і примикав з півдня до котловану будинку за № 1в. Форма підпрямокутна, обмежена з південного сходу обвалом стінки траншеї та рештками існуючого котловану, зі сходу — траншеєю водопроводу, з півночі — перекопом і траншеєю та колодязем каналізації, а із заходу — існуючим фундаментом будинку та стінкою котловану, що впиралася у основу будівель колишніх конюшень та гаражу (рис.98; 106). Розмір — 2,2-3,4х3,5 м, площа — близько 9,2 м².

Розкоп розбитий над рештками котловану давньоруського житла, підкліт якого навпіл (?) був перебитий перекопом XX ст. та влаштованим по ньому фундаментом споруджуваного будинку (рис.102; 106). Залишки давньоруського житла виявлені під час зачистки, з рівня 1,3 м від репера (рис.100; 106). За останній прийнятий бетонний цоколь гаража, з абсолютною відміткою висоти 70,05 м (рис.106).

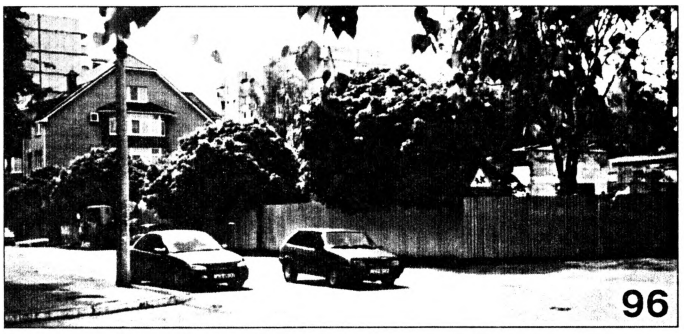
Зачистка перетину підкліту виявила збереженість близько половини основи житлової споруди, перекритої більше ніж метровим прошарком культурних нашарувань новітньої епохи (рис.100; 106). Отримано два профілі — перетин решток житла (AB) та східної стінки розкопу (CD) (рис.106), за якими й подається опис стратиграфічної ситуації цієї передсхилової ділянки давнього піщаного пагорбу.

Стратиграфія. В плані стратиграфічних спостережень найбільш наочними є дані, зняті за східною стінкою розкопу, — перетином CD (рис.106).

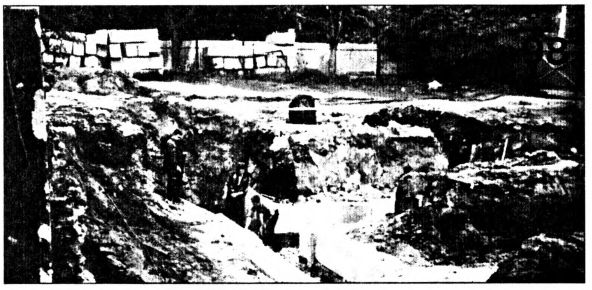
0-0,15 м — порівняно тонкий прошарок будівельного сміття новітнього походження;

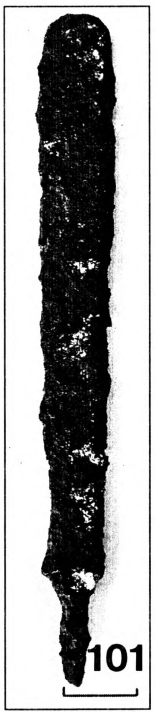
0,15-0,60 м — шар чорного чорноземного ґрунту з будівельними рештками та керамікою другої половини XIX-XX ст.;

0,60-0,80 м — сіро-чорний супіщаний шар влаштування вимостки дворища першої половини XIX ст., із характерною гончарною керамікою й уламками фарфорового, фаянсового посуду та скла;

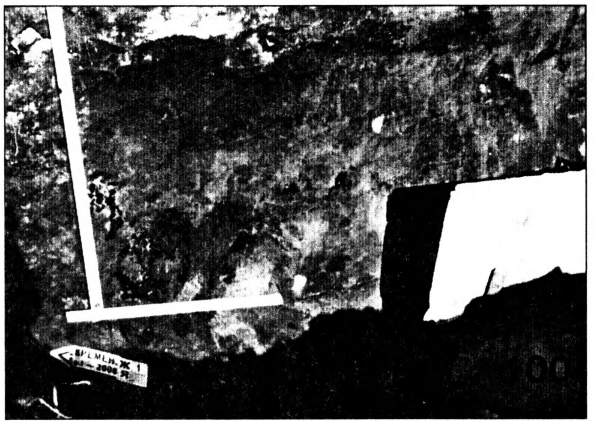

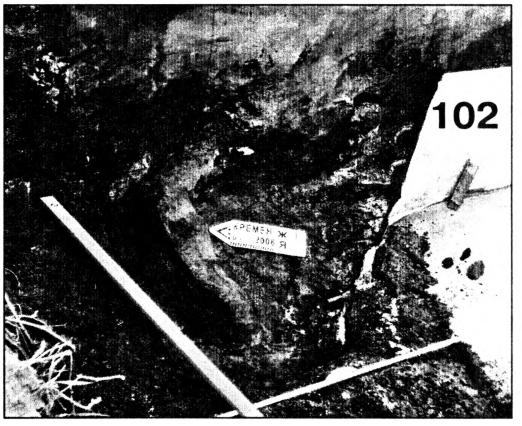

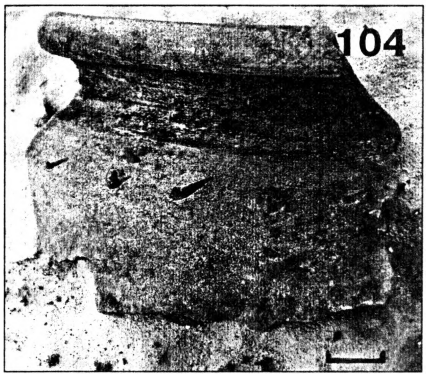

Рис. 96. **Кременчук.** Місце будівництва.
Ріг вул. Генерала Жадова та пров. Поштового, з північного сходу.

Рис. 97. **Вул. Генерала Жадова, 1 в.**
Вигляд котловану 1-ї черги, з північного заходу.

Рис. 98. **Вул. Генерала Жадова, 1 в.** Початок робіт на розкопі І.
Вигляд з півдня. *В кутку котловану виявлені рештки давньоруського житла.*

Рис. 99. **Розкоп І. Житло № 1.** Частина розвалу гончарного горщика у заповненні.

Рис. 100. **Розкоп І. Житло № 1.** Зачистка перетину котловану.
Вигляд із заходу.

Рис. 101. **Розкоп І. Житло № 1.** Наконечник стріли, *залізо.*

Рис. 102. **Розкоп І. Житло № 1.** Частина котловану з піччю.
Вигляд зверху.

Рис. 103. **Розкоп І. Житло № 1.** Піч. *Вигляд зверху, з північного заходу.*

Рис. 104. **Розкоп І. Житло № 1.** Фрагмент вінця гончарного горщика.

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

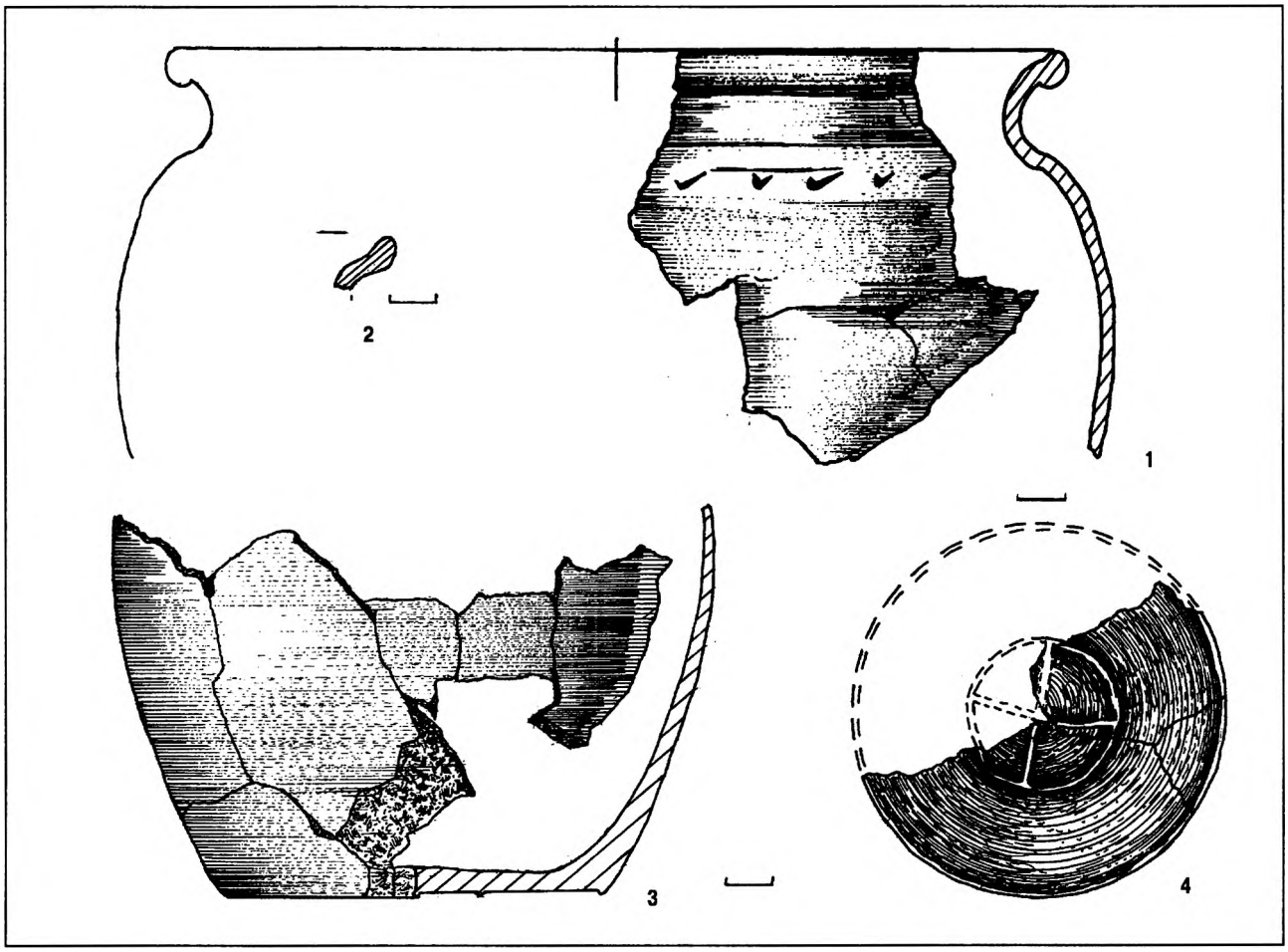

Рис. 105. **Розкоп І. Житло № 1.** Уламки гончарного посуду 2-ї пол. XII - початку XIII ст.

0,80-0,85 м — прошарок світло-сірого намивного піску повені першої третини XIX ст.;

0,84-0,85 - 0,95 м — сіро-попелястий шар будівельних решток і вимостки двору чи вулиці (?) кінця XVIII ст., з окремими вуглинами та слідами від пожежі;

0,95-1,05 м — прошарок органічного походження, вірогідно, піщано-перегнійна суміш;

1,05-1,20 м — сіро-чорний культурний шар на луговому супіщаному чорноземі, зі вмістом гончарної кераміки другої половини XVII ст.;

1,20-1,40 м — більш інтенсивно чорно-сірий шар, збагачений у верхній частині культурними рештками давньоруського часу (дрібні уламки стінок гончарного посуду, пічини, обмазки), перекритий тоненьким прошарком вуглин та обгорілої трави;

1,40-2,00 м — похований ґрунт — луговий супіщанистий чорнозем, з переважанням піщаних включень, у верхній частині виявлений незначний уламок стінки ліпного горщика епохи пізньої бронзи;

з 2,00 м — світложовтий пісок, прийнятий за материк (рис.106).

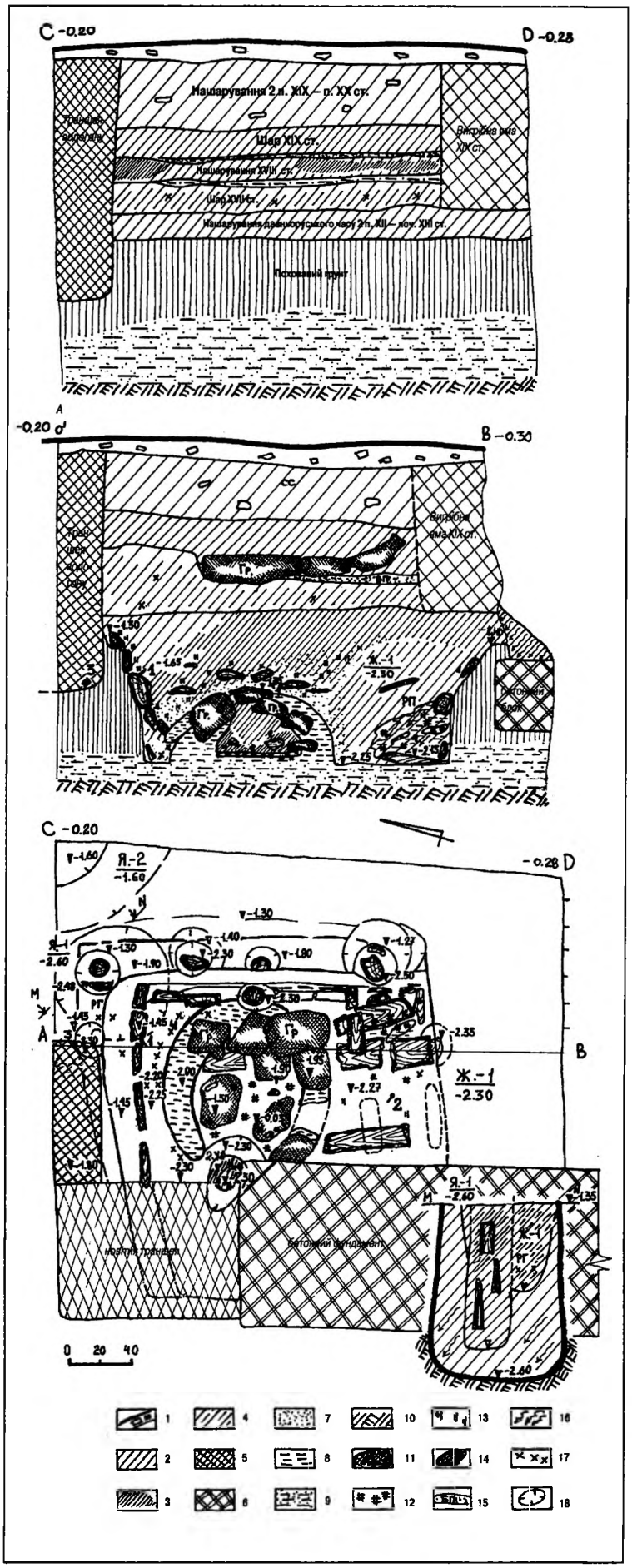
Подібна ситуація зафіксована і в перетині решток житлової споруди (профіль АВ) (рис.100; 106):

0-0,20 м — прошарок будівельного сміття новітнього походження;

0,20-0,55 м — шар чорнозему з будівельними рештками та керамікою другої половини XIX - XX ст.;

0,55-0,80 м — сіро-чорний супіщанистий шар вимостки двориша першої половини XIX ст., із характерною гончарною керамікою й уламками скла;

0,80-1,00 м — у траншеї чи заглибині — основа фундаменту житлового будинку, з масивних, підправлених сколюванням, підпрямокутних брил сірого граніту-плитчака місцевого походження, підстелених підсипкою світлобілого піску (цілком ймовірно, що ці брили граніту взяті із розібраної на початок XVIII ст. „кам'яної" цитаделі козацької фортеці, відомої за

описами подій другої чверті — середини XVII ст.) *(Тимченко, 2005, с. 7)*;

0,80-0,85 — 1,25 м — сіро-попелястий шар будівельних решток і вимостки двору або вулиці кінця XVII — початку XVIII ст., з вуглинами та слідами від пожежі;

1,25-1,55 м — сіро-чорний супішано-чорноземний культурний шар, зі вмістом подрібненої та окатаної гончарної кераміки кінця XII — першої третини XIII ст., перекритий вуглинами; саме з його рівня і був здійснений впуск котловану виявленого житла;

1,50-1,60 — 2,10 м — похований ґрунт — луговий супіщаний чорнозем, з переважанням піщаних включень;

з 2,00-2,10 м — світложовтий пісок-материк (рис.106).

Стратиграфічна ситуація в цілому нагадує зафіксовану попередніми нашими роботами у Кременчуці, дещо західніше від місця розкопок *(Супруненко, Кулатова, Мироненко, Кракало, Тітков, 2004, с.141-144, рис.91)*, і вказує на наявність чітко окреслених горілими прошарками культурних нашарувань доби козаччини та київоруського часу, а також на сліди обжитості підвищення за епохи пізнього бронзового віку.

Рис. 106. **Вул. Ген. Жадова, 1 в.** Розкоп І. План, профілі перетину й східної стінки.

Умовні позначення: 1 — поверхневе будівельне сміття; 2 — чорноземно-супіщані культурні нашарування; 3 — попіл, попелясте заповнення; 4 — супіщано-чорноземні нашарування; 5 — перекопи; 6 — бетон; 7 — пісок; 8 — глина; 9 — суглинистий пісок; 10 — материковий пісок; 11 — брили та шматки граніту; 12 — пічина, випалена обмазка; 13 — вуглини; 14 — обгоріле дерево; 15 — білий пісок; 16 — затьоки, змиви; 17 — уламки кераміки; 18 — стовпові ямки.

Цифрами на плані та перетинах позначені: 1 — залізний наконечник стріли; 2 — залізне свердло; 3 — залізна пряжка; 4 — розвал нижньої частини гончарного горщика; х — уламки гончарного посуду кін. XII - поч. XIII ст.

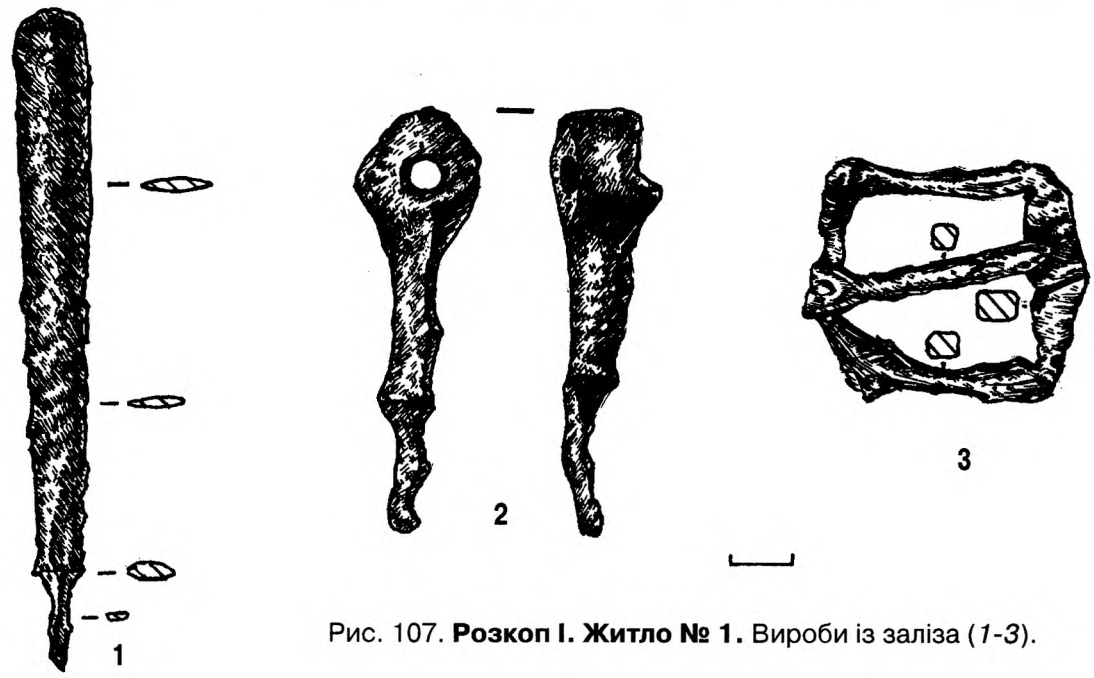

Рис. 107. **Розкоп І. Житло № 1.** Вироби із заліза (*1-3*).

Найзначнішим результатом влаштування розкопу І виявилося виявлення решток давньоруського житла — ***безперечне свідчення археологічної фіксації залишків наявності селища другої половини - кінця XII — першої третини XIII ст.*** (рис.100; 102-103; 106).

Рештки котловану спаленого ***житла № 1*** відкриті в розкопі майже посередині, ближче до північного борту, обмежені перекопами, а із заходу — перебиті траншеєю та лінійним відрізком бетонованого фундаменту (рис.106).

Заповнення сіро-чорне, супіщано-чорноземне у верхній частині, нижче — жовто-піщане, намивного характеру, в основі — збагачене шматками обмазки та печини (рис100; 102). У південно-східному кутку відзначений розвал суглинисто-печинної маси та вугілля від однієї із печей (напевне, верхньої), що обвалилася до котловану підкліту. Розміри цього скупчення решток печі — 0,5х0,6 м, товщина від рівня дна котловану — 0,5 м (рис.106: *рп*). У заповненні розвалу виявлене вінце невеликого гончарного горщика другої половини XII — початку XIII ст. (рис.105:2). Із заповнення котловану походить й коротке залізне свердло із провушиною для ручки (рис.105:*2*; 106:2), а також кілька обгорілих плах від влаштування підлоги верхньої частини житла, що лежали у мередіональному напрямку (рис.106).

Збереглася половина котловану підкліта, прямокутної у плані форми, орієнтованого стінками за сторонами світу та довгою віссю у широтному напрямку (рис.106). Форма котловану — прямокутна, розміри виявленої частини: ширина — 2,4 м, довжина — 2,6 м; вірогідно, розміри підкліту не перевищували — 2,4х2,8 м, площа — 6,7 м^2. Він впущений з рівня верхньої частини залягання давньоруського культурного шару — 1,3 м від репера (рис.106). Верхня частина котловану — дещо ширша, скоріше за все, закріплювалася одним-двома вінцями зруба. Нижня — заглиблена, із вертикальними стінками, висотою 0,8 м, обшивалася товстими дошками, що добре зафіксовано у профілі перетину (рис.106). Збереглися рештки 3-х дощок обшивки основи стін. Глибина котловану підкліту — 2,3 м, глибина від рівня впуску — 1,0 м (рис.106).

Майже всю східну частину підкліту займала глинобитна піч, розміром 1,4х1,6 м, ймовірно, обшита ззовні дошками. В основі піч була влаштована на материковому останці, висотою 4-5 см, на якому із піщано-суглинкової суміші в один прийом виліплена круглої форми топкова камера, діаметром 1,2 м та висотою 0,55 м, напівкулястої у перетині форми, зі стінками товщиною 0,20-0,25 м (рис.102; 103; 106). Камера мала випалений суглинковий черінь овальної у плані форми, розміром 0,78х1,00 м, орієнто-

ваний у напрямку захід-схід. Устя топкової камери влаштоване із заходу, його ширина 0,43-0,45 м (рис.102; 103; 106). Останець печі зберігся на висоту 0,30 м. Поверх він був перекритий розвалом сплощених із зовнішнього боку масивних шматків граніту-плитчака місцевого походження, розміром від 0,15х0,20 до 0,30х0,45 м і товщиною 0,10-0,15 м (всього 7 каменів), верхній із яких залягав на глибині 1,90 м від рівня репера. Перед устям влаштована невелика овальна, за формою, передпічна яма, глибиною 0,2 м від рівня долівки та розмірами 0,25х0,40 м (рис.106).

Дощата, знищена пожежею, обшивка печі спиралася на стовпчики, сліди одного з яких зафіксовані посередині східної стінки котловану (рис.106). Його діаметр становив 0,12 м, діаметр ямки під опору — 0,15 м, глибина — 0,06 м.

Вздовж широтних, коротших стінок котловану, розміщувалися наймасивніші стовпові опори; значно тонші — оконтурювали котлован з північного і південного боків (рис.106). В ямках від стовпів, діаметром від 0,16х0,22 до 0,30х0,30 м і глибиною 2,50-2,80 м від репера (1,20-1,50 м від рівня впуску) відзначені рештки дерев'яних стовпів, діаметром 0,08-0,20 м. Вхід до підкліту був влаштований, вірогідно, із південно-західного чи південного боків і не зберігся.

У північно-східному кутку котловану, на рештках печі, виявлений розвал верхньої частини великого гончарного горщика другої половини XII — початку XIII ст., з діаметром вінця 21 см (рис.104; 105:1). За піччю, у північно-східному кутку — розвал нижньої частини іншого гончарного горщика, з виразним рельєфним тавром, у вигляді кола, зі вписаним у нього прямим хрестом (рис.95; 105:3-4). До речі, цей тип клейм був досить поширений у ворсклинсько-псільському прикордонні Переяславської землі, зокрема, неодноразово відзначався при розкопках давньоруських об'єктів у Полтаві *(Мироненко, 1999, с.30, 32, рис.1)*. Аналогічні чи дуже подібні клейма доволі у значній кількості знайдені при розкопках шарів X-XIII ст. Києва *(Новое в археологии, 1981, с.294-295, рис.129)*, на селищі Автуничі нп Чернігово-Сіверщини *(Південноруське село, 1997, с.54, рис.21:3)*, та інших пам'ятках.

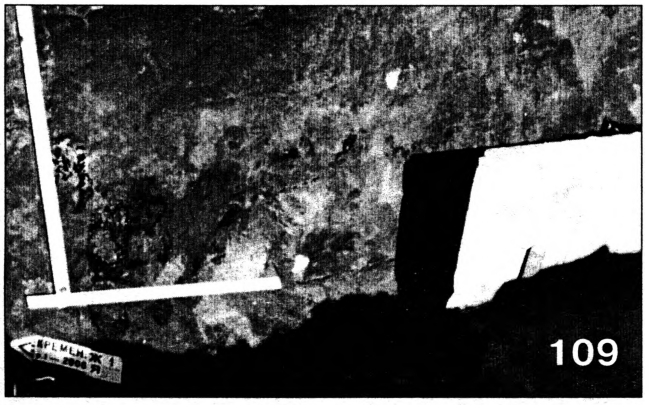
У рештках згорілої колоди зрубу вверху, на північній стінці котловану, на глибині 1,4 м від сучасної денної поверхні (рис.101; 106:1; 107:1), виявлений залізний черешковий, не досить розповсюджений у Подніпров'ї, наконечник стріли, з видовжено-звуженим лопаточкоподібним пером, з паралельними двосічними боками та зі скругленою ударною гранню, близький до типу В IX кочівницьких залізних наконечників стріл, за Г.О.Федоровим-Давидовим *(Фёдоров-Давыдов, 1966, с.26-27)*, чи типів 4, виду 38, або 66, за О.Ф.Медвєдєвим *(Кирпичников, Медведев, 1985, с.352, табл.140:3, 17)*, занесених до Східної Європи під час монголо-татарського нашестя. Він стирчав у дереві і, певно, був свідченням наслідків нападу на селище ворогів та спричиненої ними пожежі, в результаті якої жило було знищене. Існують підстави вбачати час цієї події належним до першої чверті XIII ст. та гіпотетично пов'язували цей набіг із наслідками подій на Калці 1223 р. і походом Джебе у Середнє Подніпров'я *(Толочко, 1999, с.166)*.

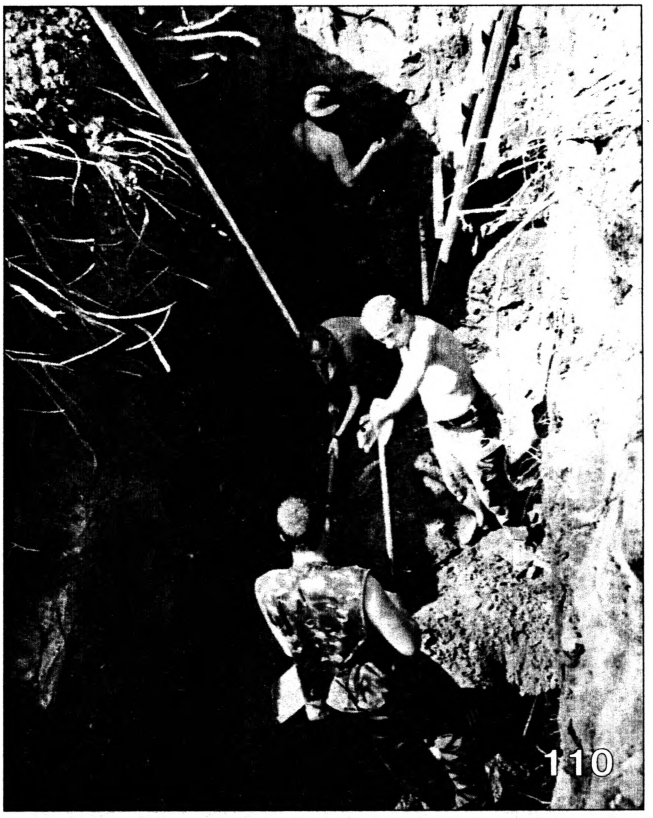
Завершуючи опис решток житла № 1, відзначимо, що північно-східний кут його котловану перекрив раніше існуючу яму 1, напевне, також давньоруського часу (рис.106).

Яма 1 розміщувалася у північно-східній частині розкопу, під відповідним кутом котловану, перебивалася стовповою ямкою від житла №1 та частиною його котловану (рис.106). Зафіксована з рівня 1,35 м від репера, тобто впущена у культурний шар *давньоруського часу*. Форма — кругла, перетин — циліндричний, із розширенням до низу, в основі. Дно сплощене, стінки майже вертикальні (рис.106: перетин у правому нижньому кутку). Діаметр, на рівні виявлення, — 0,85 м, в основі — 1,00 м; глибина — 2,60 м від рівня репера, або 1,30 м від рівня впуску. Заповнення однорідне сіро-супіщане, в нижній частині — із затьоками та напливами. Знахідок не виявлено.

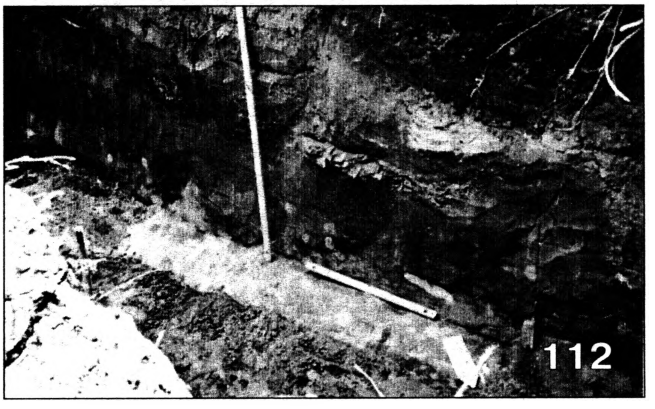
Яма 2, що на одну чверть потрапила до розкопу, край північно-східного його кута, можливо, мала радіус — 0,65 м. Виявлена з поверхні давньоруського шару, із рівня 1,30 м. Мала незначну глибину — близько 1,60 м від репера, тобто, 0,30 м від стародавньої денної поверхні. Заповнення щільне чорноземно-супіщане

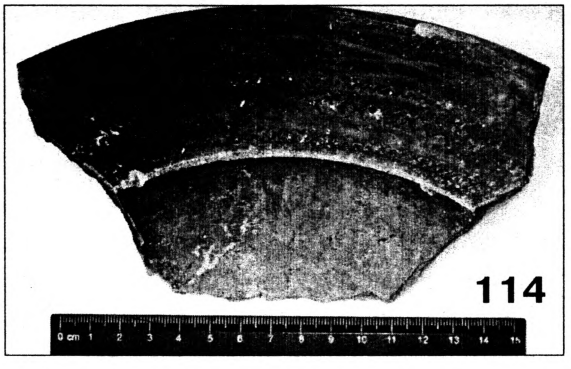

Рис. 108. **Розкоп І.** Зачистка перетину житлової споруди. *А.І.Тимощук.*

Рис. 109. **Розкоп І. Житло № 1.** Профіль зачистки перетину АВ. *Вигляд із заходу.*

Рис. 110. **Розкоп ІІ. Траншея І.** Початок зачистки стінок. *Робочий момент. В.В.Лямкін, М.О.Радченко, О.В.Сидоренко, В.В.Шерстюк.*

Рис. 111. **Розкоп ІІ. Траншея І.** Зачистка перетину рову. *В.В.Лямкін і М.О.Радченко.*

Рис. 112. **Розкоп ІІ. Траншея І.** Зачистка перетину житла № 2 та ями 1.

Рис. 113. **Розкоп ІІ. Траншея І.** Заповнення житла № 2.

Рис. 114. **Розкоп ІІ. Траншея І.** Рів. Фрагмент гончарного димленого полумиска.

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

(рис.106). Розглядається як конструктивний елемент будівництва, що з'явився під час влаштування *давньоруського* житла № 1. Наполовину зрізана перекопом траншеї каналізації (з півночі), який навмисне «знятий» з плану розкопу.

Насамкінець, варто нагадати й ще про одну знахідку з розкопу I. З перекопу траншеї каналізації, у північній його частині (глибина 1,80 м), на межі перекопу й культурного шару (рис.106: *3*), виявлена підквадратна залізна пряжка із тупим загостренням на кінці, без спеціальних засобів з'єднання рамки із ременем, що охоплював її рамку в основі язичка, типу А IV, варіанту „б", за Г.О.Федоровим-Давидовим *(Фёдоров-Давыдов, 1966, с.43, 46, рис.7:3б)*. Рамка пряжки виконана із круглого у перетині залізного дроту, язичок — аналогічного, із незначним профілюванням. Спереду добре зберігся ложок-упор для язичка (рис.107:3). Розміри рамки — 4,0х4,3 см, довжина язичка — 4,1 см, перетин рамки — 0,38х0,51 см. Вірогідним часом побутування таких деталей поясної гарнітури є *післямонгольська епоха*, хоча свого поширення вони могли набути дещо раніше, у середовищі конфедератів Русі, вірогідно, перед монголо-татарською навалою.

Розкоп (траншея) II

Розкоп II, вірніше, найзахідніша траншея під фундамент (II-1) та паралельна їй сусідня траншея (II-2), розташована на схід, з частиною обвалу проміжку між ними, умовно названого у процесі вибирання як приріз-ка А (II-А) до розкопу II, сформувалися у процесі досліджень, при вибиранні котловану екскаватором (рис.95:2; 110). Траншеї зорієнтовані у напрямку північний захід — південний схід, мали протяжність 16 м, ширину, відповідно, — 3,0 та 2,8 м. Загальна, відкрита ними площа складала — близько 100 м^2 (рис.116; 110).

„Найрезультативнішою", не дивлячись на перетин двома трасами комунікацій другої половини XX ст., виявилася траншея II-1 (рис.116). В її західному профілі простежена досить виразна стратиграфічна ситуація, що відображала час активного „обживання" пагорбу над Дніпром у XVII-XX ст. (рис.116; 110). Траншея II-2 виявилася зовсім не інформативною. В ній, окрім перекопів, виявлено вхід цегляного глибокого погреба під фундаментом будинку останньої чверті - кінця XVIII ст., заповненого намивним піском від повеней та сміттєвими покидьками наступних часів, що скидалися мешканцями у поступово просідаючий провал над просівом заповнення погребу аж до середини XX ст. В обвалі сміттєзвалища над погребом, який довелося вивезти будівельникам, збереглася ділянка стіни з сіро- та рожево-гранітного колотого каміння, викладеного на глині (рис.116). Останню вдалося зафіксувати, проте сміттєві завали провалу погреба вже не зберегли, внаслідок зсуву, будь-яких матеріальних залишків, пов'язаних зі спорудженням стіни (рис.115). Про час зведення останньої можна висунути лише здогадки.

У широтно орієнтованому відгалуженні траншеї під фундаменти, вздовж пров. Поштового, виявлений фундамент будинку останньої чверті XVIII ст., перекритий розвалами перевикористання основи мурованої будівлі вже на початку XIX ст. (рис.116). Зауважимо, що цегляні споруди складалися на вапняному розчині, містили в основі переви-користані брили рваного гранітного каміння середніх розмірів, уламки кахлів та посуду потьомкінської епохи, характерну гончарну кераміку. В основі фундаменту виявлена частина криси фаянсової тарілки другої половини XVIII ст. з підполив'яним розписом кобальтом турецького виробництва, — напевне, продукції ремісників з м.Ізнік.

Нижче наведемо опис суто археологічних об'єктів розкопу II, після чого позначимо місцезнаходження деяких знахідок за місцем проведення нагляду.

Стратиграфія. Стратиграфічна ситуація найкраще простежена за західною стінкою траншеї II-1 (рис.116; 110-113). Зазначимо, що між 2-м і 4-м метрами зачистки профіль до материка перебивав перекоп новітньої тран-

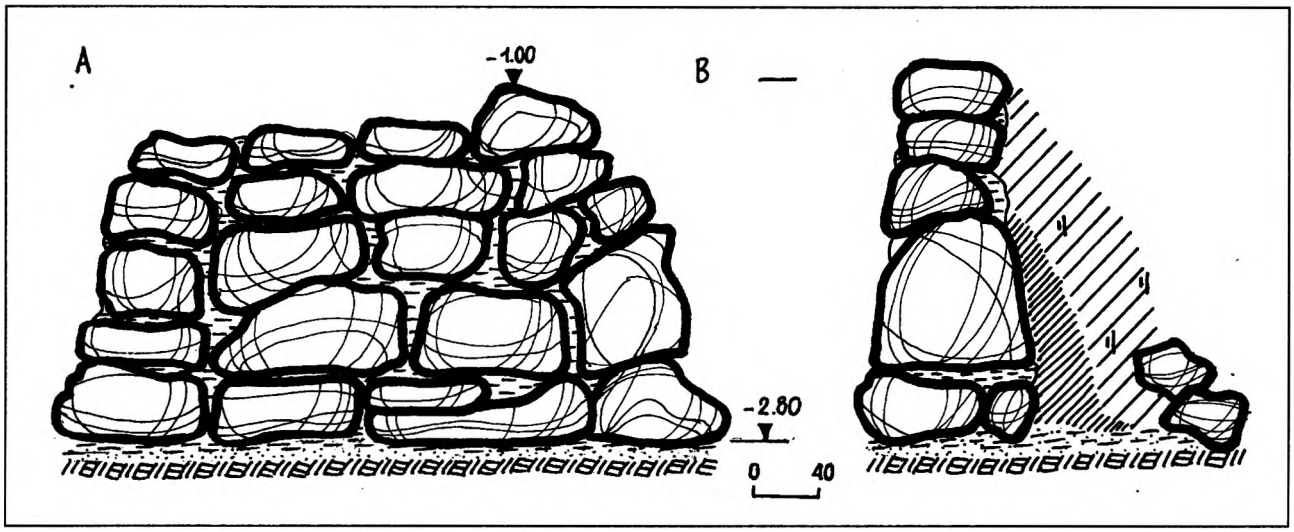

Рис. 115. **Розкоп II. Прирізка А.** Рештки основи стіни, на глиняному розчині.
Прорисовка в фас АВ та перетин.

шеї каналізації XX ст., ще ширший перекоп траси та колодязя тепломереж і водогону знищив всі нашарування між 9-м і 14-м метрами траншеї (рис.116). Східний профіль траншеї II-1 виявися малоінформативним і пошкодженим перекопами та сміттєзвалищем.

Отже, загальна стратиграфічна ситуація виглядала таким чином (на 7-му м зачистки):

0-0,05 м — шар асфальту останньої чверті XX ст.;

0,05-0,20 м — піщана підсипка під асфальт;

0,20-0,40 м — сміттєво-чорноземний баласт-підсипка 2-ї пол. XX ст.;

0,40-0,45 м — шар асфальту 1950-х рр. ;

0,45-0,60 м — рештки будівельної діяльності кінця XIX-XX ст.;

0,60-0,75 м — піщано-попелясті та перегнійні підсипки-вимостки на подвір'ї XIX ст., з окремими зразками перевідкладеної кераміки кінця XVIII ст.;

0,75-0,80 м — шар цегли-вимостки подвір'я, напевне, громадської споруди кінця XVIII ст.;

0,80-0,95 м — піщана підсипка під попередню вимостку;

0,95-1,03 м — шар піщано-мулистого намиву повені останньої чверті XVIII ст., з дрібними уламками скляних віконниць;

1,03-1,25 м — культурні нашарування сіропопелясто-піщаного вмісту, з керамічними матеріалами середини – другої половини XVIII ст.;

1,25-2,00 м — вуглисто-попелясте заповнення *ями 1* кінця XVII – початку XVIII ст. та котловану *житлової споруди №2* цього ж часу (рис.112);

2,00-2,20 м — прошарок 1-го похованого ґрунту — збереженої частини чорноземного супіщанистого, бідного на знахідки, культурного шару давньоруського часу, перерізаного ямою 1;

Примітка: Залягання давньоруських культурних нашарувань, за які вважаємо 1-й шар похованого ґрунту, відзначене на кількох рівнях — від 1,05 м на 16-му метрі зачистки до 1,60 м на 4-му (рис.116). Це засвідчує його спадання (наявність схилу пагорба) в північний бік, з перепадом висоти в 0,50-0,55 м на 10-12-ти метрах профілю. З 8-го по 16-й м зачистки поверхня похованого ґрунту 1, тобто культурного шару давньоруського часу, перекривалася тонкою лінзою світлого піску (максимальна товщина 5-7 см), вкритого зверху піщаним вуглистим прошарком від пожежі (рис.116; 32).

2,20-2,50 м — шар похованого ґрунту 2 — безпосередньо стародавній горизонт, що передував утворенню культурного шару київоруської доби — луговий сіро-чорний супіщаний деградований чорнозем, з піщанистими намивами, вірогідно, однієї з повеней на поверхні;

2,50-2,75 м — жовто-сірий пісок-передматерик;

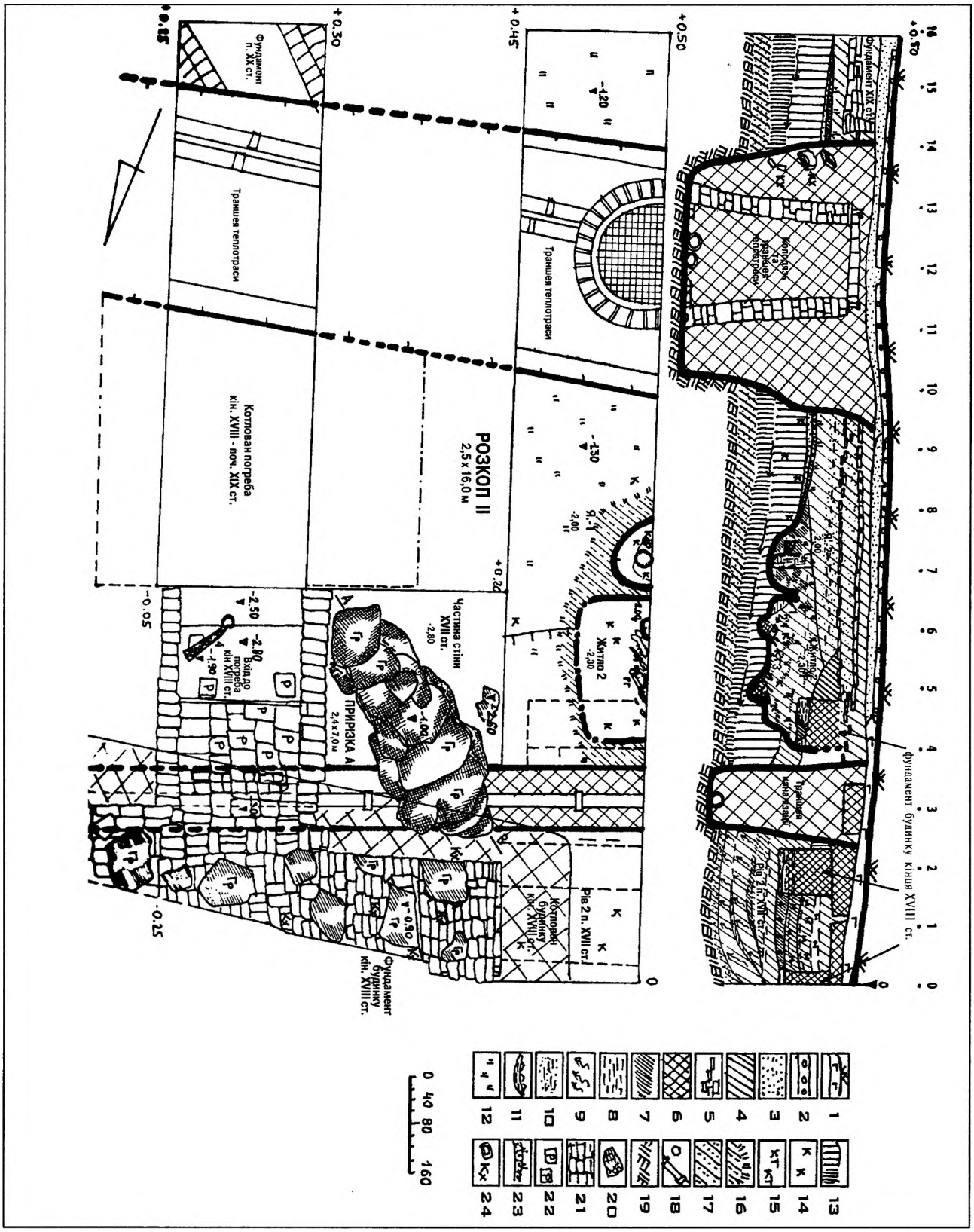

Рис. 116. **Розкоп II. План.** Профіль західної стінки.

Умовні позначення: 1 — дерн; 2 — асфальт; 3 — пісок; 4 — чорноземно-супіщані нашарування; 5 — вимостки і кладки цегли; 6 — перекопи; 7 — попіл, попелясте заповнення; 8 — глина, суглинок; 9 — затьоки, замиви, сліди повеней; 10 — піщано-глиняні скупчення чи нашарування; 11 — лінзи органічно-глинистого намиву; 12 — вуглини; 13 — похований чорнозем і супіщанистий чорнозем; 14 — уламки кераміки; 15 — кістки тварин; 16 — сліди вогнищ, пожеж; 17 — супісок-передматерик; 18 — труби; 19 — материковий пісок; 20 — брили та шматки граніту; 21 — цегляна кладка; 22 — вимостка з плиток черепашника; 23 — обгорілий пісок з викиду рову, прошарок пожежі; 24 — кахлі.

Цифрами на плані і перетинах позначені: 1 — залізний ніж; 2 — залізний рибальський гачок; 3 — відщеп кременю; к — уламки гончарного посуду.

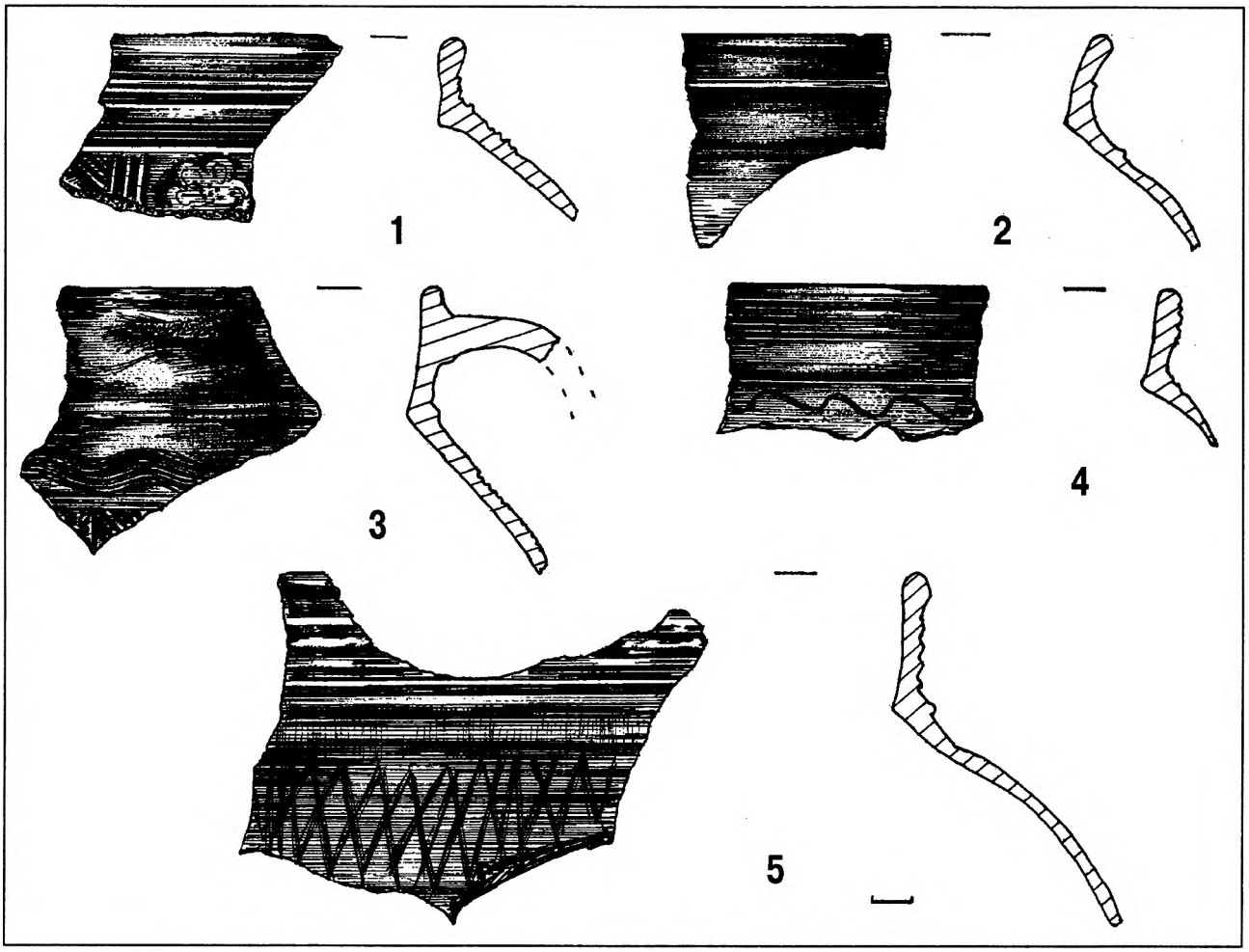

Рис. 117. **Розкоп II. Траншея I.** Уламки гончарного посуду 2-ї пол. XVII — поч. XVIII ст.

з 2,75 м — світложовтий пісок-материк (рис.116).

Вказана стратиграфічна ситуація на перших чотирьох метрах зачистки мала істотні корективи, спричинені спорудженням рову козацької доби. Вірніше, до зачистки потрапила лише його прилегла до схилу частина, у вигляді плавної заглибини близько 2,75 м у глибину від сучасної денної поверхні, між 0-м і 4-м метрами зачистки (рис.111; 116). Ця частина масиву рову — широка канава, із незначним підвищенням на північ — до 2,25 м, мала характерне затічно-злежане заповнення заглибини, куди стікалися талі води, та вказувала на місце пролягання основного масиву рову дещо на північ – північний схід, під асфальтом Поштового провулку і прилеглою до нього частиною Придніпровського парку. Хоча наведені міркування не претендують на остаточний висновок, адже, такий рівчак міг буди й елементом захисного огородження, наприклад, фортечного передгороддя, і не мати продовження на північ. Відповідь на це можуть дати лише наступні дослідження.

Тим не менше, відзначимо, що заповнення виявленого рову фіксувалося з рівня 1,90-2,10 м від сучасної поверхні, залягаючи під фундаментом будинку третьої чи останньої чверті XVIII ст. (рис.116). Воно складалося з прогнутих до середини заглибини (2-й м зачистки) лінз сірочорноземно-піщаного заповнення, перемежованого прошарками пішаних запливів, тонкими шарами органіки (гній, зотліле листя та стебла бур'янів), а з 2,25 м — двома шарами світлосірого супіску із затьоками, в яких виявлені виразні уламки сіро- та чорнодимленого гончарного посуду кінця XVII ст. (рис.117:1, 3-5), в т. ч. шматок криси димленого гончарного полумиска з виділеним профілюванням круглим краєм, поверхня якого вкрита перехрещеними у вигляді ромба та радіальними пролискованими

лініями, а кільце внутрішнього вмістилища для рідкої їжі — оконтурене двома смугами дрібного штампованого зигзагу і, поміж ними, рядком накольчатих штампованих ромбів (рис.114; 118:2). Над материковим вирівняним дном (2,75 м від репера) заповнення рову підстилалося стерильним прошарком жовтого піску, товщиною 4-6 см (рис.116).

На сьогодні важко продатувати точно час появи цієї заглибини, хоча її спорудження могло відбутися впродовж порівняно короткого відрізку кременчуцької міської історії — від середини XVII ст. до кінця другої третини XVII ст., а викид із останньої, у вигляді розтягнутої лінзи материкового піску вздовж всієї зачистки, чітко зафіксував стародавню поверхню над культурними нашаруваннями давньоруського часу. До того ж, надровові фортифікаційні споруди (наприклад, палісад чи фундамент стіни) не збереглися і були перерізані на дослідженій ділянці впуском житлово-господарського комплексу кінця XVII – початку XVIII ст., а з північного сходу — перебиті більш глибоким фундаментом будинку останньої чверті – кінця XVIII ст., траншеєю каналізації, ямами тощо (рис.116).

Привертає увагу ділянка траншеї II-1 між 4-м і 8-м метрами. Тут частково досліджені рештки жилово-господарського комплексу кінця XVII – початку XVIII ст., що складався власне з котловану житла (?) №2 та ями 1 (рис.116; 112-113). До траншеї потрапили східні частини котловану житла й ями, оточені напівовальним контуром вуглин та попелу від згарища споруди, зафіксованим на площі 1,6х 4,8 м (рис.116) з рівня 1,25-1,30 м від репера.

Житло №2. До перетину траншеєю потрапила східна частина котловану прямокутної форми напівземлянки, заглибленої у культурний шар на 0,4-0,6 м (рис.112; 116). Котлован орієнтований за віссю у майже широтному напрямку, стінки рівні, в основі вертикальні. Розміри дослідженої частини — 1,2х 2,4 м. Встановлена ширина споруди — 2,4 м, її максимальна глибина, за стовповою ямкою, — 2,3 м від рівня репера, або близько 0,8-1,0 м від рівня впуску. Долівка вирівняна, притрушена піском. Збереглися профілі двох стов-

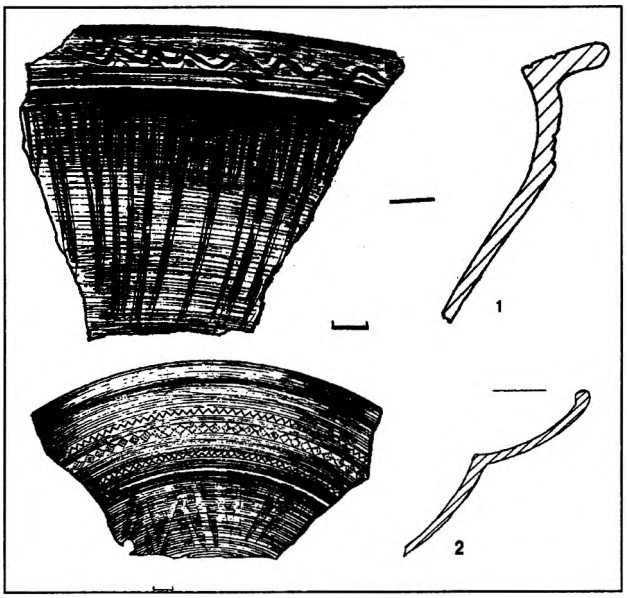

Рис. 118. **Розкоп II. Траншея I.**
Фрагменти гончарних димлених полумисків.

пових ямок круглої в плані форми, діаметром 0,25 та 0,55 м та глибиною 0,37 і 0,23 м від рівня долівки (рис.116), рештки згорілих стовпів, обмазка у заповненні.

За перетином, відзначимо вміст котловану: у верхній частині, — сіро-кориснево-чорний чорнозем із вуглинами та гончарною керамікою початку XVIII ст., з розписами білими і рудими ангобами (рис.132:1,3), в нижній — попелясто-вуглисте і оплавлене піщане заповнення, з уламками гончарного посуду кінця XVII ст. (рис.117:2; 118:1), скупченням кісток свійських тварин на дні посеред котловану (кінь, свиня, велика рогата худоба) (рис. 113). Із заповнення житла, крім вказаних знахідок, походять: залізний масивний односічний ніж, із прямою спинкою та уступом в основі дещо видовженого черешка під накладчасту колодочку (рис.119:1), загальною довжиною — 13,9 см, шириною леза — близько 2,0 см, зі слідами заточування на лезі, а також уламок рибальського гачка з круглого залізного дроту, довжиною 3,7 см і діаметром дроту 0,3 см (рис.119:3), виявлені ближче до південної стінки котловану й у стовповій ямці (рис.116:2), а також відщеп прозорого сіро-коричневого кременю для кресала.

Котлован — частина житлової споруди *кінця XVII – початку XVIII ст.*, тобто об'єкта петровського часу.

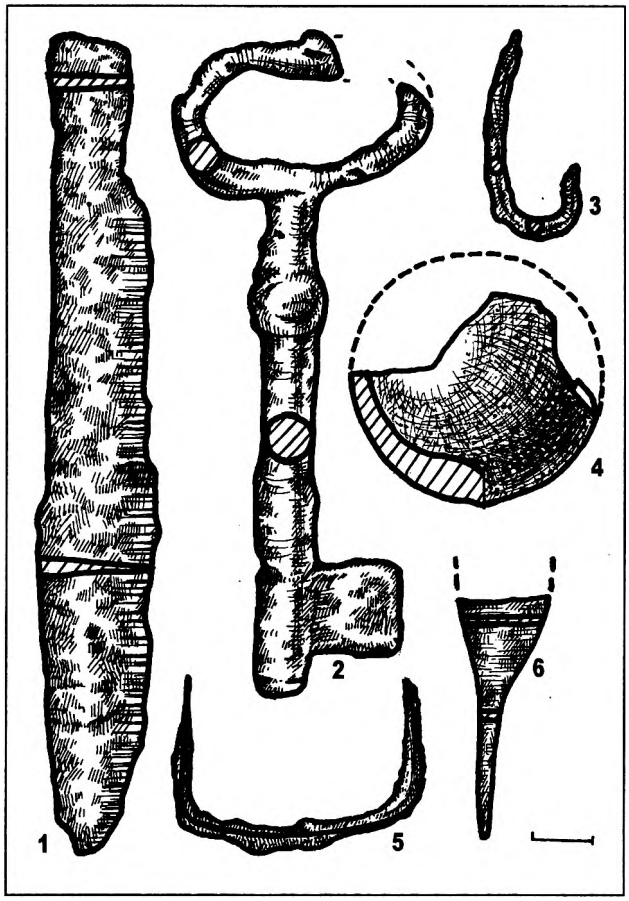

Рис. 119. **Розкоп II. Траншея I.** Житло № 2, яма 1. Індивідуальні знахідки.
1-3, 5-6 — залізо; 4 — гутне скло.

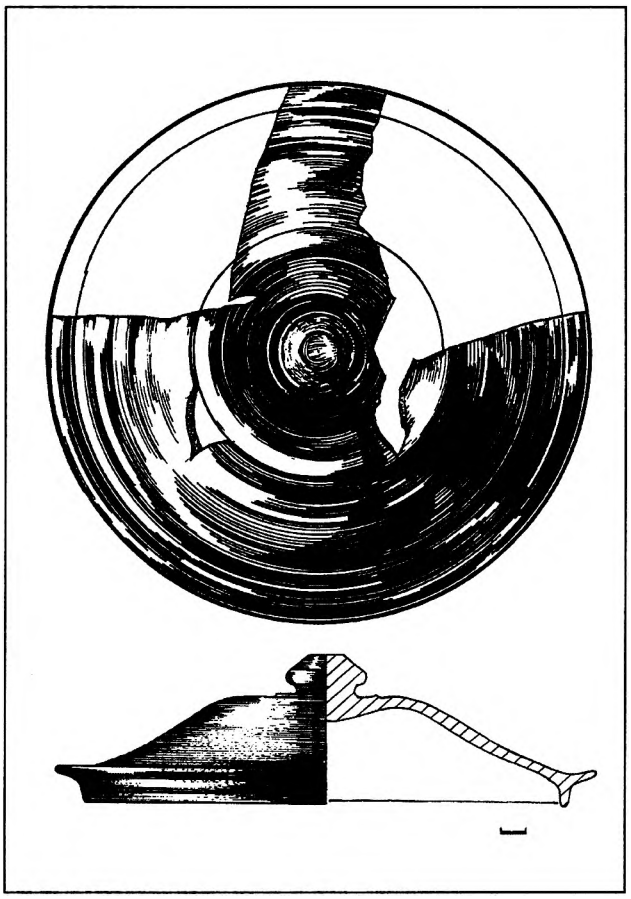

Рис. 120. **Розкоп II. Траншея I.** Верхня частина заповнення рову. Покришка.
Кераміка, полива.

Яма 1. Виявлена між 6,5 та 8-м метрами зачистки траншеї, з рівня похованого ґрунту1, тобто впущеною у культурний шар давньоруського часу (рис.116), з рівня 1,3-1,4 м. Досліджена половина ями неправильної овальної форми, діаметром, вірогідно, 1,00х1,05 м та глибиною 2,00 м від репера. Могла бути стовповою, приналежною до комплексу житла№2, адже по центру виявлені залишки дерев'яного стовпа, діаметром 0,24 м. Стінки похилі, скруглені до дна. Заповнення попелясте, супіщане, з численними вуглинами та сміттєвими залишками життєдіяльності, в т.ч. уламками гончарного посуду, залізною, ковальської роботи, скобою для скріплення дощок одвірка (рис.119:*5*), фрагментом брунатно-зеленого кольору прозорої скляної гутної кульки, можливо, зі складу набору для прасування („гладіння" білизни) (рис.119:*4*).

Скоріше за все, ця стовпова яма закидалася господарським непотребом і золою, входячи до комплексу житла №2 *рубежу XVII-XVIII ст.*

Поряд із об'єктами, практично на рівні поверхні викиду з рову, трапилося й ще дві металеві знахідки, а саме: залізний масивний ключ до замка, з кульковим потовщенням на круглому стрижні та частково збереженим овалом верхнього кільця (рис.119:*2*), а також уламок нижньої частини черешкового наконечника стріли з листоподібним пером поганої якості (рис.119:*6*), що цілком співзвучне зі знищеним пожежею комплексом споруди. Подібні наконечники виявляли саме поряд зі знищеними татарськими набігами сільськими чи міськими житлами Дніпровського Лівобережжя України *(Жуков, 2003, с.101)*.

Ще одним об'єктом виявилася ***частина стіни***, яка випадково збереглася між фундаментом будинку кінця XVIII ст. і льохом під ним, траншеєю каналізації і численними перекопами на 3-му — 6-му метрах проміжку між траншеями II-1 та II-2, з північного боку

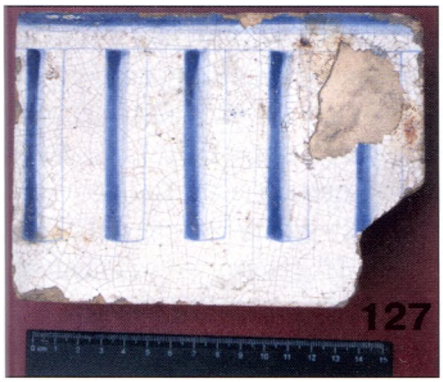

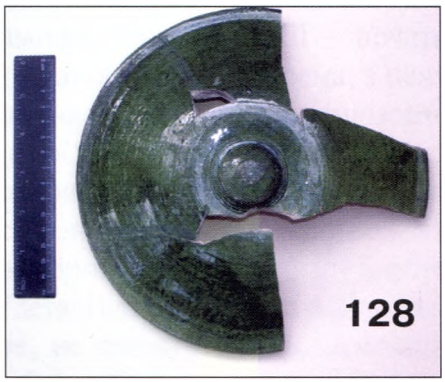

Рис.121. **Розкоп II. Прирізка А.** Карнизні кахлі. *Теракота, полива, розпис.*

Рис.122. **Розкоп II. Траншея I.** Кутова кахля. *Теракота, полива, розпис.*

Рис.123. **Розкоп II. Траншея I.** Кахля. *Теракота, полива, розпис.*

Рис.124. **Розкоп II. Прирізка А.** Уламки карнизних кахлів. *Теракота, полива, розпис.*

Рис.125. **Розкоп II. Прирізка А.** Фрагменти кахлів. *Теракота, полива, розпис.*

Рис.126. **Розкоп II. Прирізка А та північна траншея.** Деталі "колонок" до печі. *Теракота, полива, розпис.*

Рис.127,129. **Розкоп II. Прирізка А.** Емальована кахля з розписом. XIX ст. Лицевий та зворотний боки. *Теракота, полива, розпис.*

Рис.128. **Розкоп II. Траншея I.** Рів. Уламки покришки. *Глина, полива.* Єлисаветградщина.

Рис.130. **Розкоп II. Траншея I.** Фрагменти теракотових кахлів. 2-га пол. XVIII ст. Полтавщина.

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

(рис.116). Падіння стінки котловану, спричинене наявністю сміттєзвалища, оголило кладку, яку не могли знищити ні пізніше будівництво, ні влаштування каналізації. Умовно, виявлена ділянка стіни, очищеної від сміттника до підстилаючого материка, отримала назву «прирізка А», з розмірами 3х4 м.

Отже, ділянка стіни збереглася на протязі лише 4,3 м. Стіна орієнтована у напрямку — з північного заходу на південний схід, викладена з рівня материка, з глибини 2,8 м. Кладка здійснена зі рваного, дещо підправленого сколюванням, каміння — місцевого граніту, на глині, з щільним загладжуванням швів із зовнішнього боку — з північного сходу (?). Розміри шматків граніту, використаного в ній, складали від 0,2х0,3х0,15 до 0,4х 0,7х0,3 м (рис.115). Товщина стіни — 0,85-0,95 – 1,6-1,8 м; виявлені сліди влаштування внутрішнього панцира (?) з менших шматків граніту. В основі, між двома рядами каміння, — проміжок піщано-попелястого заповнення, із вуглинами. Стіна збереглася на висоту близько 1 м від рівня сучасної денної поверхні, тобто на 1,8 м від своєї основи (рис.115).

Про призначення стіни щось конкретне стверджувати важко. Цілком ймовірно, що це рештки якоїсь конструктивної деталі влаштування льоху у XVIII ст. Проте, не таким вже несподіваним може бути й факт збереження ділянки *фортечної стіни першої половини XVII ст.*, просто не розібраної під час чергових перебудов через її міцність. Для остаточних висновків щодо цього об'єкту необхідні додаткові результати обстежень, або ж розкопки на значніших площах.

Насамкінець, відзначимо деякі окремі знахідки, виявлені під час досліджень. Так, у перекопі траншеї теплотраси (траншея II-1), на 14-му м зачистки, на глибині близько 1,1-1,3 м, знайдені дві кахлі, в т.ч. кутова, від основи пічної груби кінця XVIII – початку XIX ст., з підполив'яним розписом синіми фарбами по білому тлу, у вигляді горизонтальних тонких смуг, ряду напівовалів-стебел та трилисників-пелюсток стилізованих бутонів квітів, оконтурених в основі смужкою накреслених тонким пензлем кіл, вірогідно, російського виробництва (рис.122-123).

При розбиранні фундаменту будинку рубежу XVIII – XIX ст. отриманий цілий набір зразків карнизних та лицевих кахлів кінця XVIII – першої половини XIX ст., з-поміж яких найвиразнішими є кілька типів карнизних та карнизно-кутових (рис.121; 124). Особливостями підполив'яного розпису останніх є використання подібних, опущених листям донизу, пелюсток-бутонів (рис.121), ромбів та семипелюсткових пальмет, крапок, що зближує їх зі зразками оздоблювальної кераміки першої чверті XIX ст. (рис. 121; 124). Тут же виявлені і набірні деталі декоративних колонок-стовпчиків такої печі, вкриті синьою і білою поливою гарної якості (рис.126), а також корозовані залізні садові ножиці початку XIX ст.

Добірку фрагментів кахлів доповнюють ще кілька уламків лицевих плиток кінця XVIII – початку – першої третини XIX ст., зокрема, з центральною композицією у вигляді стилізованої амфори, в оточенні двох витих колонок, кутових частин цих кахлів з тонкою контурною лінією по краю, кутовими «сяйвами» й прямокутними та ромбоподібними картушами навкруги центрального медальйону композиції (рис.125). Насамкінець, варто відзначити й майже цілий зразок емальованої кахлі з надоснови груби середини – третьої чверті XIX ст., розписаної по білому тлу контурно-відтіненими циліндричними колонками синьо-голубої барви (рис.127; 129).

Звернемо увагу й на кілька виразних виробів з кераміки, вкритих темнозеленою поливою. Це, зокрема, фрагментована покришка до столового горщика XIX ст., виявлена у верхній частині заповнення рову (рис.120; 128). Вірогідно, гончарський виріб був виготовлений ремісниками Ревівки на Єлисаветградщині (сучасна Кіровоградська обл.) *(Данченко, 1969, с.109-110; 1974, с.50-51)*, як і фрагментована миска, вкрита з внутрішнього боку темнозеленою поливою (рис.131). Остання знахідка виявлена там же, на глибині близько 1,2 м.

За розчистки залишків описаної вище стіни, у смітнику, знайдені фрагментовані

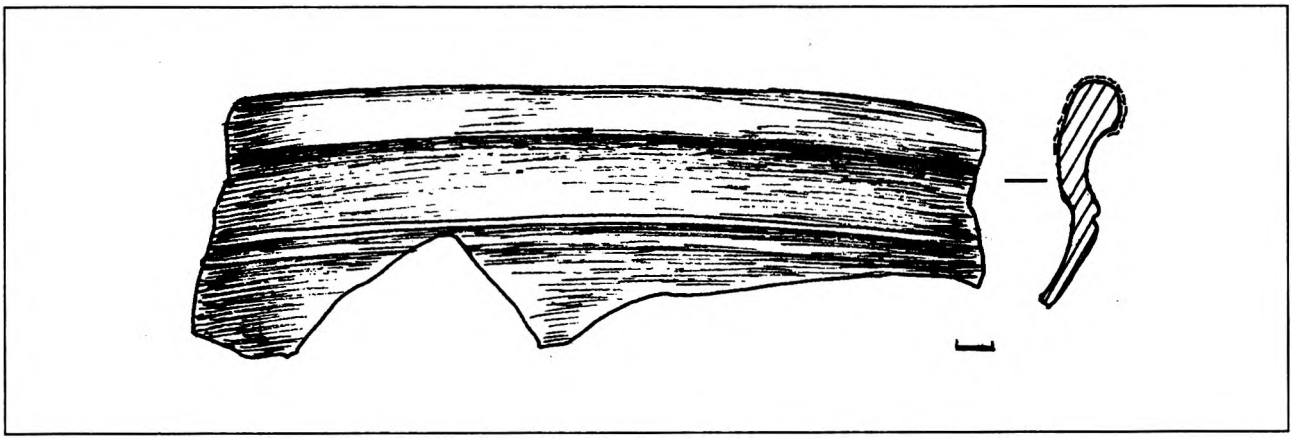

Рис.131. **Розкоп II. Траншея I.** Заповнення рову.
Уламок полив'яної миски.

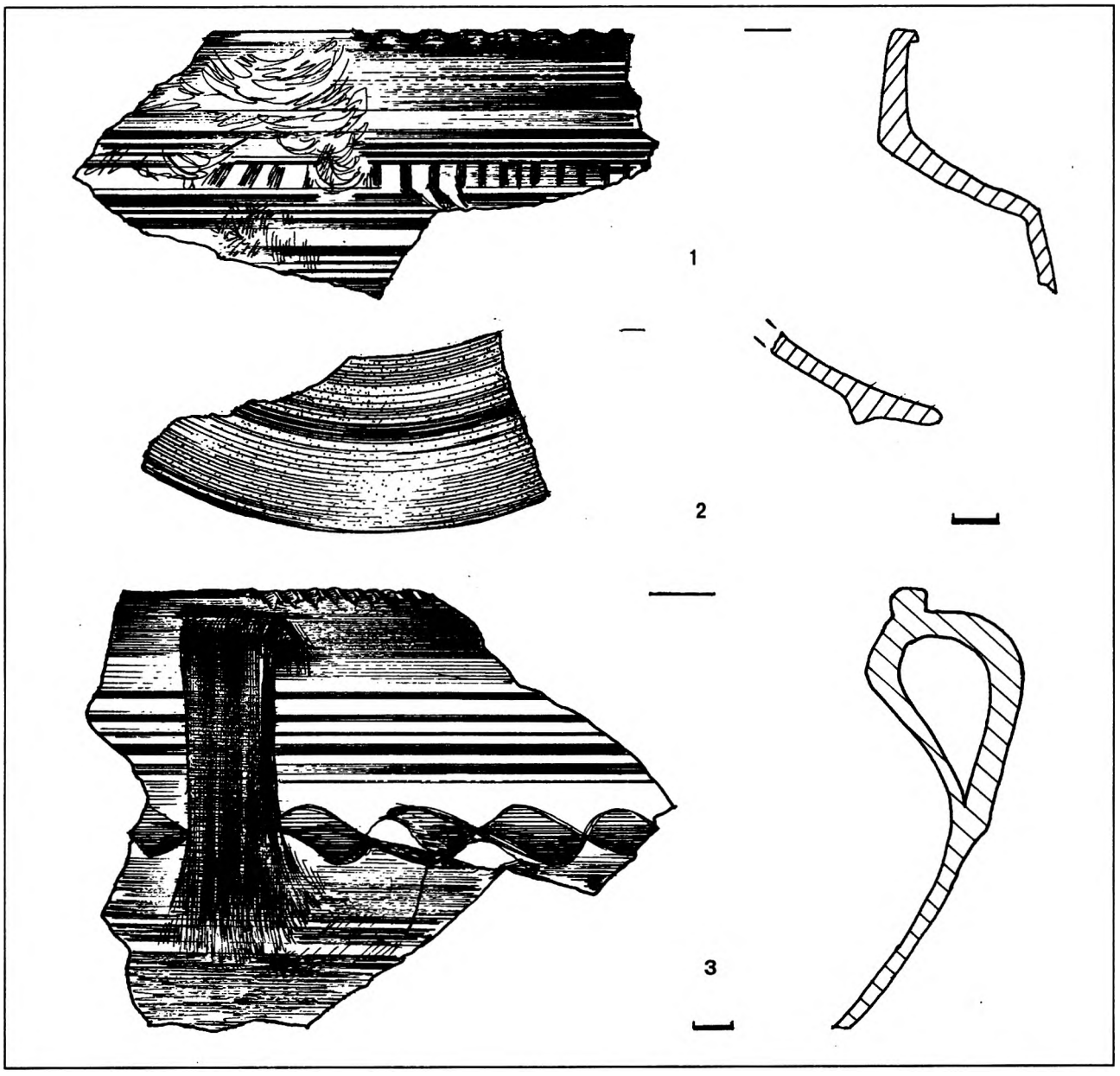

Рис.132. **Розкоп II. Траншея I.** Житло № 2.
Фрагменти гончарного посуду кінця XVII — початку XVIII ст.

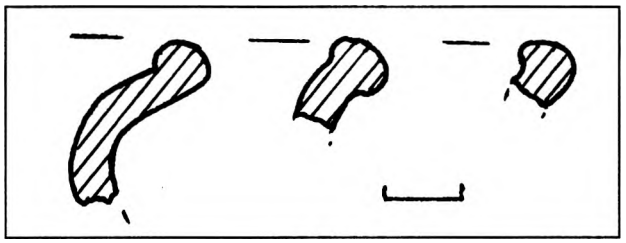

Рис.133. **Розкоп II.** Фрагменти вінець гончарних горщиків 2-ї пол. XII — початку XIII ст.
З перевідкладених нашарувань.

зразки лицевих теракотових пізньобарокових кахлів другої половини XVIII ст., поширених на території Миргородського і Полтавського полків (рис.130), з рельєфним декором у вигляді чарунок круглої решітки та стилізованих квіток *(Суховська, 1993, рис.1:5; Коваленко, 1999, с.93-94, рис.1:7)*, а також шматки крис полив'яних, з підглазурним і надполив'яним розписом, полумисків черкаського виробництва *(Данченко, 1969, с.50-51)* кінця XIX – початку XX ст., цілі зразки плиток з цементно-керамічної маси початку XX ст. заводу Берненгейма у Харкові.

З перевідкладених культурних нашарувань походить добірка діагностованих уламків вінець та верхніх частин гончарного посуду початку – середини XVIII ст. (рис.117:5), а також окремі уламки давньоруських гончарних посудин другої половини XII – першої третини XIII ст. (рис.133).

У заповненні входу льоху кінця XVIII ст. виявлено чавунний судовий якір (рис.134), полишений там при замиванні погреба повінню між кінцем 1770-х та серединою 1820-х рр.

Зазначимо також, що в центральній частині котловану, у перекопі (рис.116:2), знайдені частково перевідкладені кістки жінки, що походили з поховання XVIII ст., впущеного у материк, з рівня 1,3-1,4 м *(опис у Додатку 2)*.

Висновки

Таким чином, проведені дослідження стали першою спробою археологічного наукового нагляду за спорудженням будівельних об'єктів у Кременчуці. Вони засвідчили фрагментарну збереженість культурних нашарувань давньоруського часу, зокрема, другої половини XII – першої третини XIII ст., наявність на історичній міській території добре збережених нашарувань XVII-XVIII ст., поставили питання про ймовірну збереженість решток міських укріплень доби пізнього козацького середньовіччя — перш за все, часу Гійома Левассера де Боплана *(Боплан, 1898, с.13-14; 1990, с.37; Ханко, 1994, с.26)*, а також засвідчили, що ***відлік історії міста має києворуські часові репери***. Здійснення подібних робіт має стати правилом при будівництві у наддніпрянському місті.

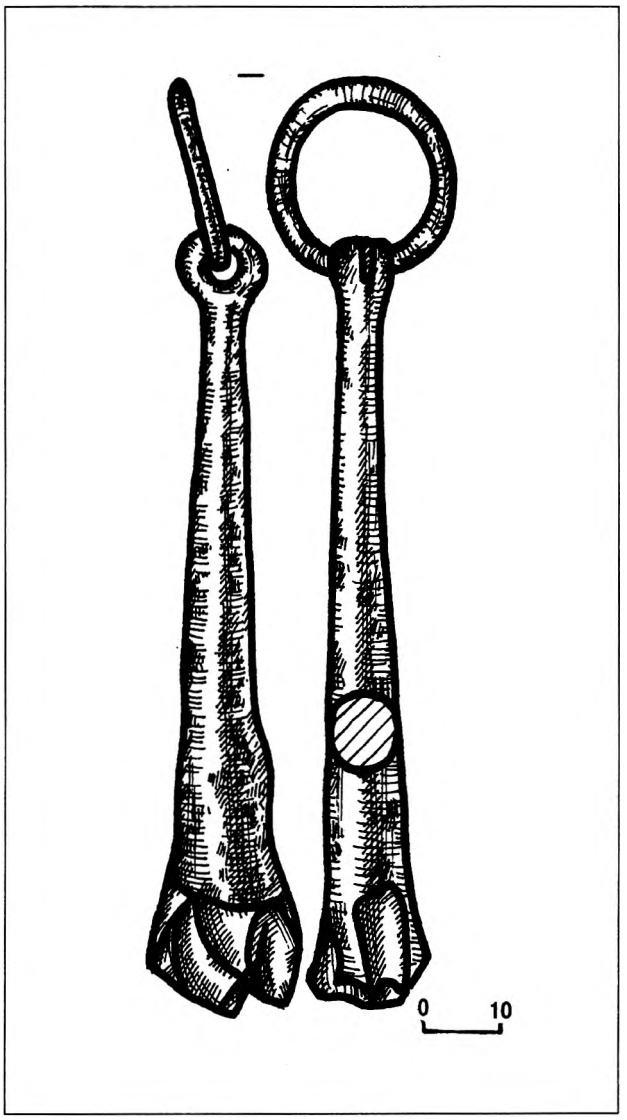

Рис.135. **Розкоп II. Траншея II.** Якір.
Чавун.

Артемьев А.В.

Результаты антропологических исследований костных материалов из раскопок в Кременчуге

Кроме антропологических материалов, из раскопок 2006 г. в г.Кременчуг Полтавской обл., по ул.Генерала Жадова, № 1 в, к анализу предоставлены фрагменты гончарных керамических изделий, видимо, конца XVII – XVIII вв., выявленных при расчистке небольшого участка сохранившегося заполнения захоронения.

Из костных материалов имеются: два фрагмента рёберных костей взрослого человека; два обломка позвоночных костей; три фрагмента длинных трубчатых костей рук (два фрагмента локтевой и один фрагмент лучевой кости); части фаланг пальцев рук (в количестве 13). Кости скелета предоставлены в фрагментарном, разрушенном естественной коррозией состоянии. Тем не менее, удалось установить рост и половозрастные характеристики погребённого, выявленного на участке посада сотенного города Кременчуг.

Костные останки принадлежат одному индивиду, о чём свидетельствует сопоставимость костных обломков, идентичность возрастных и половых признаков, выраженность мышечного рельефа.

Установлены доступные возрастные признаки человека.

Определение возраста. Судя по наличию синостоза (точка срастания), сохранившегося отдела проксимального эпифиза лучевой кости с её диафизом, индивид достиг возрастного предела около (более) 20 лет. Кроме того, установлено срастание и окостенение диафиза и фаланги пальца руки, что происходит к 22-му году жизни.

По возрастным изменениям костей, которые сводятся к изменению структуры и формы дистального эпифиза средних фаланг кисти (имеющихся в анализе), — отсутствуют острые очертания (признаки старения любого индивида) верхнеульнарного их участка. Т.е., это вписывается в рамки периода жизни расцвета и зрелости человека — 20-40 лет (по данным Д.Г.Рохлина, А.Е.Рубашева). В силу того, что авторы рекомендовали выделить определённые возрастные группы старения *(Пашкова, 1963, с.74)*, логично представить возраст погребённого в 25-30 лет, так как у лиц более старшего возрастного интервала (30-34 года) процент случаев проявления признаков старения выше *(Пашкова, 1963, с.76)*.

При этом, размеры (в сантиметрах) фаланг кисти строго соответствует возрасту в 21 год (по данным Д.Г.Рохлина, Э.Е.Левинталя). Т.о., возрастной интервал жизни погребённого, составлял, что более вероятно, *25-30 лет*.

Определение пола. Признаков полового диморфизма выявлено мало, главным образом, потому, что многие авторы больше заостряют внимание на половых различиях мужчин и женщин, указывая на другие отделы костного скелета (череп, тазовые кости, бедро, ключица, подъязычная кость), отсутствующих в исследованиях.

Слабая выраженность мышечного рельефа и небольшой размер костей позволяет предположить, что костяк принадлежал женщине. Видимо, можно сделать вывод о принадлежности скелета особе *женского пола*.

Определение роста. Установлена длина локтевой кости — 24,4 см. Длина лучевой кости — 22,7 см.

По мнению большинства антропологов, размеров двух длинных трубчатых костей достаточно, чтобы в целом определить рост человека. По таблице, составленной Ролле, рост был бы равен — 162,0-164,0 см, по Мануврие — 159-161,0 см, по Телькка — 163,0-167,0 см. По данным, взятым из таблицы, предложенной Троттер и Глезер — 161,0-162,0 см.

Сопоставляя общие полученные данные, получаем усреднённый рост женщины при жизни — 162,0-164,0 см.

Погребённая — *женщина, 25-30 лет, ростом 162,0-164,0 см.*

Видимых патологических отклонений в исследовании не зафиксировано.

Литература

Пашкова В.И. Очерки судебно-медицинской остеологии // Определение пола, возраста и роста по костям скелета человека. — Москва: Медгиз, 1963. — 154 с.

Розділ 3. Пам'ятки території та округи Лавриківського і Горішнє-Плавнівського родовищ залізистих кварцитів

Під час проведення обстежень траси прокладання нового обвідного каналу ВАТ «Полтавський ГЗК» на території Комсомольської міської та Пришибської сільської ради Кременчуцького району Полтавської області восени 2006 р. постало питання не стільки про археологічні дослідження в цілому на невеликій ділянці, скільки про здійснення моніторингу наявних старожитностей як у межах землевідводу підприємства, так і в окрузі, що з року в рік все більше і більше потрапляє до зони розширення промислового використання і забудови. Це призвело до проведення суцільних археологічних розвідок та до чергового огляду всієї території комбінату.

Нагадаємо, що округа сучасного міста Комсомольськ та територія величезного комплексу ВАТ «Полтавський ГЗК» неодноразово потрапляла у поле зору дослідників, починаючи з останніх десятиліть XIX ст. Так, кургани колишнього Кременчуцького повіту були предметом анкетування Центрального статистичного комітету 1872-1873 рр. *(Макаренко, 1917, 105, XIX с.)* та обстеження Статистичного бюро Полтавського губернського земства *(Падалка, 1914, с.138-170)*. У 1922 р. кілька поселень понад оз.Барбара, на місці сучасного Комсомольська, відкрив М.Я.Рудинський *(Рудинський, 2003, с.24-25)*. 1930 р. кургани і деякі поселення між сс.Дмитрівка та Горішні Плавні оглядалися І.М.Самойловським *(Самойловський, 1930, 13 арк.; Ляпушкин, 1961, с.343)*, а наприкінці 1950-х — на початку 1960-х рр. — були охоплені розвідковими обстеженнями археологів ІА АН України, пов'язаними із заповненням котловану Дніпродзержинського водосховища *(Телегин, Шмаглий, Кучера и др., 1959, 60 арк.; Телегин, Махно, Шарафутдинова, 1960-61, 86 арк.)*.

Під час укладання матеріалів до "Зводу пам'яток історії та культури" по Полтавській області 1986 р. Г.М.Некрасовою в окрузі міста оглянуто кілька курганів *(Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, 73 арк.)*. Місцевими краєзнавцями С.О.Єремєєвим, М.П.Стаховим та В.В.Лямкіним також проводилися археологічні розвідки переважно поселень по лівому березі в пониззі Псла і на узбережжі Дніпра, матеріали яких знаходяться у Комсомольському міському історико-краєзнавчому музеї *(Єремєєв, 2001, с.84; Стахів, 2006, с.55-59; Лямкін, 2006, с.60-62)*. Певні роботи, пов'язані із вивченням пам'яток археології в околицях Комсомольська, здійснені Ю.Ю.Башкатовим, який у 2001 р. провів обстеження селищ черняхівської культури та курганів поблизу кол. хут.Суки, край сучасного с.Дмитрівка *(Башкатов, Ивченко, Тараненко, 2001, 13 арк.)*.

Археологічні розкопки в окрузі Комсомольська і на прилеглій території Кременчуччини розпочаті вивченням різночасового поселення доби неоліту, культури багатоваликової кераміки, сабатинівської і білозерської культур та XII-XIV ст. над затокою Барбара (пункт II) у Комсомольську і проведені Л.М.Луговою 1989 р. *(Лугова, Мироненко, 2001, с.122-124)*.

На території землевідводу Лавриківського кар'єру ВАТ «Полтавський ГЗК», непода-

лік від давно знесених сіл Червівка та Лавриківка, у 1993 р. здійснені і рятівні розкопки курганів експедицією ІА НАН України під керівництвом Ю.О.Шилова *(Шилов, Шкляр, Еремеев, 1993)*. Вчений дослідив три насипи курганів групи Кормилиці та рештки чотирьох насипів групи курганів І поблизу с.Червівка (садівничий кооператив «Маяк»), у межах сучасної Комсомольської міської ради, отримавши наочні уявлення про поховальні пам'ятки мікрорегіону і виявивши перші виразні матеріали енеолітичної доби, числені стели доби енеоліту – ранньої бронзи *(Шилов, 1995; 1997)*. Передтечею цих розкопок були зініційовані правлінням ВАТ «Полтавський ГЗК» дослідження курганів групи Цегельні, на північний захід від Комсомольська, поблизу с.Солонці та тракторної бригади АФ "Відродження" "Підлужне" Дмитрівської сільської ради м.Комсомольськ у 1992 р. *(Шилов, 1993, с.142-144, 201; 1995)*. У цих курганах відкриті й перші у пониззі Псла золотоординські поховальні старожитності *(Шилов, Мироненко, 2003, с.105-109; Супруненко, Приймак, Мироненко, 2004, с.32-33, 77)*.

У 2003-2004 рр. Ю.Ю.Башкатовим здійснювалося дослідження ділянки поселення доби бронзового віку та черняхівської культури Дмитрівка III поблизу колишнього хут. Суки на північний захід від міста, а 2005-2006 рр. цим же дослідником розпочате вивчення черняхівського селища в ур.Барбара І на території Комсомольська *(Башкатов, 2005, с.63-65; 2006, с.51-54)*.

З 2002 р. регулярні дослідження в окрузі Комсомольська здійснюють загони Охоронної археологічної експедиції Полтавського обласного Центру археології під керівництвом одного з авторів, які від суто розвідкових робіт поступово перейшли до проведення масштабних охоронних розкопок, в т.ч. на значних площах під спорудження нових кар'єрів. Наслідком цих робіт стало здійснення суцільних розвідок переважно в окрузі міста та в його околицях, що охопили вже більше 4000 га, а також проведення розкопок понад 40 курганів з похованнями різних епох — від енеоліту до початку пізнього середньовіччя. Найзначніші охоронні роботи проведені в околицях сс.Волошине, Дуканичі та Солонці Дмитрівської сільської ради. Результати їх вводяться до наукового обігу не тільки у повідомленнях і статтях полтавських дослідників *(Артем'єв, Мироненко, Супруненко, 2004, с.68-73; Кулатова, Мироненко, Охріменко, Супруненко, 2004, с.23-26; Мироненко, Супруненко, 2004, с.220-223; Кулатова, Супруненко, 2004, с.143-149; Супруненко, Кулатова, Маєвська, 2004, с.47-135; Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2004, с.5-46; Пуголовок, 2004, с.139-142; Артемьев, 2005, с.393-397; Мироненко, Супруненко, 2005, с.37-50; Супруненко, Маєвська, 2005, с.72-80; Супруненко, Маєвська, Артем'єв 2005, с.80-99; Шерстюк, Лямкін, 2004, с.2 обкл.; Шерстюк, 2006, с.63-69; та ряд ін.)*, а й у серії монографічних та публікаційних робіт *(Супруненко, Приймак, Мироненко, 2004, с.1-46; Супруненко, Кулатова, Мироненко, Кракало, Тітков, 2005, 160 с.; Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська, 2005, 140 с.; Супруненко, Артем'єв, Маєвська, 2005, 80, 2 с.; Супруненко, Маєвська, Артем'єв, Горбенко, 2006, 140 с.; Супруненко, 2006, 128 с.)*, сьома з яких саме і присвячена результатам археологічних розвідок. Проблеми вивчення старожитностей округи Комсомольська стали темами засідань й обговорення двох наукових семінарів «Охорона та дослідження пам'яток археології», що проходили у Комсомольську в 2001 і 2005 рр., матеріали яких також опубліковані *(АЛЛУ, 2001, № 2; 2005, № 1-2; Мироненко, Максименко, Супруненко, 2005, с.2-3 обкл.)*.

Із загального історіографічного огляду вже зрозуміло, що регулярним археологічним вивченням була охоплена переважно округа міста, території віддалених сіл Дмитрівської сільської ради, де планується втілення у життя масштабних економічних проектів. Поза увагою дослідників залишилася безпосередньо прилегла до Лавриківського та Горішнє-Плавнівського кар'єрів територія міської ради, до речі, з добре збереженим задернуванням на землевідводах 1970-1980-х рр., проте, суттєво пошкоджена економічною діяльністю третьої чверті XX ст. Отже, для її археологічного вивчення не вистачало тільки приводу — прове-

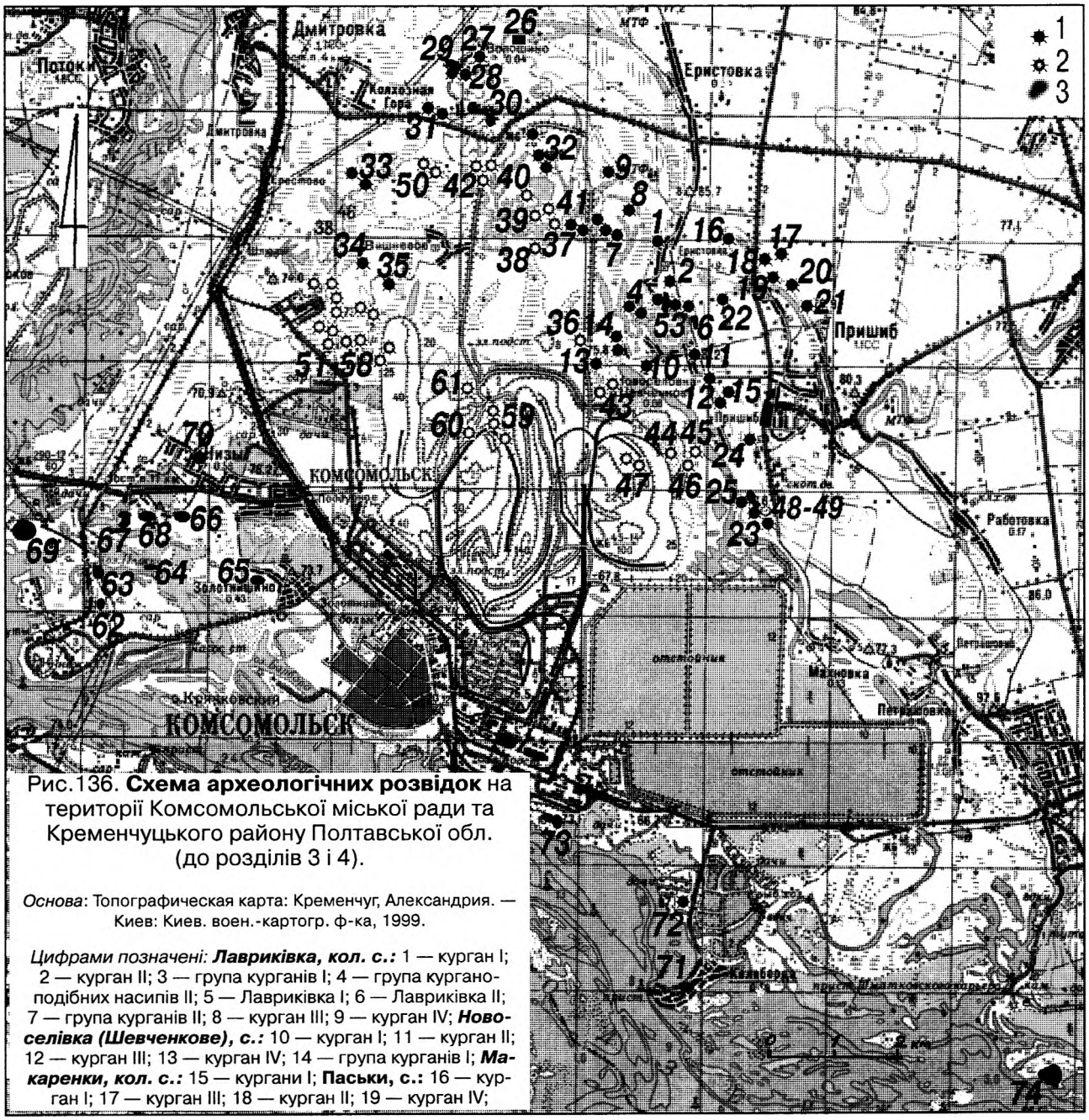

Рис.136. **Схема археологічних розвідок** на території Комсомольської міської ради та Кременчуцького району Полтавської обл. (до розділів 3 і 4).

Основа: Топографическая карта: Кременчуг, Александрия. — Киев: Киев. воен.-картогр. ф-ка, 1999.

Цифрами позначені: ***Лавриківка, кол. с.:*** 1 — курган I; 2 — курган II; 3 — група курганів I; 4 — група курганоподібних насипів II; 5 — Лавриківка I; 6 — Лавриківка II; 7 — група курганів II; 8 — курган III; 9 — курган IV; ***Новоселівка (Шевченкове), с.:*** 10 — курган I; 11 — курган II; 12 — курган III; 13 — курган IV; 14 — група курганів I; ***Макаренки, кол. с.:*** 15 — кургани I; **Паськи, с.:** 16 — курган I; 17 — курган III; 18 — курган II; 19 — курган IV; 20 — курган V; 21 — курган VI; 22 — курган VII; ***Пришиб, с.:*** 23 — група курганів I; 24 — курган I; 25 — курган "Трьох братів"; ***Волошине, с.:*** 26 — Волошине IV; 27 — курган I; 28 — кургани II; 29 — Волошине V; ***Дуканичі, с.:*** 30 — Дуканичі I; 31 — група курганів II; 32 — група курганоподібних насипів III; 50 — група курганів I; **Червівка, кол. с.:** 33 — група курганів II; 34 — курган I; 35 — курган II; 38 — курган I; 39 — курган II; 40 — курган III; 41 — курган IV; 42 — група курганів I; 51 — група курганів I; 52 — кургани II; **Лавриківка, кол. с.:** 36 — курган; 37 — група курганів Кормилиці; **Богомази, кол. с.:** 43 — група курганів I; ***Макаренки, кол. с.:*** 44 — курган I; 45 — кургани II; 46 — курган II; 47 — курган III; **Пришиб, с.:** 48 — група курганів I; 49 — Пришиб I; ***Горішні Плавні, кол. с.:*** 53 — курган I; 54 — група курганів I (IV); 55 — курган III; 56 — курган IV; 57 — кургани II; 58 — кургани V; ***Лещенки, кол. с.:*** 59 — група курганів I; 60 — курган I; 61 — курган II; **Редути, кол. с.:** 62 — Редути I; 63 — Редути II; ***Золотнишине, с.:*** 64 — Золотнишине III; 65 — Золотнишине II; ***Низи, с.:*** 66 — Низи I;; 67 — Низи II; 68 — Низи III; 69— Низи IV; ***Піддубне, с.:*** 70 — курган I; ***Келеберда, с.:*** 71 — Келеберда I; 72 — курган I; ***Комсомольськ, м.:*** 73 — Комсомольськ I; ***Компанійці, кол. хут.:*** 74 — Компанійці I.

Умовні позначення: 1 — кургани; 2 — знищені кургани; 3 — поселення.

дення в життя нового проекту стосовно території і меж вищезгаданих кар'єрів.

Таким чином, результати обстежень старожитностей території та округи кар'єрів і стали темою цього розділу дослідження. Вони наводяться в описі нижче (рис.136).

Східна частина

Лавриківка, кол. с., знесене, **Пришибська с/р., Кременчуцький р-н** *(лівий берег Єристівського болота та вододіл останнього з р.Сухий Кобелячок — р.Дніпро).*

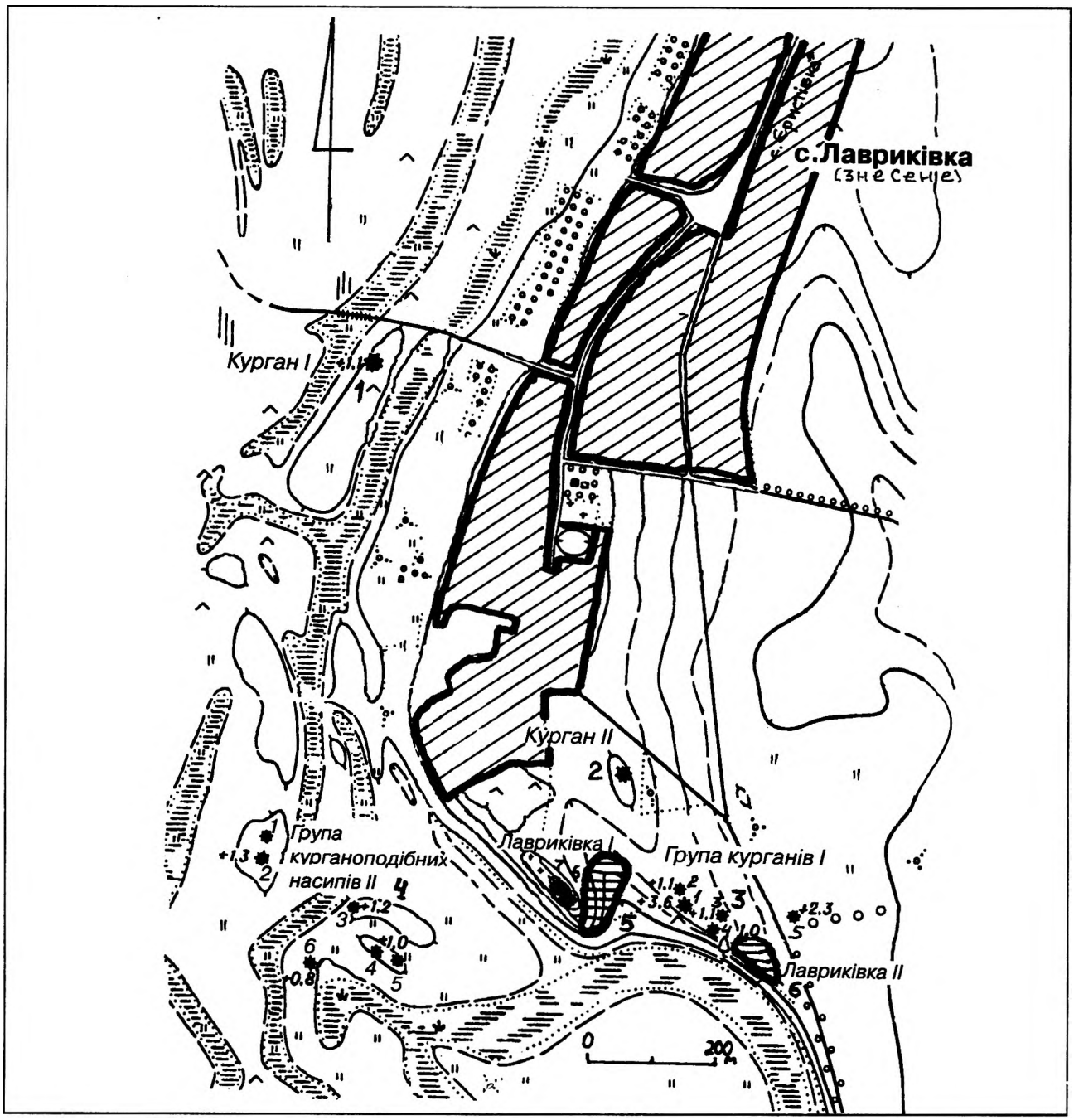

Рис.137. **Лавриківка, кол. с.** (знесене). Схема розташування пам'яток.

1. ***Курган I.*** Знаходиться на захід від колишньої центральної частини знесеного села, на підвищені у заплаві, висотою 1,0-1,2 м, розташованому за 0,15 км від схилу тераси лівого берега болота (рис.137:1). Піщаний задернований пагорб зі всіх боків оточений старицями, на поверхні виявлені окремі уламки ліпного посуду доби ранньої бронзи. Курган займає пануюче підвищення у північній частині пагорба, з абсолютною висотою 68,7 м. Насип правильної округлої форми зберіг сліди оборювання, на вершині помітні рештки топознаку середини XX ст. Висота — 1,15 м, діаметр — 18-20 м. Пазначений на топографічних картах початку та середини XX ст. Свого часу оглядався Г.М.Некрасовою *(Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк.54).*

2. ***Курган II*** займає невелике, видовжене в мередіональному напрямку пануюче підвищення другої тераси, розташоване у південній частині колишнього села, на розорюваній у

третій чверті XX ст. площині плато мису, з абсолютною позначкою 75,6 м (рис.137:2). На сьогодні задернований, проте наявні сліди розорювання. Висота — 0,6 м, діаметр — близько 15-16 м. На схід від кургану помітні рештки розібраної колгоспної будівлі, поросли чагарниками.

3. *Група курганів I* — найзначніша група округи (рис.137:3), у складі 7-ми насипів, висотою 0,5-3,6 м і діаметром 12-50 м, знаходиться у південній частині колишнього села, над коліном стариці „Кругляк". Займає три підвищення на краю піщаного мису, висотою 4,5-6,0 м над рівнем заплави та з абсолютною висотою 72,5-73,0 м. Згрупована у двох скупченнях широтним ланцюжком, довжиною 0,35 км. Перше з них приурочене до підвищеного південно-східного краю мису і зайняте старим кладовищем (насипи №№ 6-7), друге — до основи мису, із підвищенням на схід (№№ 1-5). Кургани №№1-4 — пошкоджені піщаним кар'єром таким чином, що від насипів №№ 3 і 4 залишилися лише незначні останці, що шпилями стирчать на краях кар'єру. Насип №2 наполовину знищений ним, з півночі — оборaний. Навкруги влаштоване звалище сміття. Курган №3 добре зберігся у лісосмузі. При огляді кургану №1 виявлений погріб XIX ст., що перерізав центральну частину насипу, зі значним піщаним викидом від основного поховання. Тут зібрані дрібні уламки пізньоямного посуду і численні XIX ст. (рис.148)

Дані про кургани зведені до таблиці:

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Примітки
1	3,50	40x50	Половина задернованого насипу, знищеного кар'єром, є сліди тригопункту, погреба, поли підрізані оранкою, сліди скотомогильника.
2	0,80	20	Задернований, розорювався, насип оплий.
3	Близько 1,00	5x8	Рештки насипу кургану посеред кар'єру.
4	Близько 0,80	10x12	Рештки кургану серед кар'єру.
5	2,30	50	Поріс кущами та деревами, круглої в плані напівкулястої форми.
6	0,70	12	Задернований, сліди новітнього кладовища.
7	0,80	14	Задернований, під кладовищем.

4. *Група курганоподібних насипів II* розташована за 0,3-0,5 км на південний захід від південної частини села, на терасоподібному виступі, в основі вищезгаданого мису, висотою 0,80-1,20 м над рівнем заплави, із абсолютними позначками 66,5 та 67,2 м (рис.137:4). Згруповані компактно на площі в 1,8 га, 6 насипів займають вершини незначних підвищень. Їх висота — 0,80-1,30 м, діаметр — 12-18 м. Через задернованість важко визначити, чи це залишки хат XIX ст., чи насипи курганів. Цілком імовірно, що частина розділених старицею підвищень, має новітнє походження, окрім трьох, що розташовані з північного-заходу (насипи №№ 1-3).

№ п/п	*Висота (м)*	*Діаметр (м)*	*Примітки*
1	0,60	20	Задернований, округлої в плані форми.
2	1,30	26	Задернований, насип дещо оплий.
3	1,20	30	Є куші, круглої в плані форми, сліди старого кладовища.
4	1,00	25	Задернований, розтягнутий.
5	0,80	20	Задернований.
6	0,85	18	Задернований.

5. Лавриківка I, рештки поселення *зрубної* та *чорноліської культур*, займають схил південно-західного відгалудження мису та утвореного ним вибалку, висотою 1,5-2,5 м над рівнем заплави (рис.137:5), безпосередньо нижче курганів №№ 6 і 7 групи I (див. вище). Площа виявлення подрібнених оранкою і вивітрених уламків ліпної кераміки витягнута майже у меридіональному напрямку і становить 40-60x130 м (близько 0,65 га). Поверхня схилу має сліди розорювання та ерозії. Культурні нашарування не перевищують за потужністю 0,3-0,4 м. Серед домішок у тісті зрубної кераміки переважає кварцитова жорства і шамот, чорноліської — дрібний пісок та блискітки слюди.

6. Лавриківка II, місцезнаходження кераміки *ямної, катакомбної* та *черняхівської культур*, виявлене вздовж схилу південно-східного відгалудження мису та пониження берега, висотою 1,0-2,0 м над рівнем заплави (рис.137:6), нижче курганів №№ 3-5 групи I, за 0,2 км на схід — південний схід від поселення I. Територія виявлення поодиноких уламків ліпного і гончарного

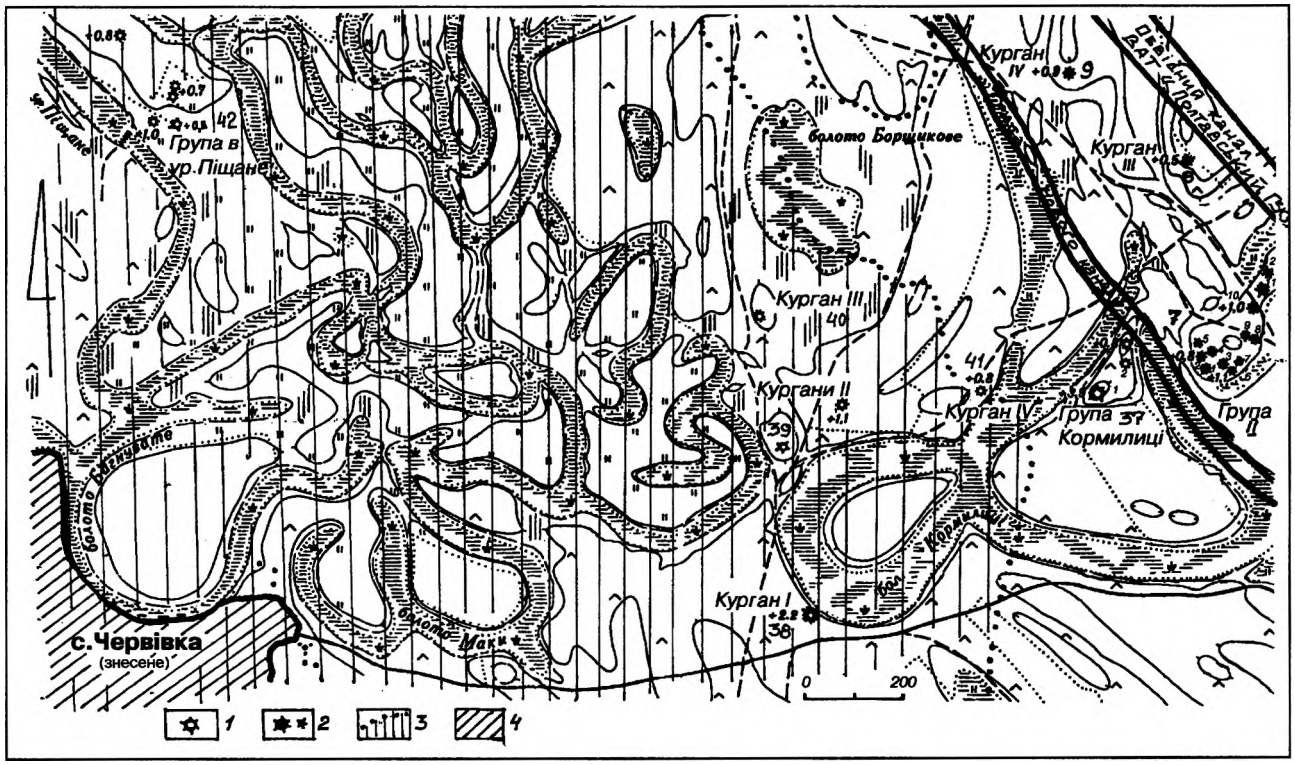

Рис.138. **Лавриківка, Червівка, кол. сс.** (знесені). Схема розташування пам'яток.
1 — знищені кургани; 2 — існуючі кургани; 3 — територія, закидана піском і відвалами кар'єру;
4 —територія знесеного села.

посуду видовжена у напрямку північний захід — південний схід на пониженні мису, складаючи 30-50х80 м (близько 0,04 га). Поверхня місцезнаходження зі слідами розорювання і діяльності новітнього кар'єру. Серед знахідок відзначимо кілька стінок ямного посуду із розчосами на обох поверхнях і домішками подрібненого шамоту та піску у пористому пісті чорного кольору, передвінцеву частину ліпного горщика зі шнуровим візерунком та гребінцевим загладжуванням внутрішньої поверхні, а також до десятка дрібних черепків від гончарного посуду з шерехатою поверхнею, уламок стінки інкерманської амфори. Місцезнаходження можна розглядами як місце розташування тимчасового стібища населення доби бронзового віку і рештки невеликого висілку фіналу епохи раннього заліза.

Лавриківка, кол. с., знесене, **Пришибська с/р., Кременчуцький р-н** *(правий берег Єристівського болота — вододіл останнього з р.Сухий Кобелячок — р.Дніпро).*

7. *Група курганів II* (рис.138:7), у складі 12-ми насипів, висотою 0,5-1,1 м і діаметром 14-30 м, знаходиться навпроти знесеного села, за 1,2 км на захід — північний захід, на підвищенні мисоподібного останця правого берега, висотою 1,8-3,8 м над рівнем заплави (абсолютні висоти 68,8-72,8 м). Відділена зі сходу від решток села старим обвідним каналом Лавриківського та Горішнє-Плавнівського кар'єру; схили останця із заходу огинатиме траса нового обвідного каналу. Останець задернований, вкритий лучно-степовою рослинністю, окремими кущами та деревами. Група курганів вишикувана до південно-західного та південно-східного схилів скривленим ланцюжком, у загальному напрямку з південного заходу на північний схід. Всі кургани групи порівняно добре збереглися, хоча й частково пошкоджені розорюванням. Лише найзначніший насип № 1 групи з південного сходу побитий котлованами скотомогильника середини XX ст. Група була своєрідним продовженням групи курганів IV — групи Кормилиці (див. нижче), відділеним від неї із заходу руслом стариці.

Результати огляду курганів зведені до таблиці:

№ п п	Висота (м)	Діаметр (м)	Примітки
1	1,10	30	Південна половина задернованого насипу пошкоджена ямами скотомогильника, перетнута насипом догоги до нього, є кілька кущів та дерев.
2	0,80	22	Задернований, розорювався у сер. XX ст., насип оплий.
3	1,00	25	Задернованний, у плані напівкулястої форми.
4	0,60	20	Задернований, правильної круглої форми.
5	0,50	18	Оплилий, задернований.
6	0,40	17	Задернований, сліди ями в насипу.
7	0,45	18	Задернований, над краєм схилу останця.
8	0,40	15	Задернований, розтягнутий.
9	0,35	14	Задернований, над схилом.
10	1,00	26	Задернований, з деревом на полі.
11	0,60	19	Задернований.
12	0,45	15	Задернований.

8. *Курган III.* Знаходиться на захід від колишньої центральної частини знесеного села, на останцевому підвищені у заплаві, висотою 7,2 м (абсолютна висота 73,8 м), пошкодженому будівництвом обвідного каналу, розташованому за 1,25 км (рис.138:8). Піщаний задернований пагорб зі всіх боків оточений старицями. Курган займає південне підвищення пагорба, з абсолютною позначкою висоти 73,1 м. Насип правильної округлої форми, задернований. Висота — 0,5 м, діаметр — 17 м. Пазначений на топографічних картах середини XX ст.

9. *Курган IV.* Розташований на північний захід — північ від груп Кормилиці та III, за 0,6 км, на продовженні останцеподібного підвищення, на північний захід від колишнього знесеного села, за 1,45 км (рис.138:9). Курган займає панівне підвищення довгого пагорба. Насип правильної округлої форми, задернований. Висота — 0,9 м, діаметр — 27 м. Пазначений на топографічних картах середини XX ст.

Новоселівка (Шевченкове), **кол. с.,** знесене, **Пришибська с/р., Кременчуцький р-н** *(лівий та правий береги Єристівського болота — вододіл останнього з р.Сухий Кобелячок — р.Дніпро).*

10. *Курган I.* Насип оплилого задернованого кургану розташований у заплавній лівобережній частині знесеного села, на підвищенні в 0,6-0,8 м над рівнем стариці, за 0,7 км на захід від кургану II з кладовищем (рис.139:10). Висота — 1,1 м, діаметр — близько 20 м, абсолютна висота кургану — 68,6 м.

11. *Курган II.* Найбільший задернований насип на території колишнього села — *Новоселівська могила* — займає пануюче підвищення гребеню тераси лівого берега, висотою 7,0 м (абсолютна висота 74,3 м), розташоване у центрі знесеного населеного пункту. На кургані — рештки кладовища, кущі. Висота насипу — 5,4 м, діаметр — 45x50 м (рис.139:11). Оглядався Г.М.Некрасовою у 1986 р. *(Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк. 54).*

12. *Курган III.* Свого часу розораний, а на разі задернований насип ще одного кургану на південно-східній околиці колишнього села, знаходиться край схилу пануючого підвищення гребеню тераси лівого берега, висотою 5,4 м (абсолютна висота 73,4 м). На кургані — рештки тригопункту, кущі. Висота насипу — 1,4 м, діаметр — близько 30 м (рис.139:12).

13. *Курган IV.* Невеликий задернований оплилий насип кургану розташований навпроти насипу I і південної частини знесеного села, на стрілці надзаплавного підвищення правого берега, висотою 1,2 м (абсолютна висота 68,0 м). Розташований за 0,85 км на захід — південний захід від найбільшого кургану II у центрі колишнього населеного пункту (рис.139:13). На кургані — кущі. Висота насипу — 0,8 м, діаметр — 20 м.

14. *Група курганів I* *(правий берег Єристівського болота — вододіл останнього та р.Сухий Кобелячок — р.Дніпро).* Група у складі 3-х насипів, висотою 0,60-2,60 м та діаметром 18-32 м, займає середину задернованого останця першої тераси правого берега, що має підтрикутну у плані форму, з абсолютною висотою 75,3 м, під північно-східним бортом Лавриківського кар'єру ВАТ „Полтавський ГЗК" (рис.139:14). Східний бік цього останця, зверненого до пересиха-

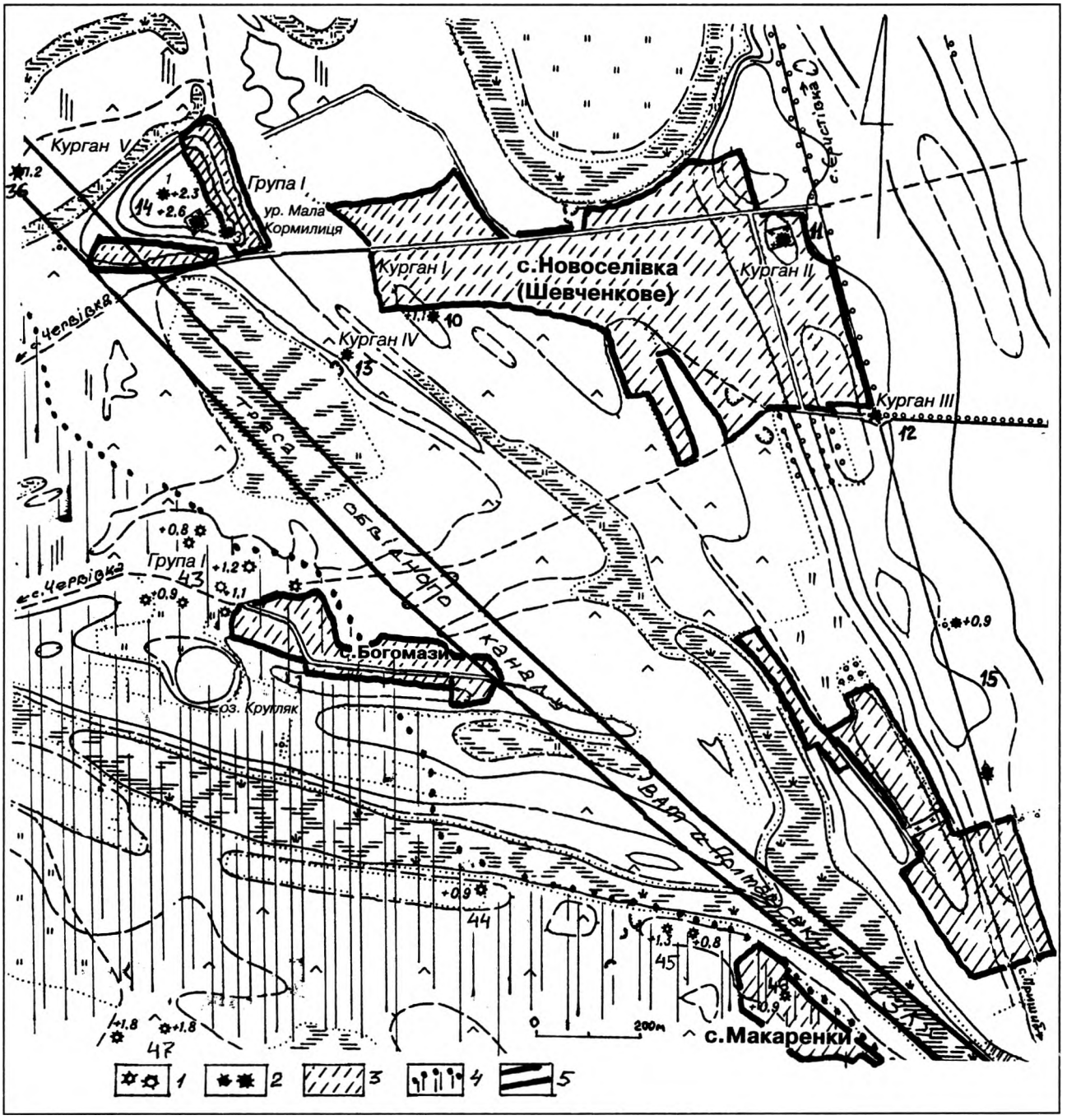

Рис.139. **Новоселівка** (Шевченкове)**, Богомази, Макаренки, кол. сс.** (знесені). Схема розташування курганів.

1 — знищені кургани; 2 — існуючі кургани; 3 — територія знесених населених пунктів; 4 — територія, зрита чи закидана відвалами кар'єру; 5 —траса обвідного каналу.

ючої стариці, — ще у 1960-х рр. був заселений. Кургани витягнуті ланцюжком із північного заходу на південний схід на 0,18 км, всі задерновані. По вісі цього ланцюжка проходить лінія ЛЕП (рис.149). На насипу №2 — розташоване кладовище XIX ст. з однією архаїчною гранітною стелою з антропоморфними ознаками, розміром 60х95х18 см, вірогідно, перевикористаною українським населенням у якості своєрідного надмогильного обеліску (рис.140; 150) *(Кулатова, Сидоренко, 2005, с.107, рис.)*.

На курганах №№1-2 — сліди тригопунктів (рис.149), поряд із насипом №2, на кладовищі — сліди діяльності новітніх грабіжників — перекопані у пошуках хрестиків-тільників могили, звалені обеліски поміщицьких поховань.

Детальніші відомості про кургани подані у таблиці:

№ п/п	Висота (м)	Діаметр (м)	Примітки
1	2,30	32	Задернований, поли дещо підрізані, зруйнований тригопункт, курган знаходиться поряд із опорою ЛЕП.
2	2,60	28х32	Задернований, з кладовищем, на насипу стела, сліди грабіжницьких розкопок.
3	0,60	18	Задернований, розплилий, поряд із північним краєм останця.

Група має місцеву назву — „Мала Кормилиця". Оглядалася Г.М.Некрасовою здалеку *(Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк.54)*.

Макаренки, кол. с., знесене, **Пришибська с/р., Кременчуцький р-н** *(правий та лівий береги Єристівського болота — вододіл останього з р.Сухий Кобелячок — р.Дніпро)*.

15. ***Кургани I.*** Задерновані насипи на східному схилі піщаної тераси, що здіймається над рівнем заплави на 7 м, неподалік від абсолютної відмітки 72,7 м (рис.139:15), розташовані за 0,15-0,40 км на північ від колишнього села. Зліва від дороги на с.Новоселівка. Висота першого — 0,9 м, діаметр — 19 м, другого — відповідно 0,7 та 17 м.

Паськи, с., Пришибська с/р., Кременчуцький р-н *(вододіл Єристівського болота та р.Сухий Кобелячок — р.Дніпро)*.

16. ***Курган I.*** Розораний насип займає підвищення вододільного плато в 1,1 км на північ-північний захід від села, зліва від шосе сс. Пришиб — Єрістівка. Висота — 1,1 м, діаметр — 20 м (рис.141:16). Абсолютна позначка висоти поряд із курганом — 78,9 м.

17. ***Курган III.*** Розораний курган розташований за 0,18 км на північний схід від насипу II, за 0,6 км практично на північ від села, на пологому краї мису плато (абсолютна висота 76,7 м), у 170 м справа від шосе сс. Пришиб — Єристівка (рис.141:17). Його висота — 0,5 м, діаметр — 17 м.

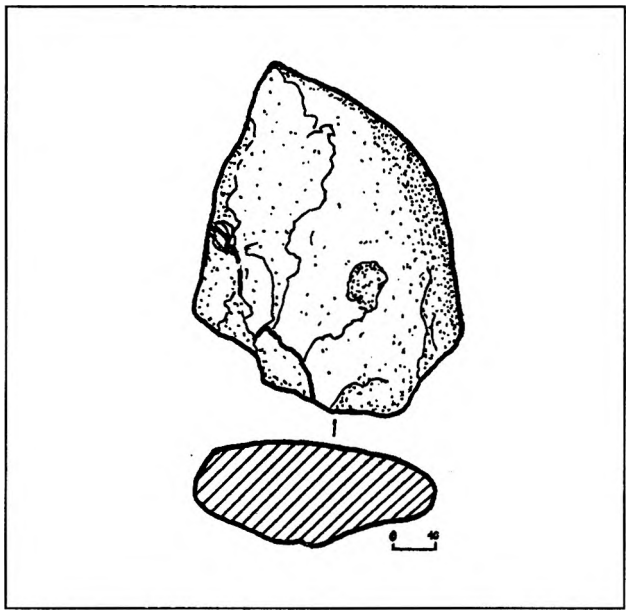

Рис.140. **Новоселівка** (Шевченкове), кол. с. Група курганів I, насип № 2. Стела. *Граніт*.

18. ***Курган II.*** Також розораний курганний насип знаходиться за 0,5 км на північний захід від села, на підвищені плато (абсолютна висота 71,5 м), в 70 м справа від шосе сс.Пришиб — Єристівка (рис.141:18). Його висота — 0,9 м, діаметр — 22 м.

19. ***Курган IV.*** Помітний задернований курган знаходиться за 0,2 км на північ від села, на краю пологого мису-вигону, навпроти населеного пункту (абсолютна висота 71,7 м), за 260 м справа від шосе сс.Пришиб — Єристівка (рис.141: 19). Його висота — 1,5 м, діаметр — 27 м, насип має правильну сегментоподібну форму.

20. ***Курган V.*** Ще один розораний курган розташований за 0,25 км на північний схід від села, на невеликому підвищенні вододілу, біля краю плато, навпроти населеного пункту (абсолютна висота 78,9 м), практично над центральною частиною села (рис.141:20). Відділений від забудови заболоченим руслом струмка з озером. Його висота — 1,05 м, діаметр — 20 м.

21. ***Курган VI.*** Подібний розораний курган знаходиться за 0,3 км на схід від села та за 0,4 км на південний схід від насипу V, на краю тераси плато (абсолютна висота 77,2 м) (рис.141:21). Його висота — 1,1 м, діаметр — 18 м.

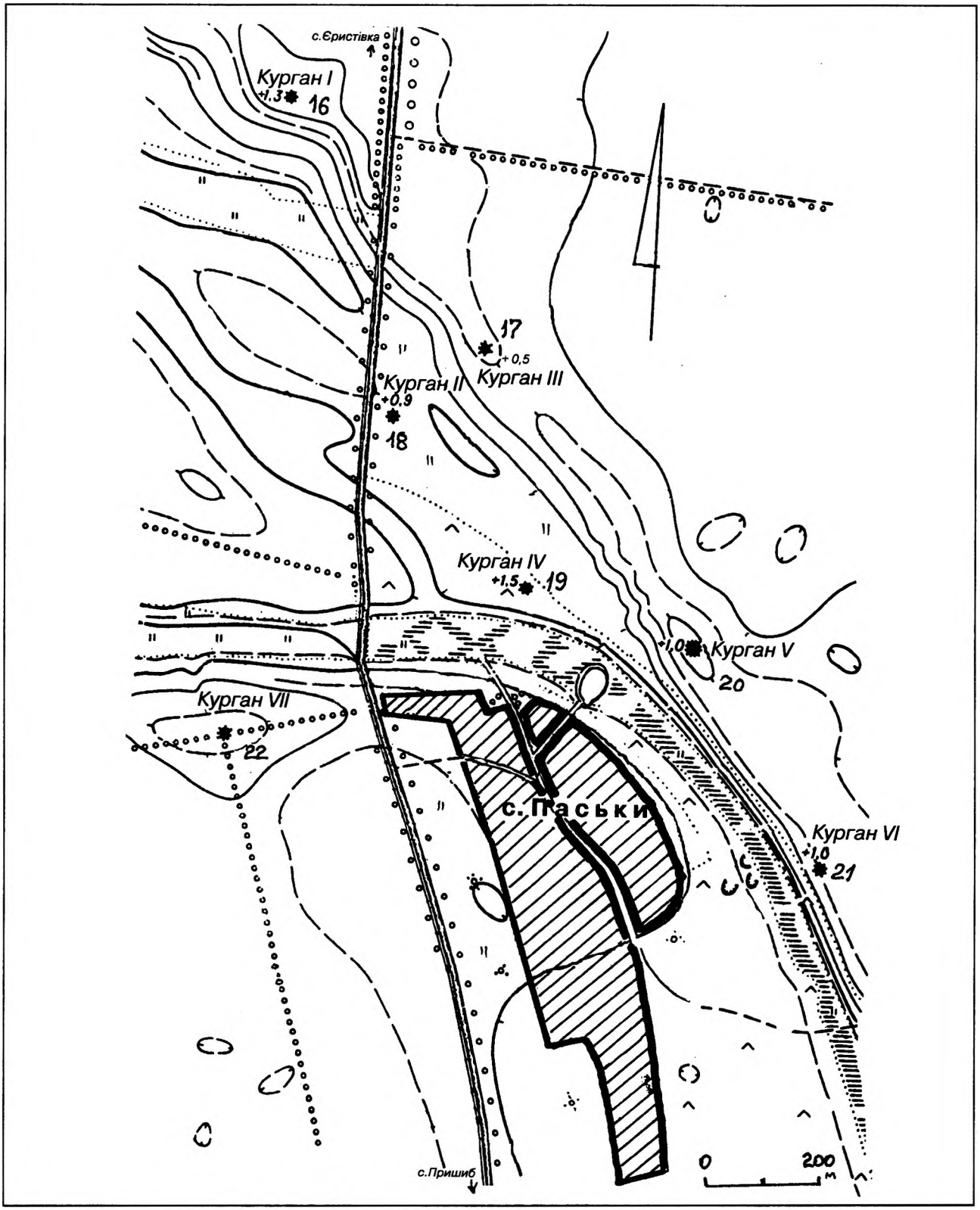

Рис.141. **Паськи, с.** Схема розташування курганів.

22. ***Курган VII.*** Частково розораний і пошкоджений насип кургану займає вершину підвищення правого берега безіменного струмка, за 0,5 км на північний захід — захід від села (абсолютна висота 73,9 м), за 0,25 км зліва від шосе сс.Пришиб — Єристівка (рис.141: 22). Його висота — 0,8 м, діаметр — 15 м. Через курган насаджена лісосмуга, меридіонально розташовані поли оборані. Насип довгий час грейдувався як поверхня польової дороги.

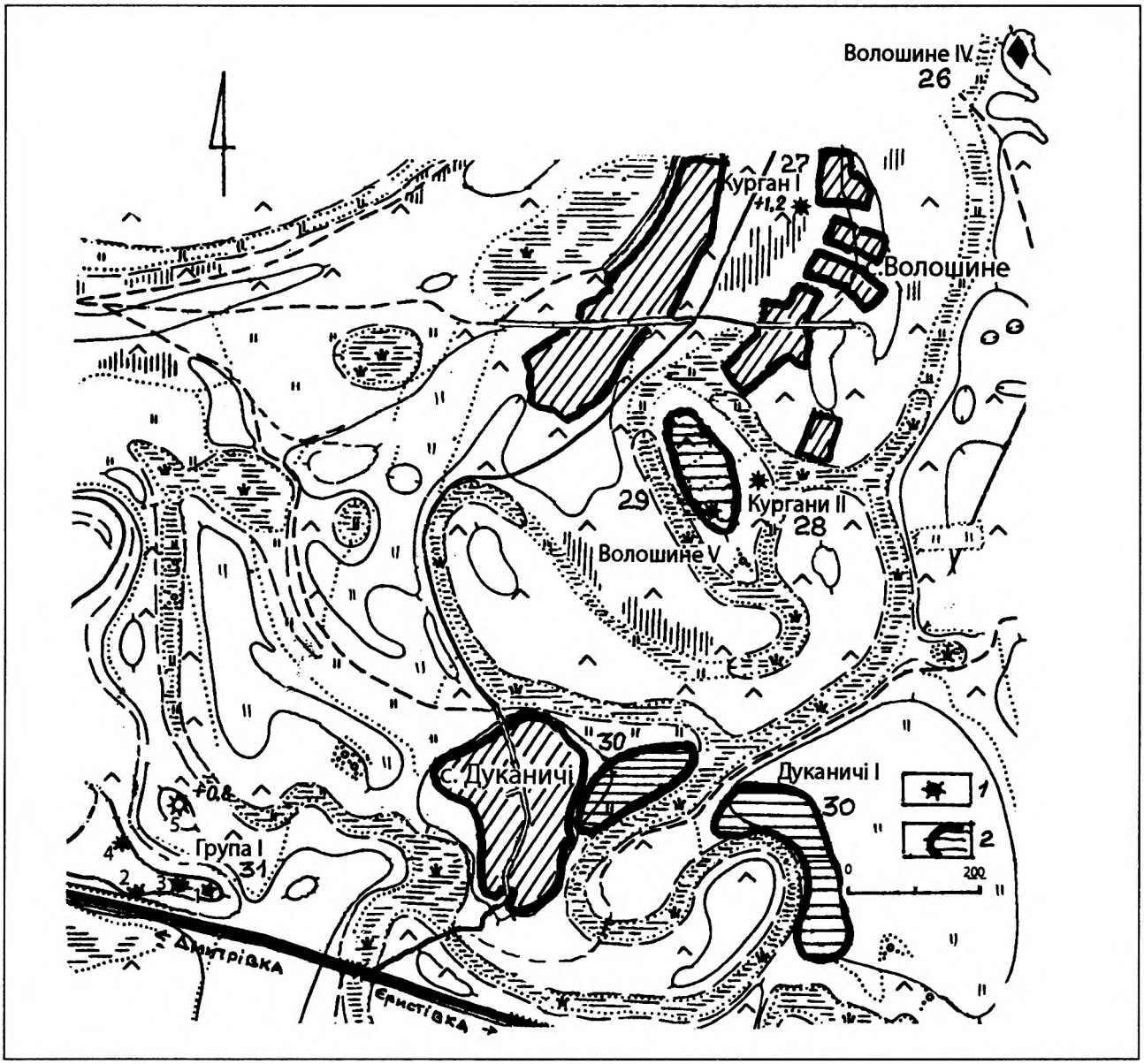

Рис.142. **Волошине, Дуканичі, сс.** Схема розташування пам'яток.
1 — кургани; 2 — поселення, місцезнаходження.

Пришиб, с., Пришибська с/р., Кременчуцький р-н *(вододіл р.Кобелячок — р.Сухий Кобелячок — р.Дніпро).*

23. ***Група курганів I*** у складі 2-х насипів, висотою 0,6 та 4,9 м і діаметром 21 та 52 м, знаходився неподалік західної частини села, зліва від дороги на Комсомольськ. На курганах розташоване кладовище. Обидва — задерновані. На насипу найбільшого — кілька поховань і дерев (рис.136:23).

24. На північний захід-північ від групи, за 0,45 км, — ще один задернований ***курган I***, що поріс деревами. Насип пошкоджений вибиранням грунту і окопами Другої світової війни. Задернований, на полах ростуть дерева. Висота — 3,7 м, діаметр — 28х32 м (рис.136: 24; 151). Краї піл оборані.

Ці кургани, що складали в першій половині XX ст. єдину групу, обстежувалися в середині 1980-х рр. Г.М.Некрасовою *(Луговая, Мельникова, Некрасова, 1986, арк. 54).*

Ще один із великих насипів курганів цієї групи на захід від с.Пришиб, зачеплених спорудженням обвідного каналу кар'єру та його відвалами та відомої як група «Три брати», розташований край східного борта Східних відвалів кар'єрів ВАТ «Полтавський ГЗК» (рис.152).

25. Курган «Трьох братів» *(правий берег обвідного каналу та Єристівського болота — вододіл останнього та р.Сухий Кобелячок — лівий берег р.Дніпро),* відомий за описами і картами ще з кінця XIX — початку XX ст. *(Ляскоронский, 1911, с.32)*, входив до складу групи "Три брати". Після спорудження кар'єру потрапив до зони землекористування ВАТ «Полтавський ГЗК» і опинився відрізаним від останніх курганів обвідним каналом (рис.136: 25). При спорудженні зовнішнього кільця валу відвалів, розташованих за 20-30 м від насипу, та прокладанні каналу, навколокурганний простір був повністю зритий вибиранням поверхневого шару грунту, а останець підвищення серед боліт був підрізаний разом із полами вибиранням грунту. Від руйнування курган врятувала наявність на вершині тригопункта, стрімкі схили та щільна задернованість.

На сьогодні курган є своєрідним останцем насипу, із повністю пошкодженими полами, діаметром 35х40 м і висотою 7,5 м, увінчаний тригопунктом. Висота кургану за картографічними матералами різних років встановлена як 4,2 м, діаметр — близько 50 м (рис.152). Збережена західна пола зі схилами крутизною 28-35°, приплюснута форма насипу впевнює у належності цієї пам'ятки до поховальних об'єктів племен епохи енеоліту — ранньої бронзи. Насип інтенсивно руйнується внаслідок сповзання вздовж схилів останця, обвалів. До того ж, до кургану впритул наближається відвал кар'єру ГЗК.

Враховуючи наведе вище, курган *потребує проведення невідкладних рятівних досліджень*, в т.ч. і тому, що внаслідок обвалу на південно-західній полі оголені рештки профілю ями одного із поховань, з матеріалами культури багатоваликової кераміки. Згадаємо також, що при руйнуванні піл у насипу знищене поховання фінального часу бронзового віку та дві могили козацької доби. Край східної поли насипу, при будівництві каналу та вибиранні грунту знищена ділянка культурних нашарувань селища чорноліської культури, частина матеріалів з якого зібрана комсомольським краєзнавцем В.В.Лямкіним і зберігається у Комсомольському міському музеї.

Північно-західна частина

Волошине, с., зняте з обліку, **Дмитрівська с/р., м.Комсомольськ** *(правий берег безіменної стариці-болота — вододіл рр. Псел — Сухий Кобелячок — лівий берег р.Дніпро).*

26. *Волошине IV.* *Пізньомезолітичне місцезнаходження* виявлене на невеликому стрільчастому задернованому мису першої тераси правого берега Ємцівського болота — північно-західному відрозі піщаного останця з групою курганів Стовбуватої могили (групи I-III поблизу Волошиного) *(Супруненко, Кулатова, Маєвська, 2004; Супруненко, Артем'єв, Маєвська, 2005, с.13-16, рис.3),* за 0,4 км на північний схід від збереженої забудови села, висотою 0,7-1,2 м (рис.142:26). У зруйнованому влаштуванням тимчасової польової дороги шарі піддернового білого засоленого піску, на глибині 0,4 м знайдено кілька лусочок та кінцева скребачка на масивному відщепі сіро-коричневого напівпрозорого кременю, вкрита молочно-білою патиною. Збереглася й ділянка кірки від ядрища, не знята при виготовленні знаряддя. Його розміри — 2,7х2,9 см (рис.143). У зачистках інших знахідок не виявлено.

Місцезнаходження, напевне, пов'язане з життєдіяльністю мешканців стійбища *пізньокукрецької культури* Підлужне I (стоянка «Комсомольська»), розташованого майже навпроти, на мису лівого берега болота, за 1,3 км на північний захід *(Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2003, арк.15-18; Супруненко, Гавриленко, Кулатова, Лямкін, Мироненко, 2003, с.43-45; Кулатова, Мироненко, Охріменко, Супруненко, 2003, с.25-26; Супруненко, 2006, с.104-105).*

27. *Курган I.* Задернований насип поодинокого кургану знаходиться у північній частині села, на солонцюватому незначному підвищенні посеред заплави (рис.142:27). Має висоту понад 1,2 м, діаметр — 18 м (абсолютна висота 67,2 м).

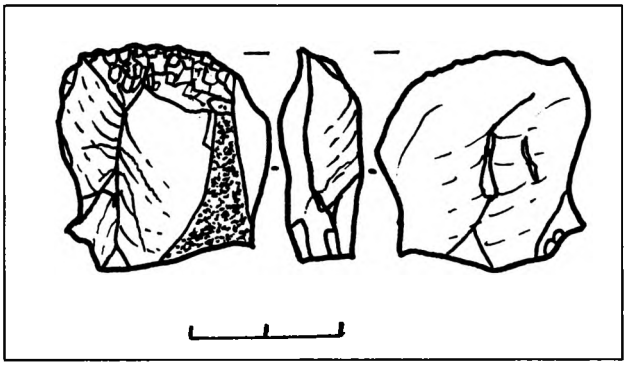

Рис.143. **Волошине V.** Скребачка. *Кремінь*.

28. ***Кургани II.*** Два курганоподібні насипи, висотою 0,5-0,6 м і діаметром 16-20 м, знаходиться на незначному підвищенні — пагорбі посеред заплави, у південній частині села (рис.142:28). Підвищення висотою 0,7-1,1 м зі всіх боків оточене нешироким старицями. Поряд із насипами — рештки новітнього хатища.

29. ***Волошине V.*** Місцезнаходження матеріалів *скіфського* і *золотоординського часу* займає заплавне підвищення, де розташовані кургани II (рис.142:28-29), видовжене з північного заходу-півночі на південний схід-південь. Розміри цього пагорба становлять 60-70х120 м (1,2 га) (рис.142:29). На городах у північно-східній частині підвищення виявлені кілька дрібних уламків ліпних горщиків скіфського часу, в т.ч. з проколами під вінцем, фрагмент стінки античної оранжевоглиняної гончарної амфори. Ближче до курганів виявлено кілька уламків гончарного червоноглиняного горщика та дрібних фрагментів світлозеленополив'яної чаші з кашину, які можна пов'язувати як із зачепленою розорюванням тризною на курганах, так і з рештками тимчасового стійбища золотоординського часу.

Дуканичі, с., зняте з обліку, **Дмитрівська с/р., м.Комсомольськ** *(правий берег безіменної стариці-болота — вододіл рр.Псел — Сухий Кобелячок — лівий берег р.Дніпро).*

30. ***Дуканичі I*** *(лівий та правий береги безіменної стариці-болота — вододіл рр.Псел — Сухий Кобелячок — лівий берег р.Дніпро).* Рештки *поселення доби пізньої бронзи*, виявлені як місцезнаходження ще 2003 р. (*Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артєм'єв, Маєвська, 2005, с.34, № 56*). Як встановлено наступними обстеженнями, поселення займало мисоподібний схил високого піщаного останця, на якому розташоване село, у його північно-східній частині, на правому березі стариці і краю протилежного заплавного підвищення на лівому березі (рис.142:30). Схил правобережного підвищення, висотою 1,5-3,5 м, вірогідно, був зайнятий безпосередньо поселенням. Тут виявлено чимало подрібнених уламків ліпного посуду із домішками жорстви у тісті, зрідка — подрібленого шамоту, що належали до фрагментів горщиків зрубного часу, а також черепки від більш тонкостінної ліпної кераміки чорноліської культури. Керамічні матеріали пошкоджені довготривалим влаштуванням на схилі городів. Виявлені кілька відщепів прозорого кременю, окремі уламки ліпного посуду ямно-катакомбного часу, рушничний кремінь XVIII ст.

Загальна площа поширення знахідок у правобережній частині пам'ятки становить 70х200 м (1,4 га), видовжена з північного сходу на південний захід. Товщина нашарувань не перевищує 0,4-0,5 м, що помітно за оголеннями схилу.

Лівобережна частина поселення, що знаходиться на заплавному, свого часу розораному підвищенні, висотою 0,8-1,2 м, тяжіє до коліна стариці і напівколом прилягає до схилу. Знахідки аналогічної кераміки, з превалюванням чорноліської, займають вузьку смугу вздовж русла водойми, шириною 50-80 м. Загальна площа місцезнаходження 50-100х 350-400 м, тобто близько 3,4-4,0 га. В двох шурфах збережених культурних нашарувань не виявлено, проте останні, вірогідно, місцями знищені розорюванням під баштан ще до третьої чверті XX ст. На сьогодні лівобережна частина пам'ятки задернована, як і більша половина правобережної.

31. ***Група курганів II***, у складі 4-х розораних насипів, розташована за 0,35 км на захід-південний захід від села, в 0,8-1,1 км на південний схід-схід від с.Колгоспна Гора, зліва від шосе сс. Дмитрівка-Єристівка та обвідного каналу (рис.142:31). Займає східний відрог вододільного останця «Колгоспна Гора», що здіймається над заплавою стариць на 5-7 м. Групу утворюють невеликі кургани, висотою 0,5-0,8 м і діаметром 15-25 м, розташовані ланцюжком у широтному напрямку на 0,18 км (*Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2004, с.36, № 58; Супруненко, 2006, с.6, рис.2)*. Південна половина насипу № 2 знищена внаслідок прокладання шосе. У складі групи був ще один курган (№ 5), що знаходився на невеликому підвищенні — останці, висотою 2,5-3,0 м, за 70 м на північний схід у заплаві (рис.142: 31:5) біля підніжжя мису. Він мав висоту 0,8 м і діаметр близько 20 м (абсолютна висота — 68,4 м). Його насип знищений внаслідок влаштування свиноферми неподалік та зведення насипу полотна шосе у 1960-х рр. (*Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артєм'єв Маєвська, 2005, с.36)*. На поверхні згладженого бульдозером останця виявлені уламки ліпного посуду ямного та зрубного часу, що може вказувати на збереження окремих поховальних комплексів у материковій основі пагорба. Детальні результати огляду курганів зведені до таблиці. На разі кургани отримали новітнє задернування — угіддя виведені з сівообороту.

№ п/п	*Висота (м)*	*Діаметр (м)*	*Стан насипу*
1	0,55	15x18	Розораний, розташований на стрілці мису, насип чітких сегментоподібних обрисів. На поверхні — уламки посуду зрубного часу.
2	0,70	10x14	Північна половина насипу, котрий зрізаний будівництвом шосе. Схил задернований.
3	0,50	17	Розораний, на відрозі мису. Виявлені фрагменти ліпної кераміки зрубного часу.
4	0,80	25	Розораний. На сер. XX ст. мав висоту 1,2 м. Знайдені уламки стінок античної амфори.

32. ***Група курганоподібних насипів III***, у складі 9-ти задернованих насипів, розташована за 1,0-1,4 км на південний схід від села, в 0,25-0,45 км на південь-південний схід-схід від шосе сс. Дмитрівка-Єристівка та обвідного каналу, на його правому березі (рис.144: 32). Займає надзаплавне підвищення однієї зі стариць, висотою 1,6-2,0 м. На сьогодні це підвищення підрізане зі сходу прокладанням у 1980-х рр. каналу до штучного озера-водосховища від обвідного каналу, а із південного заходу — трасою нового обвідного каналу Лавриківського кар'єру. Найпівденніша частина насипів виявилася наполовину заваленою відвалами грунту від влашування останнього каналу. Групу утворюють невеликі кургани та насипи, висотою 0,6-1,5 м і діаметром 15-35 м, розташовані ланцюжком — з північного заходу на південний схід, вздовж старої стариці, на відстані 0,5 км.

Насипи №№ 1 і 5 мають численні ритвини і канави на поверхні (рис.153), №№ 2 і 7 — поросли кущами, №№ 4 і 6 — наполовину знищені прокладанням каналу до озера (рис.144).

Обмірні дані зведені до таблиці:

№ п/п	*Висота (м)*	*Діаметр (м)*	*Стан насипу*
1	1,5	15x18	Задернований, є нори і канави, сліди тригопункту.
2	0,6	10x14	Задернований, в кущах.
3	1,1	17	Задернований, пошкоджений неглибокими ямами.
4	0,9	20x25	Задернований, половина насипу. Цілком можливо, що це хатище.
5	1,0	25	Задернований, правильної круглої форми.
6	0,6	15x26	Задернований, половина зрита прокладанням каналу.
7	1,0	20	Задернований.
8	0,7	16	Задернований. Наполовину завалений відвалами.
9	0,8	15	Задернований. Чіткої правильної форми, круглий в плані.

У зв'язку із будівництвом нового каналу є загроза руйнування насипів при закиданні грунтом старої обвідної водойми, тому кургани потребують *проведення невідкладних охоронних досліджень*.

Червівка, с., знесене, **Комсомольська міська рада** *(лівий берег безіменної стариці-болота — вододіл рр.Псел — Сухий Кобелячок — лівий берег р.Дніпро)*.

33. ***Група курганів II***, у складі 3-х задернованих насипів, розташована за 2,1 км на південний захід від с.Дуканичі, в 1,25 км на північ від дачного кооперативу «Маяк» м.Комсомольськ (рис.145:33). Займає видовжене надзаплавне підвищення, висотою 1,4-2,0 м. Група складається з невеликих курганів, висотою 0,5-0,7 м і діаметром 20-30 м, розташованих ланцюжком вздовж підвищення — з північного заходу на південний схід, на відстані 0,3 км. На насипах всіх курганів ростуть поодинокі дерева і кущі, поряд пролягає польова дорога, що з'єднує с.Дуканичі з обвідною автотрасою Горішнє-Плавнівського кар'єру.

34. ***Курган I*** *(Червівська могила)* знаходиться на західному краю піщаного надзаплавного підвищення тієї ж стариці, за 0,8 км на північний захід — північ від забудови дачного кооперативу «Маяк» (рис.145:34). Розташований посеред решток саду та садиби поч. XX ст. *(Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська, 2005, с.36, № 60)*. Черговим обстеженням уточнена висота і діаметр насипу, пошкодженого функціонуванням садиби — відповідно 1,3 та 26х30 м.

35. ***Курган II*** виявлений на вершині піщаного підвищення, за 0,37 км на схід від кургану I (рис.145:35). Займає вершину помітного пагорба, висотою понад 1,6 м. Наявні сліди незначного насипу, висотою 0,4-0,5 м, при діаметрі 14-15 м. Задернований.

Мартиролог знищених пам'яток

Будь-яке моніторингове дослідження має враховувати дані щодо раніше існуючих пам'яток, знищених будівництвом і функціонуванням у нашому випадку найбільшого в Європі кар'єру залізистих кварцитів упродовж 1960-1980-х рр. У цей час землевідводи під гірничі розробки корисних копалин зовсім не узгоджувалися з археологами та пам'яткоохоронцями. Таким чином, спорудженням безпосередньо Горішнє-Плавнівського та Лавриківського кар'єрів, а пізніше — складуванням їх відвалів, намивами піску і влаштуванням штучних водойм, каналами знищено чимало курганів, ряд поселень, що нанесло відчутну шкоду як збереженню культурної спадщини регіону, так і справі вивчення археологічних об'єктів Лівобережної України. Про втрати можна не тільки здогадуватися, зазираючи до музейних збірок, де збереглися окремі знахідки із зазначеної вище території *(Луговий, Ткаченко, 2003, с.75, 76)*, а й врахувати їх, задля недопущення подібних руйнувань у майбутньому. Саме такий аналіз знищення, принаймні, курганів був пророблений нами, із використанням картографічних матеріалів початку й середини XX ст., топозйомки території родовищ 1960-х рр., даних оглядів і обстежень Г.О.Сидоренко та ін. краєзнавців *(Сидоренко, Махно, Телегін, 1982, с.59-64)*. Цей далеко не повний реєстр втрат наведено нижче. До речі, на схемах знищені кар'єрами, завалені відвалами чи зриті території позначені вертикальним штрихуванням, поряд із зазначенням умовно топографічної ситуації розташування пам'яток.

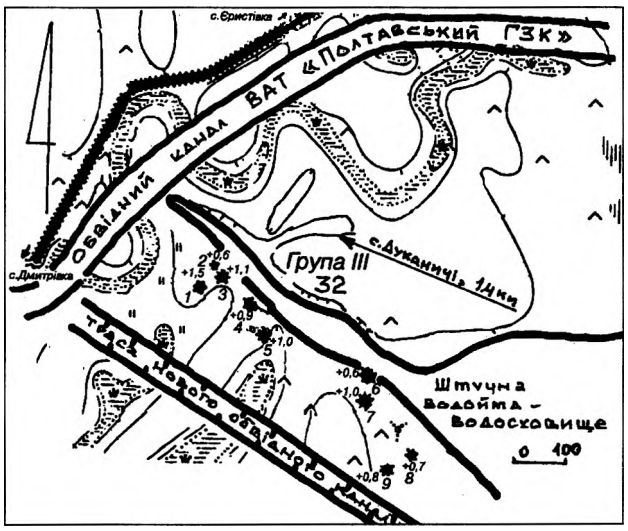

Рис.144. **Дуканичі, с.** Схема розташування групи курганоподібних насипів III.

Лавриківка, кол. с., знесене, **Пришибська с/р., Кременчуцький р-н** *(правий берег Єристівського болота — вододіл останнього з р.Сухий Кобелячок — р.Дніпро)*.

36. ***Курган***, висотою 1,2 м, що знаходився на південний захід від знесеного села, нав-

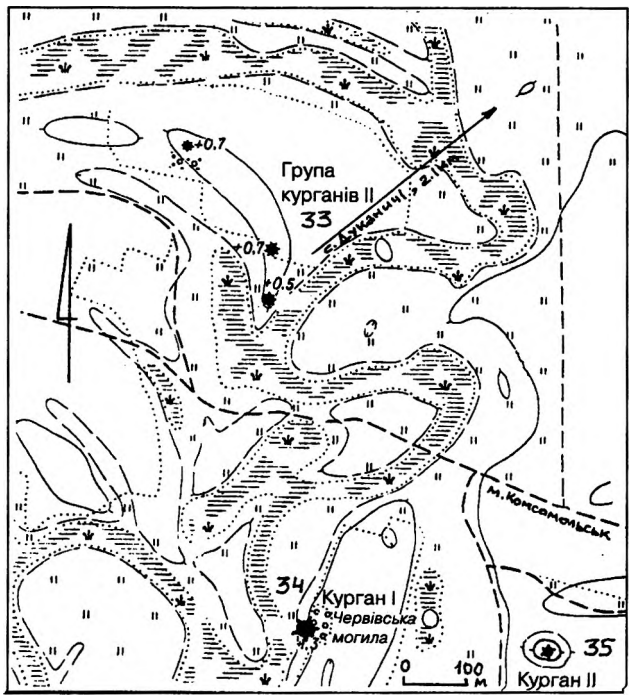

Рис.145. **Червівка, кол. с.** (знесене). Схема розташування курганів та групи курганів II.

проти північно-західної частини с.Новоселівка (Шевченкове), на надзаплавному підвищені. Знищений спорудженням обвідного каналу ВАТ «Полтавський ГЗК» (рис.139:36).

37. ***Група курганів Кормилиці.*** Розташована на помітному останці, у вигляді двох підвищень, над болотом Кормилиця, за 1,4-1,5 км на захід — північний захід від знесеного с.Лавриківка, у складі 3-х помітних насипів, висотою 0,8-3,9 м (рис.139:37). Внаслідок загрози руйнування, з ініціативи комсомольських краєзнавців М.П.Стахіва і Г.Л.Чернявського, була досліджена археологічно у 1993 р. Ю.О.Шиловим *(Шилов, Шкляр, Еремеев, 1993, 32 арк.; Шилов, 1995, с.37-41; 1997, с.145-147).* Рештки селища населення чорноліської культури на цьому останці не досліджувалися.

Червівка, кол. с., знесене, **Комсомольська міська рада** *(лівий та правий береги болота Кормилиця — вододіл рр.Псел і Сухий Кобелячок — р.Дніпро).*

38. ***Курган I,*** висотою понад 2,2 м та діаметром більше 30 м, з тригопунктом на вершині, що знаходився за 1,05 км на схід від знесеного села, на південно-західному березі болота Кормилиці (рис.138:38). Знищений влаштуванням ставу-водосховища.

39. ***Кургани II.*** Два насипи курганів, висотою 0,8 і 1,1 м, що знаходилися на надзаплавних підвищеннях на північно-західному березі болота Кормилиці (рис.138:39), за 1,1 км на північний схід від знесеного села. Зруйновані з тих же причин у 1970-ті рр.

40. ***Курган III,*** висотою близько 0,7 м та діаметром до 20 м, з тригопунктом на вершині, котрий вінчав піщаний пагорб у заплаві, за 1,2 км на північний схід від знесеного села, між болотами Борщиковим і Кормилиці *(рис.138:40). Замитий піском при спорудженні* ставу-водосховища у 1970-ті рр.

41. ***Курган IV,*** висотою 0,8 м, який займав підвищення правого берега болота Кормилиці, за 1,5 км на схід від знесеного села, навпроти групи курганів Кормилиці (рис.138: 41). Знищений намивами піску.

42. ***Група курганів I*** *в ур.Піщане (Піщане болото)*, що знаходилася між старицями проток-боліт Піщане й Багнувате, за 1,1 км на північ від знесеного села (рис.138:42). Складалася з 5-ти насипів, згрупованих компактно на надзаплавному підвищенні. Висота курганів — 0,7-0,8 м. Завалені намивами піску на початок 1980-х рр.

Богомази, кол. с., знесене, **Пришибська с/р., Кременчуцький р-н** *(правий берег Єристівського болота — вододіл останнього з р.Сухий Кобелячок — р.Дніпро).*

43. ***Група курганів I*** біля *озера Кругляк*, за 0,1-0,3 км на захід-північний захід від села (рис.138:43). Складалася з 8-ми насипів, згрупованих компактно на надзаплавному підвищенні. Висота курганів — 0,8-1,2 м. Напевне, у складі групи були і кургани висотою менше 0,5 м. Завалені Східними відвалами

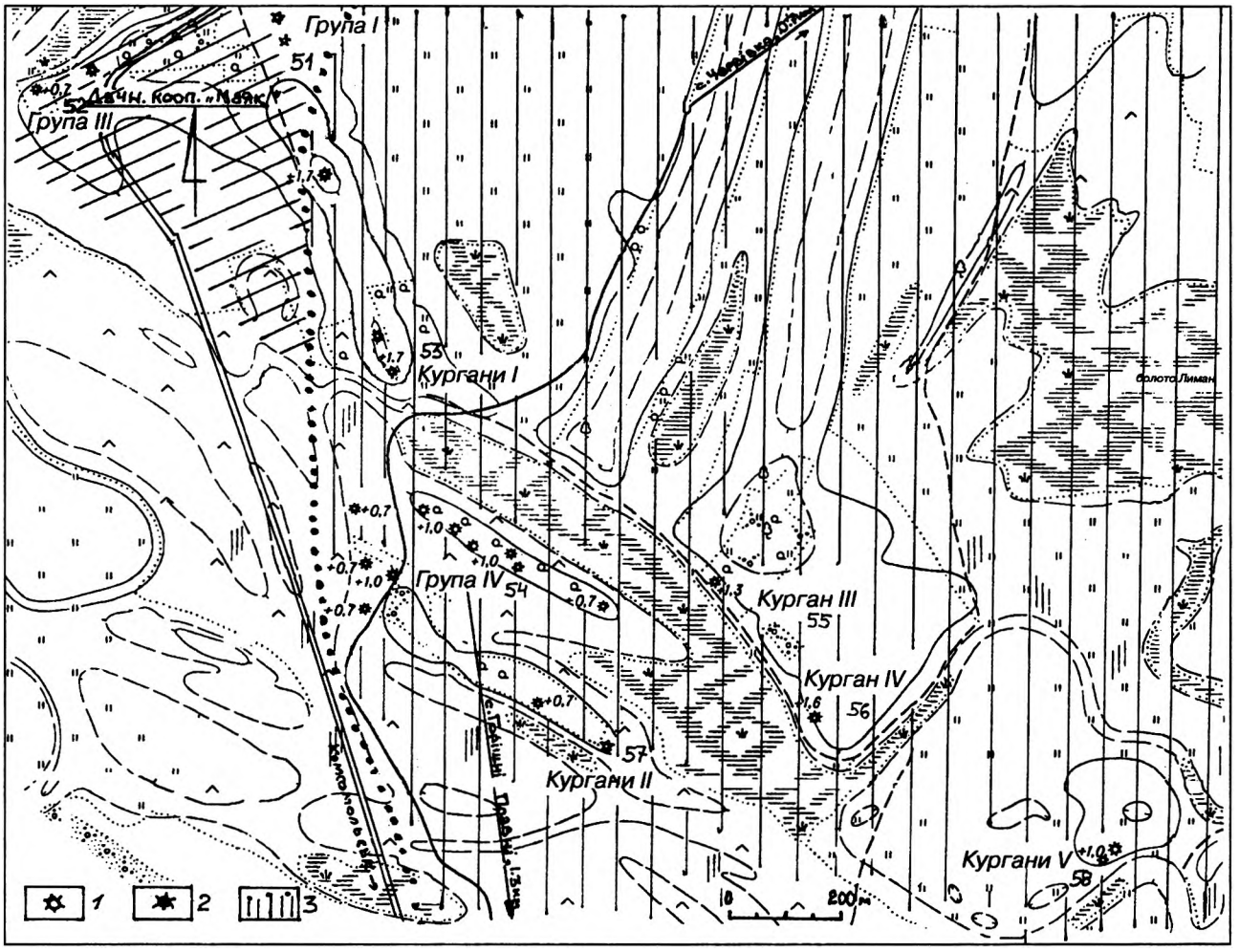

Рис.146. **Горішні Плавні, Червівка, кол. сс.** (знесені). Схема розташування курганів.
1 — знищені кургани; 2 — існуючі кургани; 3 — територія, закидана відвалами кар'єру.

Дніпровського рудоуправління ВАТ «Полтавський ГЗК».

Макаренки, кол. с., знесене, **Пришибська с/р., Кременчуцький р-н** *(правий берег Єристівського болота — вододіл останнього з р.Сухий Кобелячок — р.Дніпро).*

44. ***Курган I.*** Задернований насип висотою 0,9 м, на надзаплавному підвищенні правого берега тераси (рис.139:44), розташований за 0,55 км на північний захід від колишнього села. Завалений Східними відвалами кар'єру.

45. ***Кургани II.*** Два насипи задернованих курганів, висотою 0,8 і 1,3 м, на підвищенні правого берега болота (рис.139:45), за 0,1 км на північний захід від колишнього села. Завалені підсипанням Східних відвалів у 1980-ті рр.

46. ***Курган II.*** Задернований насип, висотою 0,9 м, на надзаплавному підвищенні правого берега болота у межах села (рис.139:46). Під Східними відвалами кар'єру.

47. ***Кургани II.*** Два насипи значних за розмірами курганів, висотою 1,8 м, на підвищенні плато правого берега (рис.139:47), за 1,2 км на захід від колишнього села. Завалені Східними відвалами кар'єру.

Пришиб, с., Пришибська с/р., Кременчуцький р-н *(вододіл р.Псел — р.Сухий Кобелячок — р.Дніпро).*

48. ***Курган*** у складі групи курганів I, висотою 0,6 м і діаметром близько 20 м, з похованням скіфського часу, що знаходився між курганом «Три брати» та іншими курганами групи (збереглася східна пола на лівому березі обвід-

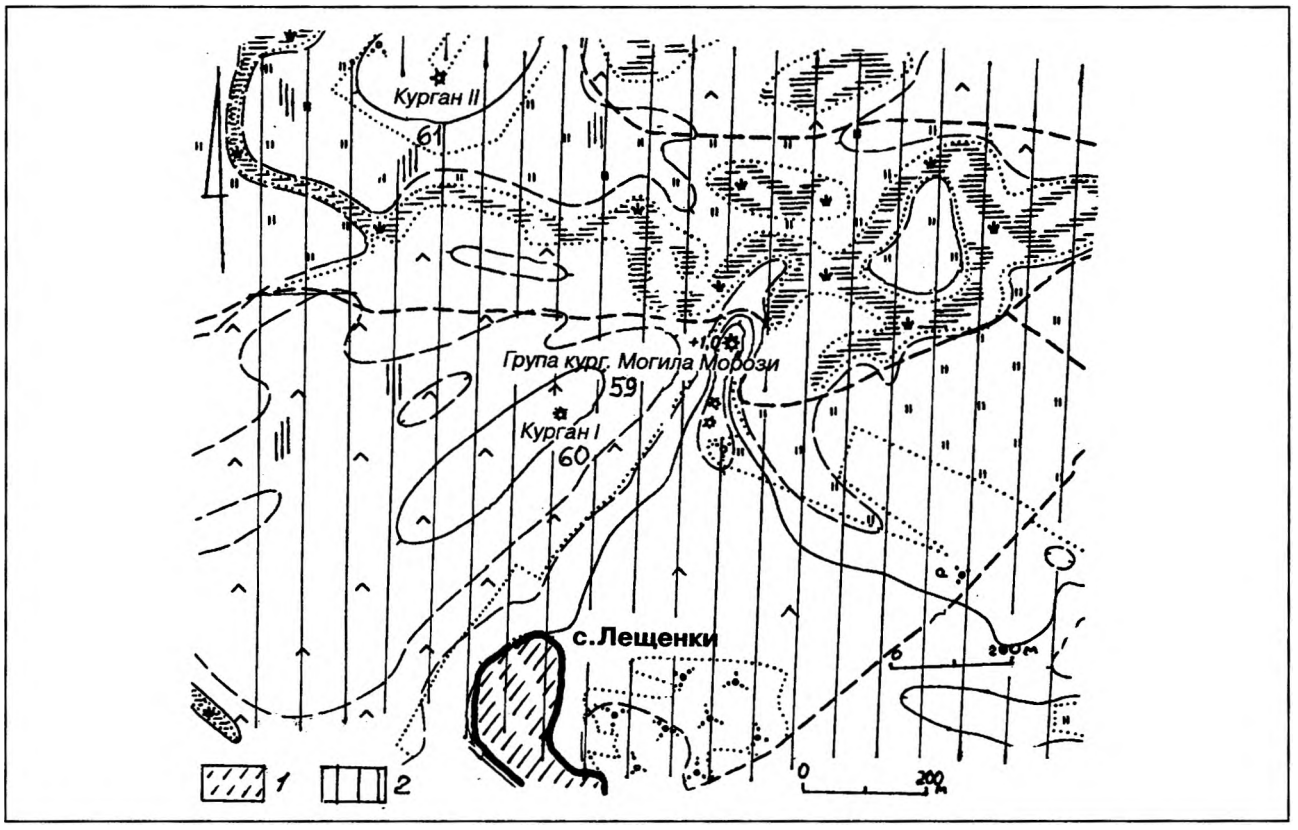

Рис.147. **Лещенки, кол. с.** (знесене). Схема розташування курганів.
1 — територія знесеного села; 2 — територія, зайнята відвалами кар'єру.

ного каналу), який розташовувався справа від дороги на Комсомольськ, за 0,6 км на захід від околиці села. Знищений спорудженням обвідного каналу.

49. Поселення *чорноліської культури* під південно східною полою кургану **«Три брати»** *(правий берег обвідного каналу та Єристівського болота).* Площа — близько 0,5 га. Культурний шар вивезений із грунтом округи при розширенні площ дачного кооперативу «Ромашка» у кінці 1980-х рр.

Дуканичі, с., зняте з обліку, **Дмитрівська с/р., м.Комсомольськ** *(правий берег безіменної стариці-болота — вододіл рр. Псел — Сухий Кобелячок — лівий берег р.Дніпро).*

50. *Група курганів I*, у складі 3-х розораних насипів, розташована за 0,45-0,65 км на південний захід і південь від села, справа від шосе сс.Дмитрівка-Єристівка й обвідного каналу. Досліджена у 2006 р., з метою забезпечення розширення Західних відвалів (*Супруненко, 2006, с.4-69).*

Червівка, с., знесене, **Комсомольська міська рада** *(лівий берег безіменної стариці-болота — вододіл рр.Псел — Сухий Кобелячок — лівий берег р.Дніпро).*

51. *Група курганів I*, у складі 4-х задернованих насипів, висотою 0,4-2,0 м, розташована на південний захід від колишнього села, на місці сучасного дачного кооперативу «Маяк». Знищена вибиранням грунту на поч. 1990-х рр. (рис.146:51). Охоронні дослідження проведені у 1993 р. Ю.О.Шиловим *(Шилов, Шкляр, Еремеев, 1993, арк.20-21, 25; Шилов, 1997).*

52. *Кургани II.* Два насипи висотою 0,5 і 0,7 м, розташовані на південний захід від гупи I і колишнього села, на західному куті території сучасного дачного кооперативу «Маяк». Забудовані приміщеннями дач на поч. 1990-х рр. (рис.146:52). Один з насипів частково зберігся, використовується в якості дачної ділянки.

Рис.148. **Лавриківка, кол. с**. Група курганів I, насип № 1.
Рис.149. **Новоселівка (Шевченкове), кол. с**.
Група курганів I, насипи №№ 1 та 2, з південного сходу.
Рис.150. **Новоселівка (Шевченкове), кол. с**.
Група курганів I, насип № 2. Стела. ***Граніт***.
Рис.151. **Пришиб, с**. Курган I, з південного заходу.
На передньому плані — обвідний канал.
Рис.152. **Пришиб, с**. Курган «Три брати», з південного сходу.
Позаду — «наступають» Східні відвали кар'єру.
Рис.153. **Дуканичі, с.** Група III, насип № 1, з півдня.

КЗ «ЦЕНТР ОХОРОНИ ТА ДОСЛІДЖЕНЬ ПАМ'ЯТОК АРХЕОЛОГІЇ» ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ
ЦОДПА

Горішні Плавні, с., знесене, **Комсомольська міська рада** *(вододіл рр. Псел — Сухий Кобелячок — лівий берег р.Дніпро).*

53. ***Кургани I.*** Два насипи значних за розмірами курганів, висотою 1,2 і 1,7 м, діаметром близько 25-30 м, розташовані за 2,4 км на північний захід від села (рис.146:53). Завалені Західними відвалами кар'єру. Один з них добре помітний в основі відвалу, під масами породи, край східної частини дачного кооперативу «Маяк» з об'їздного шосе кар'єру.

54. ***Група курганів I (IV)***, у складі 10-ти насипів, висотою 0,7-1,0 м, розташована на північний захід від колишнього села, вздовж вододільного видовженого підвищення (рис.146:54), на місці сучасного південно-західного кута Західних відвалів Дніпровського рудоуправління. Знищена на поч. 1960-х рр. спорудженням Горішнє-Плавнівського кар'єру.

55. ***Курган III***, висотою 1,3 м, на північ від колишнього села. Під Західними відвалами Дніпровського рудоуправління (рис.146:55).

56. ***Курган IV***, висотою 1,6 м, на північний захід від колишнього села. Знищений влаштуванням Західних відвалів Дніпровського рудоуправління (рис.146:56).

57. ***Кургани II***, висотою 0,7 та 0,5 м, на північний захід — захід від колишнього села. Потрапили під Західні відвали у 1960-ті рр (рис.146:57).

58. ***Кургани V***, висотою 0,7 та 1,0 м, що знаходилися на північний схід від колишнього села. Знищені першими відвалами Горішнє-Плавнівського кар'єру у сер. 1960-х рр (рис.146:58).

Лещенки, с., Пришибська с/р., Кременчуцький р-н *(вододіл р.Псел — р.Сухий Кобелячок — р.Дніпро).*

59. ***Група курганів Могила Морози (I)***, у складі трьох насипів, висотою 0,5-1,0 м, що знаходилася за 0,4 км на північ від колишнього села, на мису вододільного, меридіонально видовженого, підвищення (рис.147:59). Остаточно знищена на сер. 1960-х рр.

60. ***Курган I***, висотою 0,6 м, на південний захід від колишнього села. Завалений відвалами (рис.147:60).

61. ***Курган II***, висотою 0,7 м, що знаходився за 0,9 км на північний захід від колишнього села. Знищений влаштуванням відвалів (рис. 147:61).

Таким чином, цей своєрідний мартиролог втрат нараховує за кількістю ***57 насипів курганів*** та ***два поселення***, вказуючи на масштаби руйнувань пам'яток від господарського діяльності лише одного великого підприємства за зовсім невеликий період — не більше 40 років.

Отже, крім сумнозвісного числа втрат курганів, варто наголосити на результативності проведеного моніторингу, внаслідок чого отримані дані про наявність і збереженість ***67 окремих курганів та їх насипів у складі груп***, ***5-ти поселень*** і місцезнаходжень від доби мезоліту до пізнього середньовіччя в окрузі Горішнє-Плавнівського і Лавриківського родовищ залізистих кварцитів поблизу м.Комсомольськ Полтавської області.

Цей культурно-археологічний спадок повинен стати в нагоді не тільки дослідникам археологічних пам'яток, а й прийдешнім поколінням, для яких необхідно зберегти більшу частину старожитностей.

Розділ 4. Археологічні розвідки в околицях Комсомольська

Крім зазначених вище обстежень, співробітниками Єристівського загону Охоронної археологічної експедиції ЦОДПА було здійснено розвідки в західній околиці м. Комсомольськ, у межах Комсомольської міської ради Полтавської області (рис.136:62-72). Роботи здійснювалися з метою виявлення і картографування археологічних об'єктів, котрі планується включити до складу майбутніх охоронюваних зон та підготовки матеріалів до історико-опорного плану Генплану розвитку міста на найближчі 50 років (рис.136:62-70).

Зважаючи на те, що в останні роки північна околиця м. Комсомольськ та Комсомольської міськради неодноразово детально обстежувалася під час дослідження ділянок для розширення гірничо-збагачувального комбінату *(Кулатова, Супруненко, 2004; Супруненко, Кулатова, Мироненко, 2004; Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська, 2005;* та ін.*)*, основна увага була звернена на маловивчену в археологічному плані західну периферію земель міськради — заказник місцевого значення «Лісові озера», де ровідки не проводилися з початку 1960-х рр. *(Телегин, Махно, Шарафутдинова, 1960)*. Окремі огляди, щоправда, за останні 15 років епізодично здійснюлися місцевими краєзнавцями, але майже всі їхні здобутки залишаються й досі надбанням архіву та фондів Комсомольського музею і ще не введені до наукового обігу.

Наслідком обстежень стало відкриття 9-ти пунктів, зокрема, 7-ми різночасових поселень, місцезнаходження та кургану *(Шерстюк, Лямкін, 2006)* (рис.136:62-70).

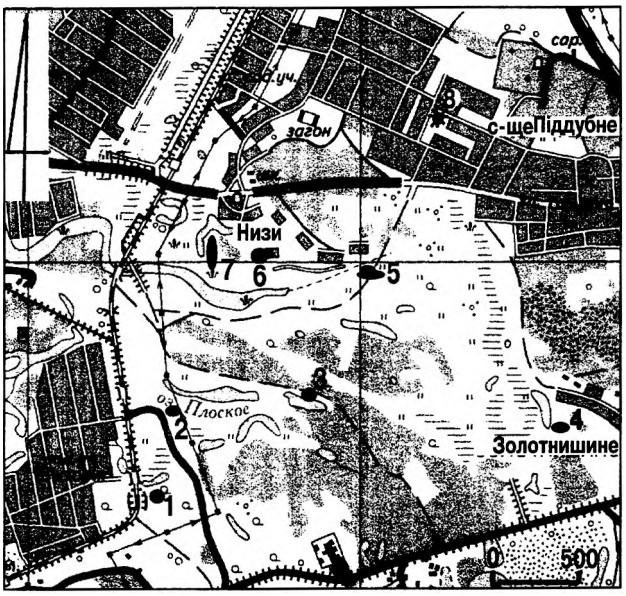

Рис. 154. Схема розташування пам'яток у західній околиці Комсомольська.

Основа: Атлас Днепродзержинского и Днепровского водохранилищ. Масштаб 1:50000. — Киев: Киев. воен.-топограф. ф-ка, 2004.

Цифрами позначені: 1 — Редути I; 2 — Редути II; 3 — Золотнишине III; 4 — Золотнишине II; 5 — Низи I; 6 — Низи II; 7 — Низи III; 8 — Піддубне, курган I.

Крім того, за період 2005-2006 рр., проводилися додатково розвідки на території м. Комсомольськ та Кременчуцького району, зокрема, у с. Келеберда, поблизу колишнього хут. Компанійці та в районі тих же «Лісових озер».

Перелік обстежених об'єктів наводиться за суцільною нумерацією з пам'ятками, що були обстежені під час моніторингу старожитностей на території ВАТ «Полтавський ГЗК».

Нижче подається культурно-хронологічна характеристика обстежених пам'яток:

Кам'яний і бронзовий вік: *Низи IV;*

Енеоліт: *Комсомольськ II;*

Доба бронзи: *Редути I; Золотнишине II і III; Низи I; Келеберда I;*

Доба ранньої бронзи: *Низи III; Компанійці I;*

Катакомбна культура: *Низи II; Комсомольськ II;*

Культура багатоваликової кераміки: *Комсомольськ II;*

Зрубна культура: *Комсомольськ II; Компанійці I;*

Сабатинівська культура: *Низи II;*

Чорноліська культура: *Редути II; Келеберда I;*

Скіфський час: *Низи II та III; Комсомольськ II;*

Пізньоримський час: *Низи IV; Комсомольськ II;*

Пеньківська культура: *Компанійці I;*

Давньоруська доба: *Золотнишине II і III; Низи II; Компанійці I;*

Пізнє середньовіччя і новітня доба: *Редути I; Золотнишине III; Низи II та III; Келеберда I;*

Поодинокі кургани: *Піддубне I; Келеберда I.*

Комсомольськ, м., Комсомольська міська рада *(лівий берег р.Псел — лівий берег р.Дніпро).*

62. Редути, кол. с. ***Пункт I.*** *Поселення доби бронзи (?) та XVIII-XIX ст.*

Розташоване в південно-західній частині заказника, між дорогою на дачний кооператив «Вікторія» та залізницею до Редутського і Рижівського гранітних кар'єрів, колишнім с.Редути (зняте з обліку), за 1,2 км на північ-північний схід від першого кар'єру і кол. села (рис.136:62;154:1). Знаходиться на високому піщаному останці, висотою 4-5 м і розмірами близько 30х20 м (рис.155). У попередні роки пагорб оглядався краєзнавцями С.О.Єремєєвим та В.В.Лямкіним. Тут трапилися знахідки двох наконечників стріл та мідних російських монет номіналом «деньга» першої половини XVIII ст.

У видувах біля підніжжя пагорба зібрана невиразна кераміка доби пізнього середньовіччя та уламки ліпного посуду епохи бронзи. На схилі останця, під час розвідок 2005 р., закладено шурф, що виявив наявність добре збережених культурних нашарувань, два горизонти з яких належать XVIII-XIX ст., і розділені стерильними надувами піску (рис.156). У двох верхніх шарах відкладень різної потужності виявлено значну кількість уламків гончарного посуду XVIII-XIX ст., а в середньому, до того ж, — численні включення попелу від пожежі. Можливо, саме з шару II згорілої будівлі і походять знайдені раніше наконечники стріл *(Жуков, 2003,* рис.1:1*)*, котрі можна пов'язати з одним із численних татарських набігів на територію Гетьманщини у першій половині XVIII ст.

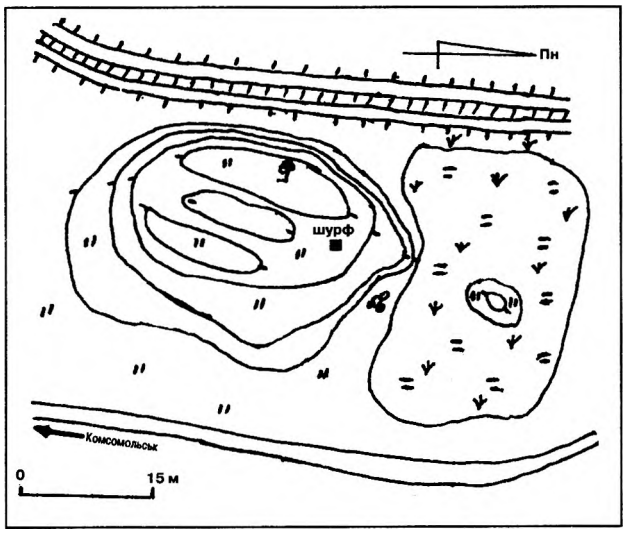

Рис. 155. **Редути I.** Поселення доби бронзи та пізнього середньовіччя. План.

Найнижчий горизонт, що залягає на глибині 2,00-2,30 м від денної поверхні, належить, певно, епосі пізньої бронзи. Це коричнево-чорний прошарок з великим вмістом органічних перетрухлих решток, вірогідно, очерету, насичений вугіллям та кістками тварин. На жаль, датуючих знахідок у ньому не трапилося, тому до епохи бронзи він віднесений суто умовно.

63. Редути II. *Селище чорноліського часу.*

Знаходиться за 1,6 км на північ-північний схід від села, в західній частині заказника, обабіч дороги на дачне товариство «Вікторія», безпосередньо біля залізничного переїзду, на невеликому останцеподібному підвищені в болотистій заплаві озера Плоске (рис.136:63; 154:2). Висота підвищення — 1-2 м, поверхня задернована, вкрита лісом та чагарниками. Культурні нашарування збереглися на площі — 65х50 м (0,4 га) (рис.157). Пам'ятка виявлена місцевим краєзнавцем, співробітни-

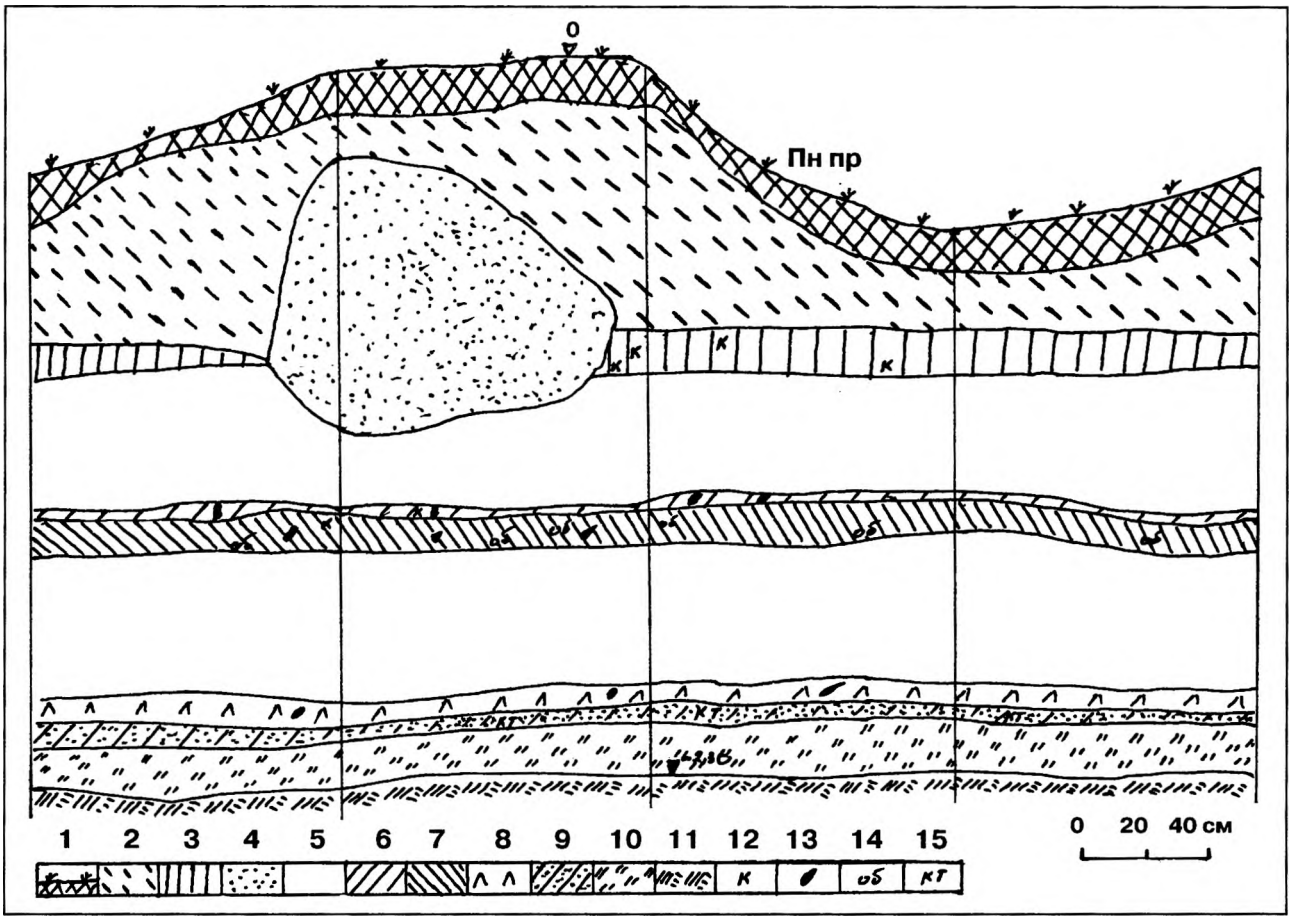

Рис. 156. **Редути I.** Поселення доби бронзи та епохи пізнього середньовіччя. Шурф. Профіль зачистки стінок.

Умовні позначення: 1 — дерн, 2 — жовто-білий пісок; 3 — шар I, чорний гумусований пісок; 4 — світло-чорний гумусований пісок, зі включеннями золи; 5 — стерильний надувний пісок; 6 — шар II, світло-сірий прошарок із золистими включеннями, 7 — світло-чорний твердий супіщаний шар II, з фрагментами обмазки; 8 — шар III, сіро-коричневий твердий прошарок, із залишками органічних решток; 9 — коричнево-чорний шар III, з вугіллям та кістками тварин; 10 — передматерик, сірий пісок; 11 — материк, сірий стерильний пісок; 12 — кераміка; 13 — вуглини; 14 — обмазка; 15 — кістки тварин.

ком Комсомольського історико-краєзнавчого музею В.В.Лямкіним у 1998 р. *(Лямкін, 2006).*

Наявність зібраної на об'єкті значної кількості уламків ліпного посуду ранньочорноліського часу доповнили результати шурфування у напівзруйнованій частині селища, яким встановлена присутність збережених культурних нашарувань потужністю близько 1,20-1,30 м (рис.158), з численними знахідками кераміки майже винятково кухонних типів, із шерехатою поверхнею, значними домішками жорстви, піску та слюди, великою кількістю кісток тварин.

Усього в шурфі та в зачистках на зруйнованих ділянках поселення було знайдено 18 чітко діагностованих фрагментів ліпної кераміки. Серед них — один невеликий уламок легковідхиленого назовні вінця, фрагмент орнаментованої відтисками гребінцевого штампу та паличковими вдавленнями стінки, приденні частини горщиків (рис.161:3-5). Один із фрагментів посуду належить лискованій посудині.

Кераміка має значні домішки дрібно- і середньозернистого піску та блискіток слюди. Поверхня посуду порівняно добре загладжена, але зустрічаються черепки із горбкуватою «рустованою» поверхнею. У зачистці та шурфі траплялися, іноді досить масивні, уламки кісток тварин, переважно, великої рогатої худоби, зазвичай, розтрощених.

Враховуючи матеріали попередніх розвідок *(Лямкін, 2006)*, поселення атрибутоване як чорноліське початку раннього залізного

віку. Пам'ятка, зважаючи на її унікальність для цього регіону та одношаровість, потребує особливої уваги й охорони, тим паче, поселення поступово руйнується вибиранням чорнозему власниками сусідніх дач.

64. Золотнишине III. *Поселення епохи бронзи, давньоруського та пізньосередньовічного часу.*

Цей пункт отримав порядковий номер III, для запобігання плутанині, адже поселення Золотнишине I та II відомі за розвідками попередніх років *(Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська, 2005,* с.19-22*)*. Розміщується в центральній частині заказника (рис.136: 64; 154:3), на крутому високому березі озера Ковбаня (рис.159). У відслоненнях біля пляжу знайдені фрагменти ліпної та кружальної кераміки вищевказаних періодів. Поселення задерноване, місцями з видувами й обривами, площа пам'ятки — 0,4 га (100х30-40 м). Серед підйомних матеріалів — уламки кераміки доби бронзи, київоруського часу, епохи пізнього середньовіччя.

Закладений шурф і зачистка відслонень показали наявність збережених нашарувань потужністю 0,6 м (рис.160). У верхній частині, до глибини 0,30-0,35 м, виявлено залишки хати XVIII, з численними знахідками кераміки, зокрема, розвалу червоноглиняної миски (рис.161:1). Нижня частина цього шару насичена золою, вуглинами. Під нею залягав менш насичений прошарок, у якому траплялися уламки кераміки епохи бронзи та давньоруського часу, без стратиграфічного розмежування.

65. Золотнишине II. *Поселення епохи бронзи і давноруського часу.*

Розташоване на високому мисоподібному підвищенні серед заплави лівого берега р.Псел (рис.136:65; 154:4), за 0,5 км на захід від села та пункту Золотнишине I *(Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська, 2005,* с.19-22*)*. Висота підвищення над рівнем озера досягає 2,0-3,5 м.

На час обстеження поверхня поселення була задернована і поросла високими бур'янами. За свідченнями В.В.Лямкіна, на розорюваній пам'ятці раніше траплялися численні знахідки фрагментів кераміки й інших артефактів, переважно, епохи бронзи, а також були помітні кілька зольних плям попелищ.

Рис. 157. **Редути II.** Селище чорноліської культури. Схема розташування.

66. Низи, с. ***Пункт I.*** *Поселення доби бронзи.*

Знаходиться за 0,15 км на південь від південно-східної частини села. Розташоване в північній частині заказника, на північ від пункту III, біля с.Золотнишине (рис.136:66; 154:5). На північ від пам'ятки пролягає канал, що веде до Раківського озера, а за ним — дачні садиби в с.Низи (рис.162). В оголеннях ґрунтової дороги, на незначному підвищенні лівого берега озера, знайдені кілька фрагментів кераміки епохи бронзи. Поселення задерноване, має площу, встановлену за знахідками кераміки та масивом підвищення, в 1,0 га (150х50-70 м). Закладений шурф виявив наявність збережених культурних нашарувань потужністю більше 0,5 м (рис163). Досить численні, але дуже подрібнені, знахідки кераміки, рідко орнаментованої, можуть бути датовані сукупно епохою ранньої, середньої та пізньої бронзи (рис.161:2).

Крім кераміки, в шурфі траплялися досить численні подрібнені кістки тварин, часто — кальциновані, кілька уламків граніту.

67. Низи II. *Поселення доби ранньої бронзи, сабатинівської культури, давньоруського та пізньосередньовічного часу.*

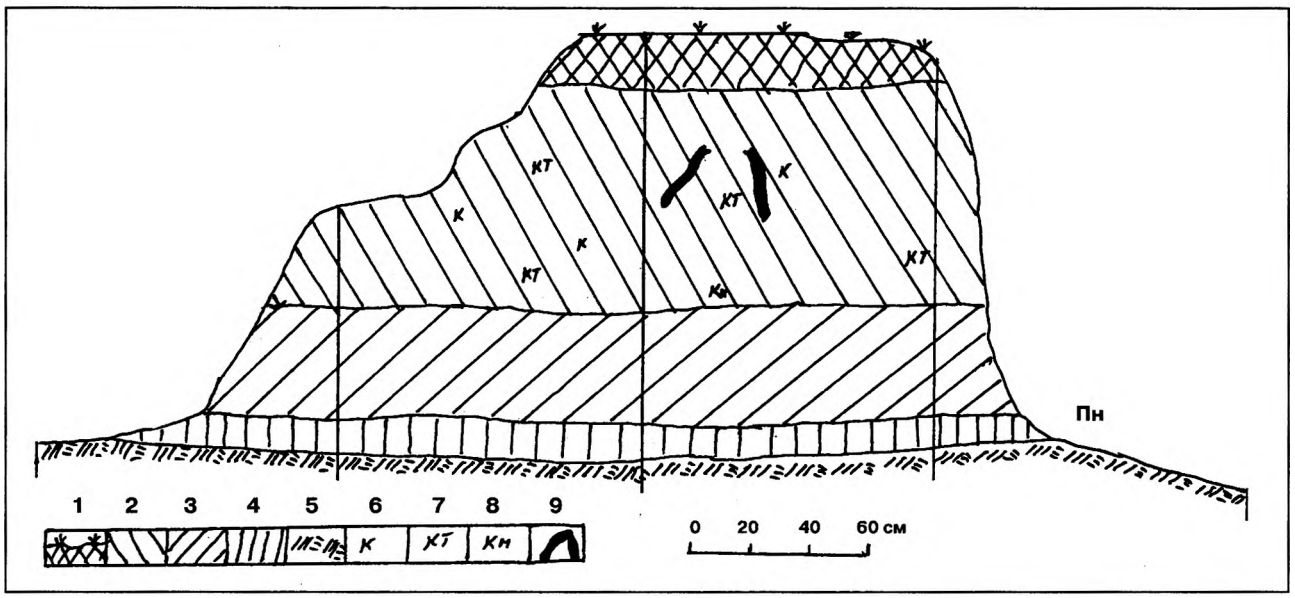

Рис. 158. **Редути II.** Селище чорноліської культури. Шурф. Профіль зачистки стінок.

Умовні позначення: 1 — дерн; 2 — культурний шар, гумусований чорний супісок; 3 — світлочорний супісок; 4 — передматериковий сіро-чорний пісок; 5 — материк; 6 — кераміка; 7 — кістки тварин; 8 — каміння; 9 — коріння.

Знаходиться за 0,15 км на південь від південно-західної околиці села, у північно-західній частині заказника, на правому березі озера Раківського, на підвищені надзаплавного півострова (рис.136:67;154:6). Із заходу оточене озером підковоподібної форми, із затокою в центрі. Саме нею пам'ятка умовно розподілена на два сектори концентрації знахідок, хоча повного розриву між ними не спостерігалося. Півострів підвищується до північного боку. Основна маса знахідок виявлена саме у крайніх секторах. Так, у південному секторі площа пам'ятки інтенсивно розорюється і використовується під огороди, у північному — частково зайнята присадибними ділянками, на яких подекуди почалося несанкціоноване будівництво. Площа пам'ятки — 1,5 га (250х50-70 м).

Розорюваність території поселення дала змогу зібрати досить репрезентативні різночасові матеріали. Обстеження проводилися у 2005 р. і навесні 2006 р.

На обох частинах пам'ятки є доволі виразні знахідки кераміки ямно-катакомбного часу. Серед них — орнаментовані вінця горщиків. Переважна більшість — із короткими відхиленими, часто потовщеними, краями. Усі мають оздоблення, у переважній більшості — відтиски дво-, три- та чотиризубого штампів, в основному, на зовнішній поверхні, в одному випадку орнаментальний фриз присутній з обох боків та зрізі. Одне з вінець прикрашене ямкою ззовні, із негативом-перлиною зсередини. Є фрагмент з вертикально профільованим вінцем, що має відтиски двозубого штампу на округлому зрізі (рис.165:1-5, 7-8). Орнамент на стінках нанесений мотузкою чи скошеними рядами насічок (рис.165:6, 10). З поселення походить і кілька виробів з кременю, зокрема, ножеподібна ретушована пластина та два скребачкоподібні відщепи, із боковими робочими краями (рис.165:12-15). Виріб зі сланцю зі збитими краями, що використовувався в якості точила, скоріше за все, судячи за формою, був перевикористаним неолітичним «човником» (рис.165:16), реутилізованим за пізнішої епохи.

Найбільш численними знахідками виявилися уламки кераміки пізнього бронзового віку — сабатинівської культури. Серед величезної кількості фрагментів переважна більшість належить банкоподібним формам різного профілювання. Переважають банки закритого типу в основному, із ледве відхиленим назовні, потовщеним вінцем, зі слабко виділеною шийкою, округлим зрізом, рідше — горизонтально зрізаним, подекуди — з комірцевим потовщенням (рис.166:1-2). Верхня час-

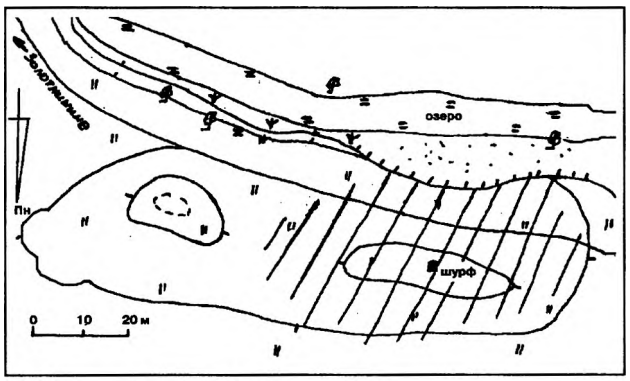

Рис. 159. **Золотнишине III.**
Поселення епохи бронзи, давньоруської доби та пізньосередньовічного часу.
Окомірний план.

тина однієї з таких посудин прикрашена скошеними горизонтальними насічками на плічку, інші — горизонтальним валиком, часом вкритим насічками, пальцевими вдавленнями чи защипами, відтисками штампу, врізним орнаментом (рис.166:3, 5, 7). Аналогічні прийоми орнаментації присутні і на інших фрагментах (рис.167:1-10). Рідше зустрічаються уламки горщикоподібних посудин та банок відкритого типу, або з вертикально профільованими вінцями (рис.166:1-2). Одне з вінець такої посудини вкрите насічками по верху зрізу (рис.166:6).

Єдиний фрагмент вінця належить чашоподібній посудині невеликого розміру, з діаметром верхньої частини 9 см (рис.166:4). Є й уламок стінки із масивною основою ручки, можливо, від черпака (рис.167:11). Два вінця належать мискам (рис.167:18-19). Ще один уламок — це вінцева частина дископодібної жаровні-сковорідки (рис.167:20). Окремо слід виокремити серед знахідок лисковану столову кераміку, переважно чорного кольору, із краплеподібними короткими відхиленими вінцями (рис.167:21-24). Цей тип посуду, на відміну від кухонного, майже завжди має на уламках сліди оглеєння.

У північній, вищій частині поселення, траплялися нечисленні матеріали скіфського часу, зокрема, уламок вінця горщика із пальцевонігтьовими защипами по зовнішньому краю зрізу (рис.165:9), а також гончарна кераміка давньоруської та пізньосередньовічної епох. До київоруської доби, крім уламків стінок посуду, відноситься вінце ранньокружального горщика, з ледве відхиленим назовні краєм та рядом скошених горизонтальних насічок на плічку (рис.165:11).

Поселення є чи не найцікавішою пам'яткою, обстеженою в результаті розвідок. Привертають увагу виявлені на ньому старожитності сабатинівської культури і давньоруського часу, наявність яких в цьому мікрорегіоні не завжди однозначно сприймається дослідниками. Швидке самозахоплення земель та нелегальна забудова у цій частині заказника загрожує поселенню поступовим знищенням культурних нашарувань.

68. **Низи III.** *Місцезнаходження доби ранньої бронзи, раннього залізного віку, епохи пізнього середньовіччя.*

Розміщене за 0,15 км на південь від села, у північно-західній частині заказника, на схід від пункту III, на високому останцевому задернованому і залісненому підвищені (рис.136: 68; 154:7). Площа поселення, що визначалася за розмірами пагорба-останця, — близько 2 га (200x100 м). Окремі знахідки кераміки доби бронзи та пізньосередньовічного часу відзначені і в оголеннях невеликих підвищень, між пунктами II та III біля с.Низи.

На найвищій ділянці пагорба встановлений топографічний знак, що, можливо, вінчає вершину кургану. На топографічній карті масштабу 1:100000 «Кременчук-Александрия» саме тут позначений курган. Про можливість виявлення в цьому секторі останця знівельованого насипу свідчать і невеликі підвищення, певно, від могил старого кладовища. Така практика розміщення пізньосередньовічних кладовищ на насипах курганів була широко розповсюджена на території колишнього Кременчуцького повіту Полтавської губернії *(Шерстюк В., Шерстюк І., 2006)*. Тим більше, на одній з карт Дніпродзержинського водосховища на цьому місці розміщується старий цвинтар *(Атлас, 2004*, с.8*)*.

Поряд із тригопунктом, у рівчаку навколо нього, закладена зачистка, в якій виявлені уламки стінок червоноглиняної античної амфори (певно, від однієї посудини), з дрібни-

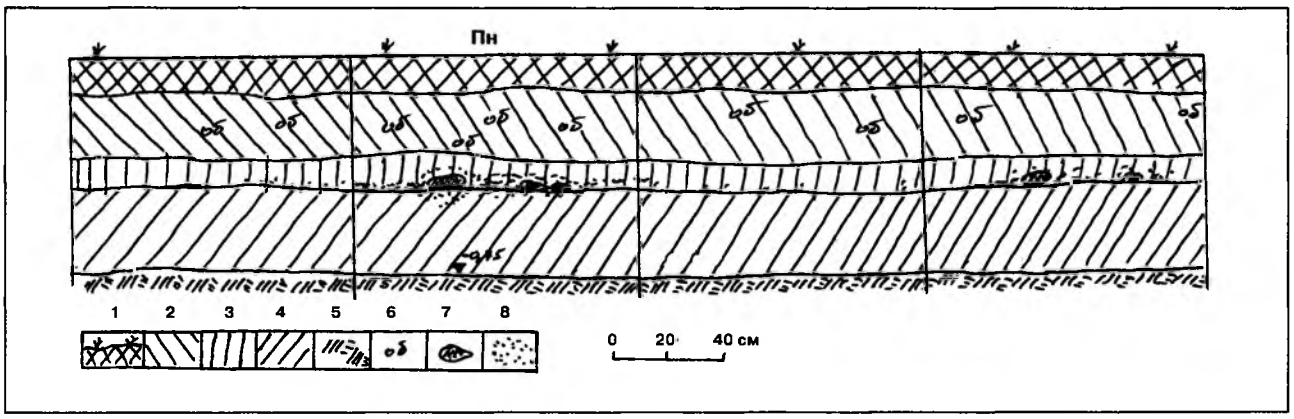

Рис. 160. **Золотнишине III.** Поселення епохи бронзи, давньоруської доби та пізньосередньовічного часу. Шурф. Профіль зачистки стінок.

Умовні позначення: 1 — дерн; 2 — культурний шар, світло-сірий пісок із включеннями обмазки; 3 — супіщаний прошарок, з деревним тліном та керамікою; 4 — світло-чорний пісок; 5 — материк; 6 — обмазка; 7 — рештки дерева; 8 — попіл, вуглини.

ми блискітками слюди чи піску, кістка тварини. Можливо, дані знахідки пов'язані з одним із поховань часу раннього залізного віку в кургані, що було зруйноване кладовищем, або ж із синхронною йому тризновою відправою.

У південно-західній частині пагорба закладено шурф, що виявив значну потужність нашарувань (більше 1,0 м), із майже повною відсутністю матеріальних решток. Лише у верхній частині вмісту шару знайдено фрагменти кераміки доби пізнього середньовіччя, а на глибині 0,7 м — уламок посудини катакомбного часу, що мав сліди гребінцевого загладжування з обох боків.

На північному схилі підвищення простежено залишки невеликого валу та рову, що може бути як слідами фортифікації давніх часів, так і залишками оборонної лінії часу Великої Вітчизняної війни. Також, можливо, що ці оборонні споруди є більш давніми (скіфського часу-?), адже про існування в цій місцевості (неподалік с.Золотнишине) городища раннього залізного віку повідомлялося ще за результатами розвідок початку 1960-х рр. *(Телегин, Махно, Шарафутдинова, 1960,* арк.19; *Фиалко, 1994,* с.19; *Кулатова, Супруненко, 2004,* с.147; *Супруненко, Кулатова, Мироненко, Артем'єв, Маєвська, 2005,* с.20*)*.

Для остаточного з'ясування питання культурної належності цього місцезнаходження і залишків насипів на його території, потрібно провести додаткові дослідження.

69. Низи IV. Рижівський гранітний кар'єр. *Місцезнаходження матеріалів кам'яного віку, доби бронзи та гунського часу.*

Розташоване на місці функціонуючого на сьогодні Рижівського гранітного кар'єру, на захід від с.Низи, на лівому березі р.Псел (рис.136:69). У топографічному плані територія кар'єру (до його влаштування) була досить значним підвищенням, утвореним виходами гранітів.

Під час огляду відвалів знайдено кілька уламків кременю, які мають сліди сколів (рис.164:1, 3), ріг зі слідами обробки, можливо, неатрибутоване знаряддя епохи палеоліту-неоліту (рис.164:4), і, що особливо цікаво, уламок вінцевої частини бронзового казана (рис.164:2), напевне, гунського часу, що міг походити зі зруйнованого поховання на місці кар'єру.

70. Піддубне, с-ще. *Курган I.*

У межах забудови селища (рис.136:70; 154:8) розташований задернований курганний насип, висотою 4,2 м та діаметром 25 м. На вершині — тригопункт, на поверхні — сліди старих могил. Східна пола кургану знаходиться у межах садиби, західна — частково підрізана дорогою, що веде до Комсомольського міського кладовища.

За топографічними картами, знаходимо дані про розташування насипу кургану на північ від селища Піддубне, зліва від дороги Ком-

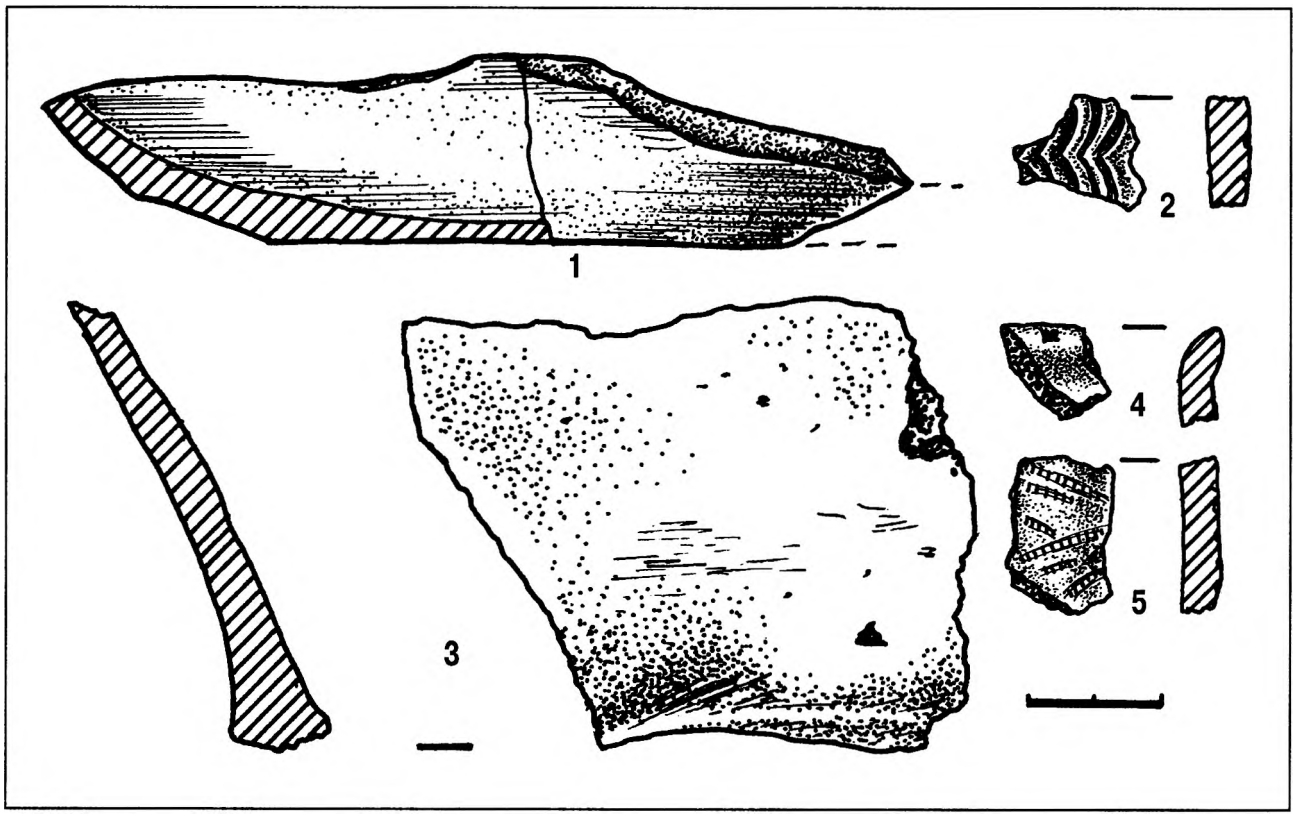

Рис. 161. **Знахідки з шурфів поселень:**
1 — Золотнишине III; 2 — Низи I; 3-5 — Редути II. *Кераміка.*

сомольськ-Дмитрівка *(Атлас, 2004,* с.8*)*. На разі тут знаходиться кар'єр, де час від часу провадиться вибирання піску. На сьогодні ознак збереження на цій ділянці кургану не існує.

Келеберда, с., Келебердянська с/р Кременчуцького району *(ліві береги рр. Псел — Дніпро).*

71. Келеберда I. *Залишки цвинтаря XVIII-XIX ст., місцезнаходження доби бронзи, раннього залізного віку, сліди фортифікаційних споруд XVII-XVIII ст.*

Навесні 2006 р. у с.Келеберда, поруч із зупинкою автобуса, у центральній частині населеного пункту, було проведене шурфування з метою обстеження земельної ділянки в історичній частині села (рис.136:71). Місце робіт знаходилося поруч із досить високим задернованим пагорбом, в основі якого були помітні камені обробленого граніту, певно, цоколя фундаменту якоїсь споруди (церкви-?). За розповідями старожилів, останні

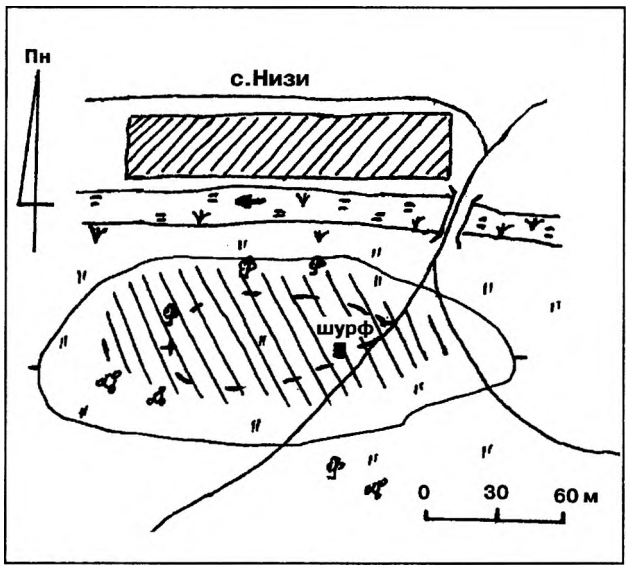

Рис. 162. **Низи I.** Поселення доби бронзи. План.

50-70 років тут існувала садибна забудова, про інші споруди вони не пам'ятали. У двох шурфах, закладених неподалік від пагорбу, відзначені лише доволі незначні для центральної частини села нашарування, потужністю від 0,5 до 0,9 м, насичені керамікою XIX-XX ст., із включеннями вуглин і попелу в одному з шурфів.

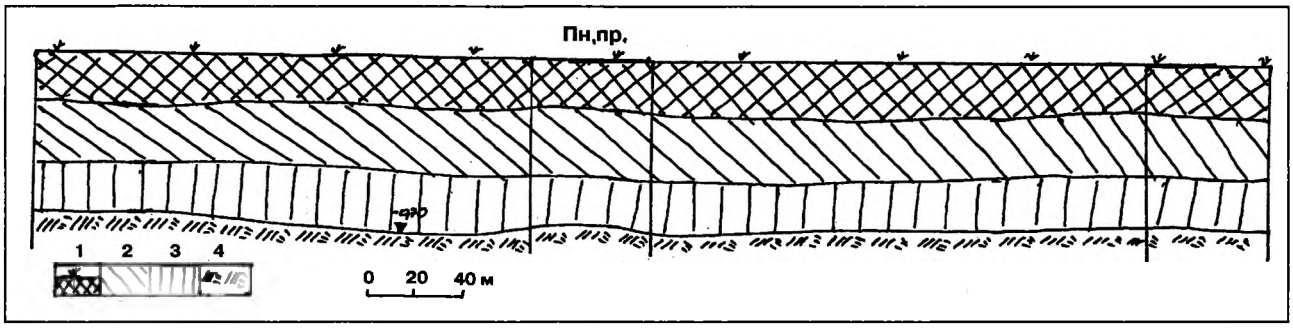

Рис. 163. **Низи І.** Поселення доби бронзи. Шурф. Профіль зачистки стінок.

Умовні позначення: 1 — дерн; 2 — культурний шар, світло-чорний супісок; 3 — передматерик, сіро-чорний пісок; 4 — материковий сірий пісок.

За 30-40 м, неподалік від цього місця, у парку, поруч із сільським будинком культури, напроти обеліску загиблим воїнам-односельчанам, що полягли у Великій Вітчизняній війні, цього ж року, під час проведення земляних робіт, вибрано на поверхню значну кількість кісток людей. Виїзд співробітників Центру на місце робіт виявив місце розташування тут сільського кладовища, що функціонувало 100-200 років тому, вірогідно, цвинтаря однієї з церков. Остання розташовувалася ще у післяреволюційні роки поруч, відразу ж за обеліском. Крім того, у заповненні могил виявлені досить виразні уламки стінок ліпного посуду доби бронзи та чорноліського часу.

Крім того, здійснений огляд місця розташування фортечної стіни містечка козацького часу. За повідомленням колишнього вчителя історії сільської середньої школи, старожила села, під час земляних робіт на його подвір'ї оголилися масиви прямокутних обтесаних гранітних каменів, що були викладені у чотири ряди у вертикальному положені, на протязі близько 8 м. Майже всі брили були використані під час будівництв останніх років під фундаменти. Лише один такий камінь, із нижньої основи стіни, залишився лежати на подвір'ї (рис.168:1).

Місце виявлення залишків стіни розташоване неподалік від ділянки, де проводилося шурфування, за 0,25 км на південь-південний захід. На березі Дніпродзержинського водосховища простежуються досить чіткі сліди ескарпування та просідання рову, з перепадами висоти між місцем виявлення кам'яних брил стіни до сучасного берега р.Дніпро до 2,5-3,5 м. Саме на краю схилу і знайдений цей ряд гранітного плитчака, одна з брил якого була оглянута на подвір'ї власника садиби.

Це гранітний блок паралелепіпетної форми, розміром 1,10 м у довжину, 0,4 — у висоту та 0,36 м шириною. Боки каменю, що підганялися до інших брил, були дуже добре підтесані. Зовнішні і внутрішні сторони мали грубу рвану, проте, оброблену поверхню. Нижня частина брили звитесана у вигляді «кіля», для кращого її закріплення у грунті (рис.168:1). Висота цього виступу складає 0,15 м. Такі виступи були на всіх цокольних брилах. Камені, що вже підганялися над основним нижнім рядом, не мали таких виступів і були правильної паралелепіпетної форми. Блок виготовлений з дрібнозернистого граніту, типового для цього регіону, його виходи є в селі та поруч із ним.

Поряд із садибою, де знайдені залишки стіни, на північ від неї, біля елітного будинком, у канаві, виявлені оголення нашарувань XVII-XVIII ст. різної потужності. Починаючи від краю схилу, в оголенні читався профіль рову фортеці, що спускався по схилу вниз до Дніпра (рис.168:4). Його контури дуже добре читалися у західній, зовнішній його частині, так як тут потужність культурних нашарувань ледве досягала 0,3 м, і гірше — в східній, що свого часу прилягала до фортечної стіни, де культурні пласти мали потужність 0,5 м і глибше. Так як траншея була доведена на 1,0 м у глибину, то, звісно, абсолютна глибина рову не могла бути з'ясована. Його ширина по верху — 13-14 м.

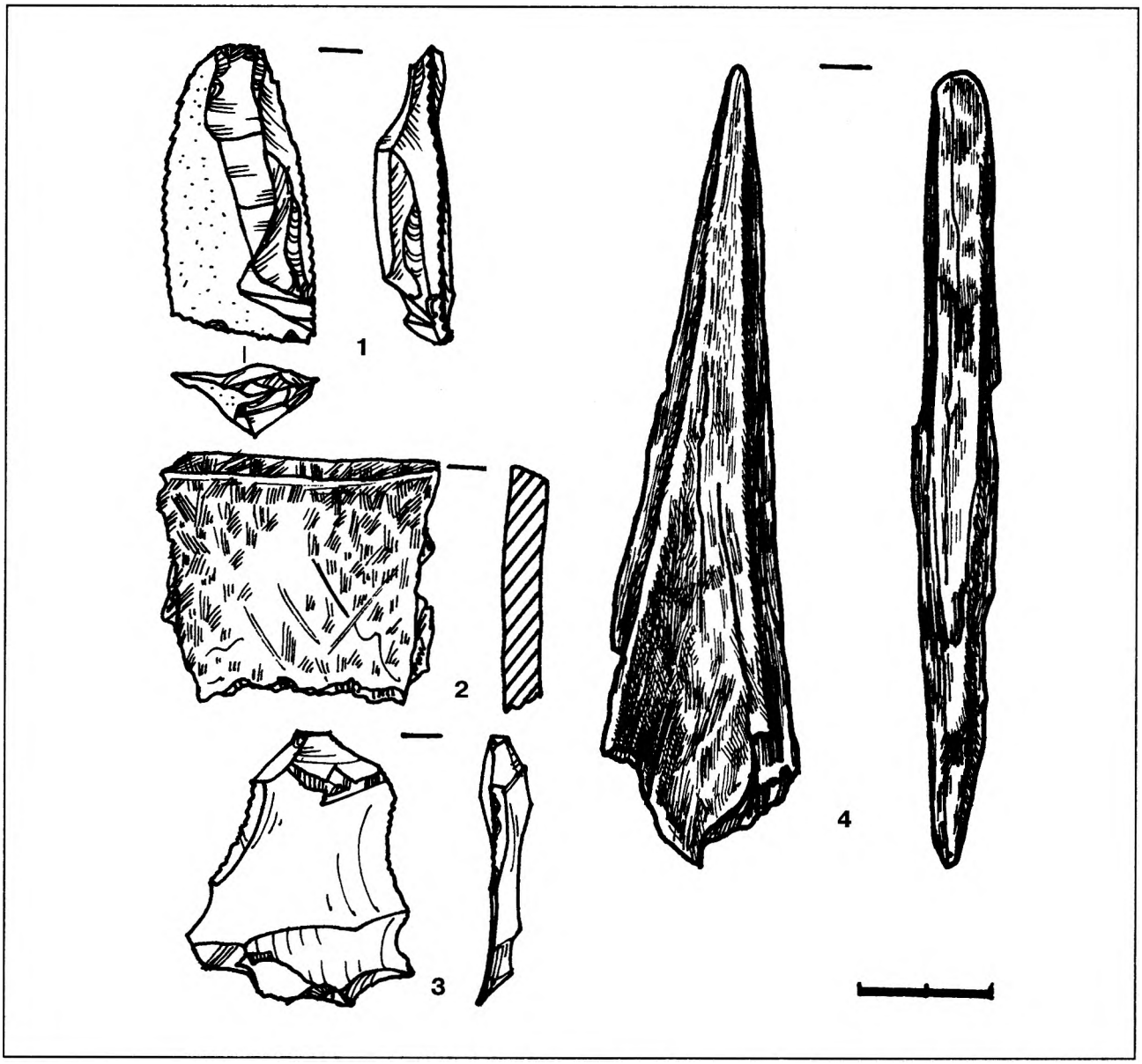

Рис. 164. **Низи IV. *Рижівський гранітний кар'єр.*** Знахідки.
1-2 — кремінь, 3 — бронза, 4 — кістка.

У верхній частині траншеї виявлено чорнодимлену гончарну кераміку, зокрема, фрагмент верхньої частини димленого горщика XVII ст. із штампованим та прокресленим візерунком на плічку і шийці, уламок частини криси полумиска (рис.168:2-3).

Проведені розвідки дають змогу локалізувати місце розташування пізньосередньовічних укріплень фортеці Келеберда — сотенного містечка Полтавського полку.

72. Келеберда, с. *Курган I.*

Знаходиться за 1,9 км на північ-північний захід від околиці села (Келебердянського кладовища із козацькими надгробками й обелісками) *(Пуголовок, 2004; 2005)*, за 0,25 км на схід від дачного товариства «Коноплянка», на плато тераси із невеликим підвищенням (рис.136:72). Абсолютна відмітка над рівнем моря — 67,0 м.

Збережена відносна висота насипу — до 2,0 м, у діаметрі — 18-20 м, форма напівкуляста, схили круті, можливо, підрізані. На вершині встановлений тригопункт. Поруч із насипом помітно чимало курганоподібних підвищень неправильних форм, що, напевне, є залишками хатищ колишнього села Коноплянка, котре існувало тут до укрупнення в 1950-1960 рр.

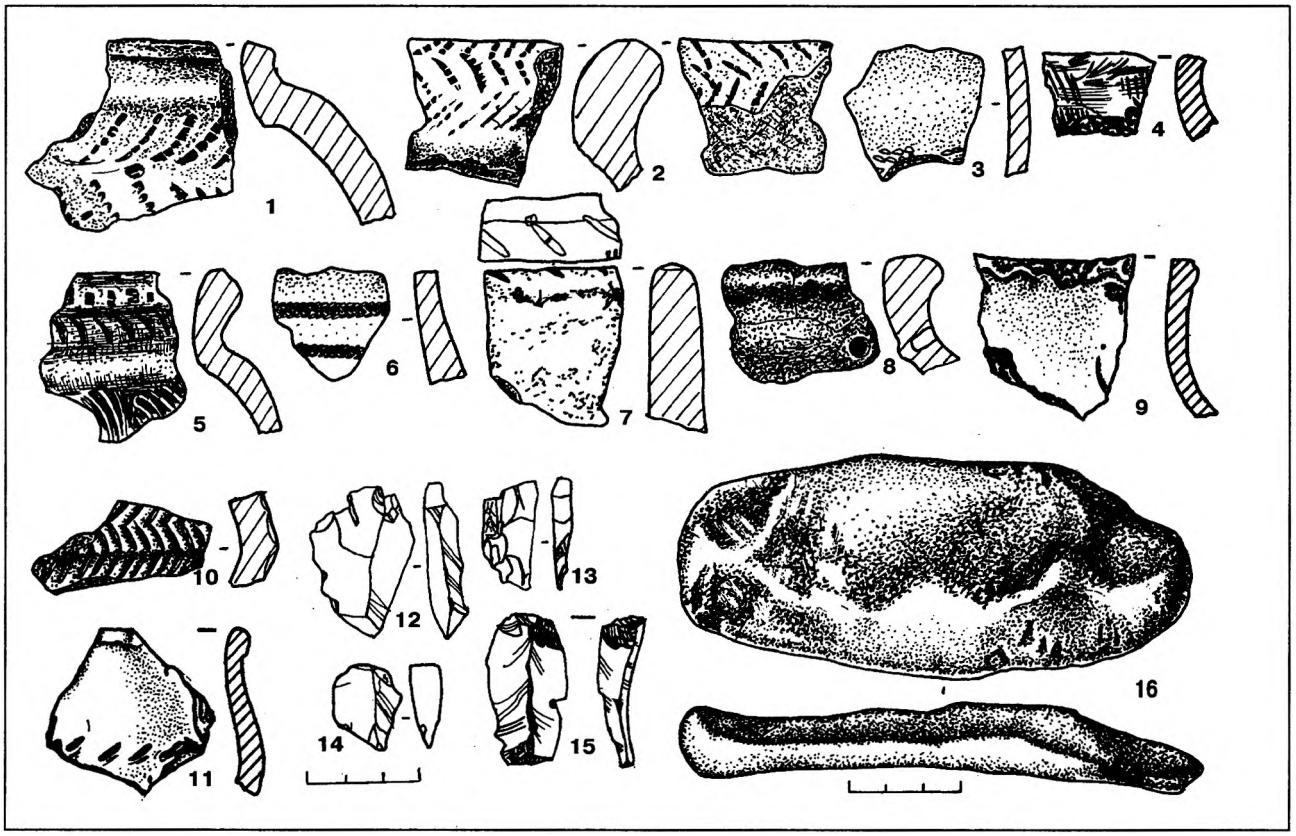

Рис. 165. **Низи II.** Поселення доби ранньої бронзи, сабатинівської культури, давньоруського та пізньосередньовічного часу. Знахідки.
1-11 — кераміка, 12-15 — кремінь, 16 — сланець.

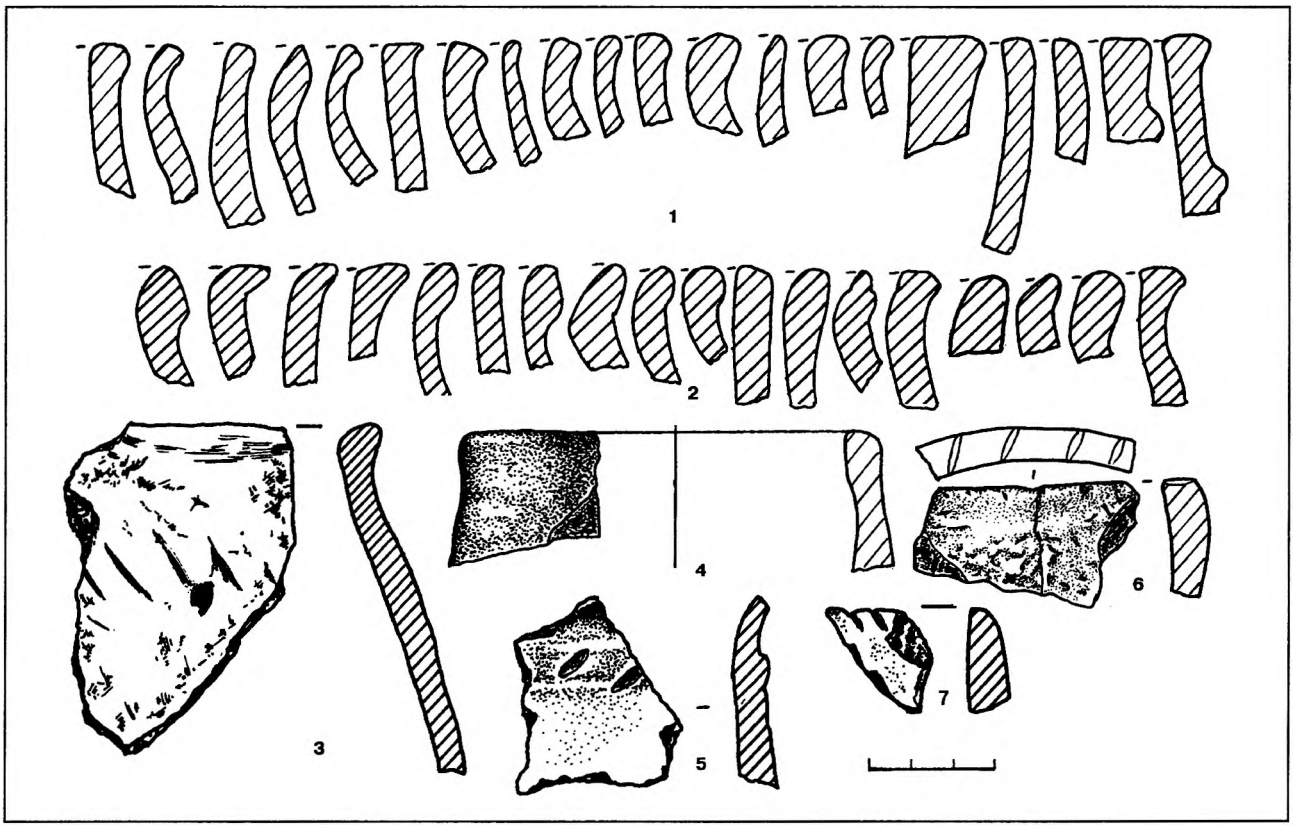

Рис. 166. **Низи II.** Поселення доби ранньої бронзи, сабатинівської культури, давньоруського та пізньосередньовічного часу. Знахідки. *Кераміка*.

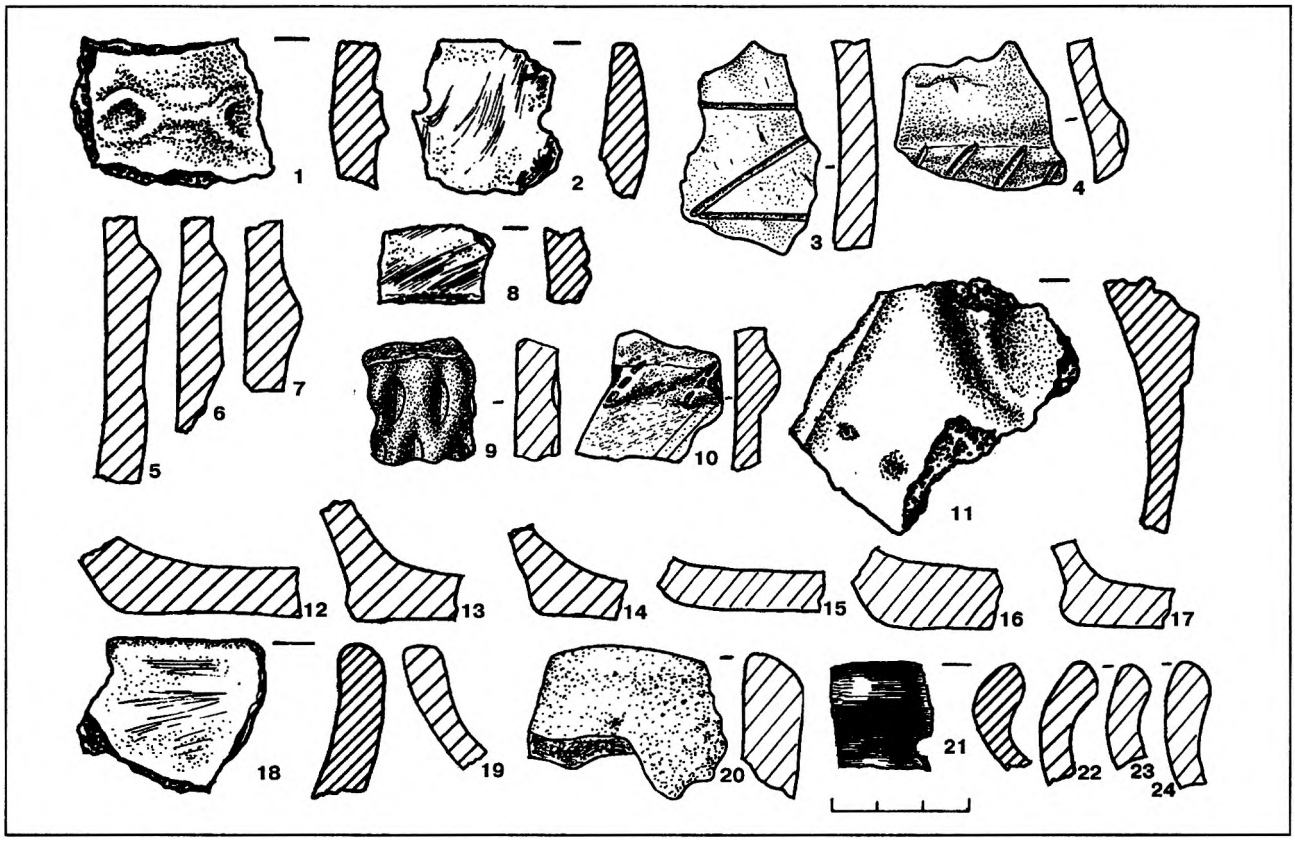

Рис. 167. **Низи II.** Поселення доби ранньої бронзи, сабатинівської культури, давньоруського та пізньосередньовічного часу. Знахідки. *Кераміка.*

Комсомольськ, м., Комсомольська міська рада *(ліві береги рр. Псел — Дніпро).*

73. Комсомольськ, м., Комсомольська м/р. ***Пункт I.*** База відпочинку «Чайка» — Трубопрокатний цех ВАТ «Полтавський ГЗК». *Залишки поселення епохи ранньої та пізньої бронзи, черняхівської культури.*

На південно-східній околиці міста (трубопрокатний цех та Комсомольський завод силікатної цегли), на високих піщаних намитих кучугурах, що тягнуться двома масивами на відстані близько 0,5 км (рис.136:73), зібрані досить численні різночасові знахідки. Саме поселення, з якого вони походять, знаходилося на місці сучасної глибокої затоки, на схід від намивів, поруч із базою відпочинку ВАТ «Полтавський ГЗК» «Чайка». Основна маса знахідок трапляється на південно-східних намивах, у меншій мірі — на північно-західних. Переміщений з місця розташування затоки пісок використовується для виробництва силікатної цегли і поступово вивозиться. Зауважимо, що на мапі М-36-116 «Кременчуг-Лиховка», мірилом 1:100 000, видання 1983 р., на цій території вказане місце розташування високого насипу кургану, з тригопунктом на вершині, відносною висотою 10 м та абсолютним значенням над рівнем моря 73,1 м. Судячи зі всього, він був знищений під час намивання піску з Дніпра.

Серед знахідок на видувах кучугур — фрагменти кераміки різної культурної та хронологічної належності, уламки кісток тварин. Два фрагменти посуду належать енеолітичній епосі, один з яких орнаментований ямками на зовнішній поверхні, з негативами-перлинами — на внутрішній (рис.169:1). Частина фрагментів відносяться до епохи ранньої бронзи (катакомбної культури), і мають на поверхні сліди загладжування гребінцем. Один з них прикрашений концентричними фестоноподібними прокресленими лініями (рис.169:2). До епохи енеоліту також можна віднести і вінцеву частину ліпного горщика з коротким відігнутим краєм, орнаментованого нігтьовими вдавленнями по горизонтальному зрізу. У тіс-

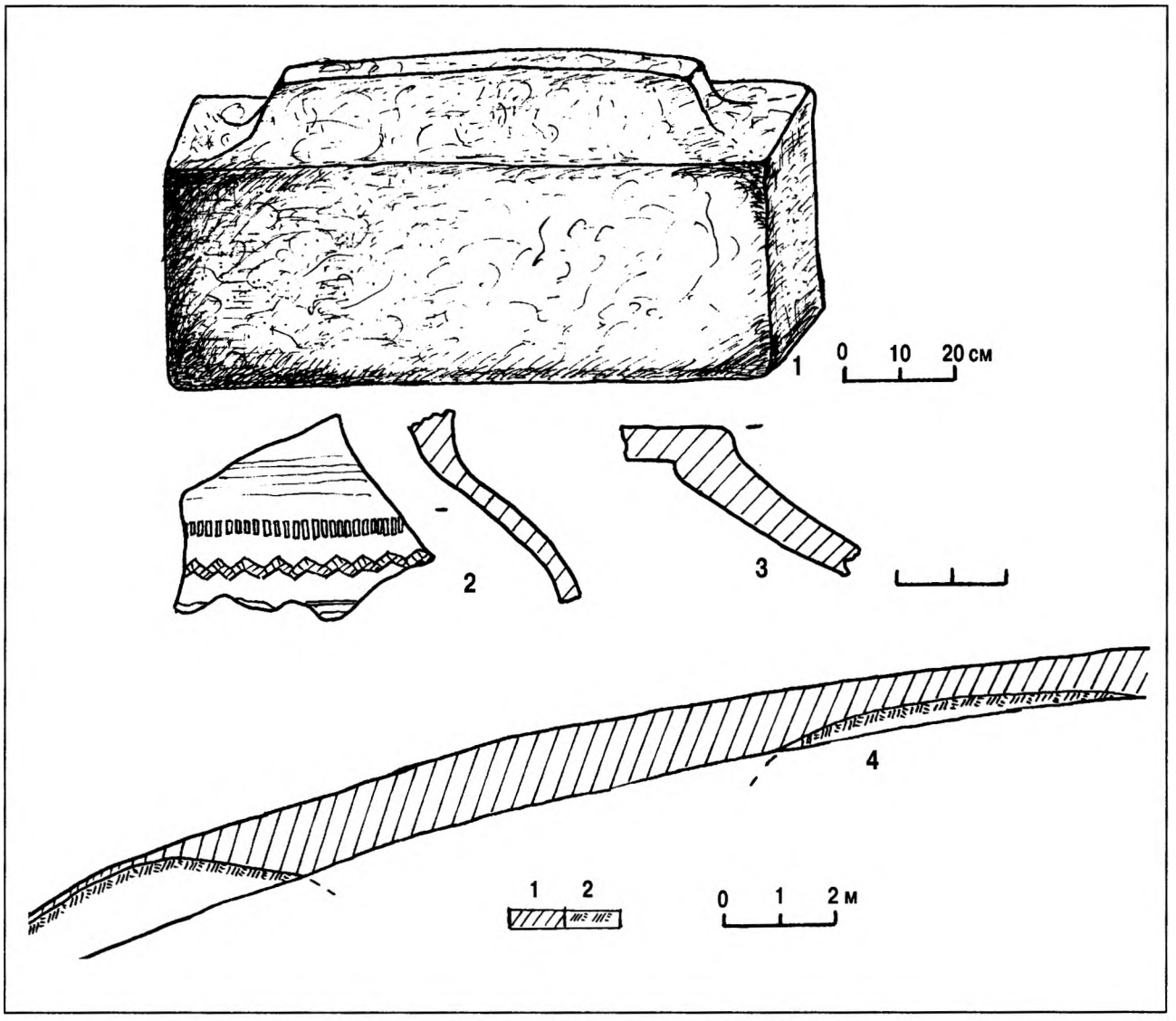

Рис. 168. **Келеберда I.** Пізньосередньовічні знахідки.

1 — гранітна брила — деталь фортечної стіни; 2-3 — кераміка; 4 — профіль оголення стінки котловану зі слідами рову.

Умовні позначення: 1 — культурний шар та заповнення рову; 2 — материк, жовто-сірий суглинок.

ті черепка є домішки ворсинок перегорілої мушлі та органіки (рис.169:11).

Найчисленніші — уламки ліпної кераміки доби пізнього бронзового віку, що розподіляються на дві групи. До першої відносяться фрагменти посуду культури багатоваликової кераміки, що відрізняється від знахідок пізнішої, зрубної епохи, описнюючими домішками товченого кварцу, рідко — граніту, та, звісно, типовим валиковим візерунком (рис. 169:14-17). Чимало фрагментів належать посуду зрубної культури. Поверхня черепків досить добре загладжена, з домішками дрібного піску в тісті, рідко — жорстви. Має переважно тонкі стінки. У своїй більшості — це уламки банкоподібних посудин з майже вертикальними, потовщеними ззовні, вінцями, рідше — з коротким відігнутим краєм (рис.169: 2-7, 9). Орнамент — пальцево-нігтьові защипи по комірцю, насічки на плічках, прокреслена скошена сітка (рис.169:8, 12, 20). Є серед знахідок і кінцебічна скребачка, виготовлена із сірого, майже прозорого кременю (рис.169:18).

Крім того, серед підйомних матеріалів виявлені знахідки й інших епох: фрагмент горщика доби фінальної бронзи-раннього залізного віку, з домішками жорстви, вінце горщика скіфського часу із пальцевими защипами по зовнішньому краю (рис.169:19),

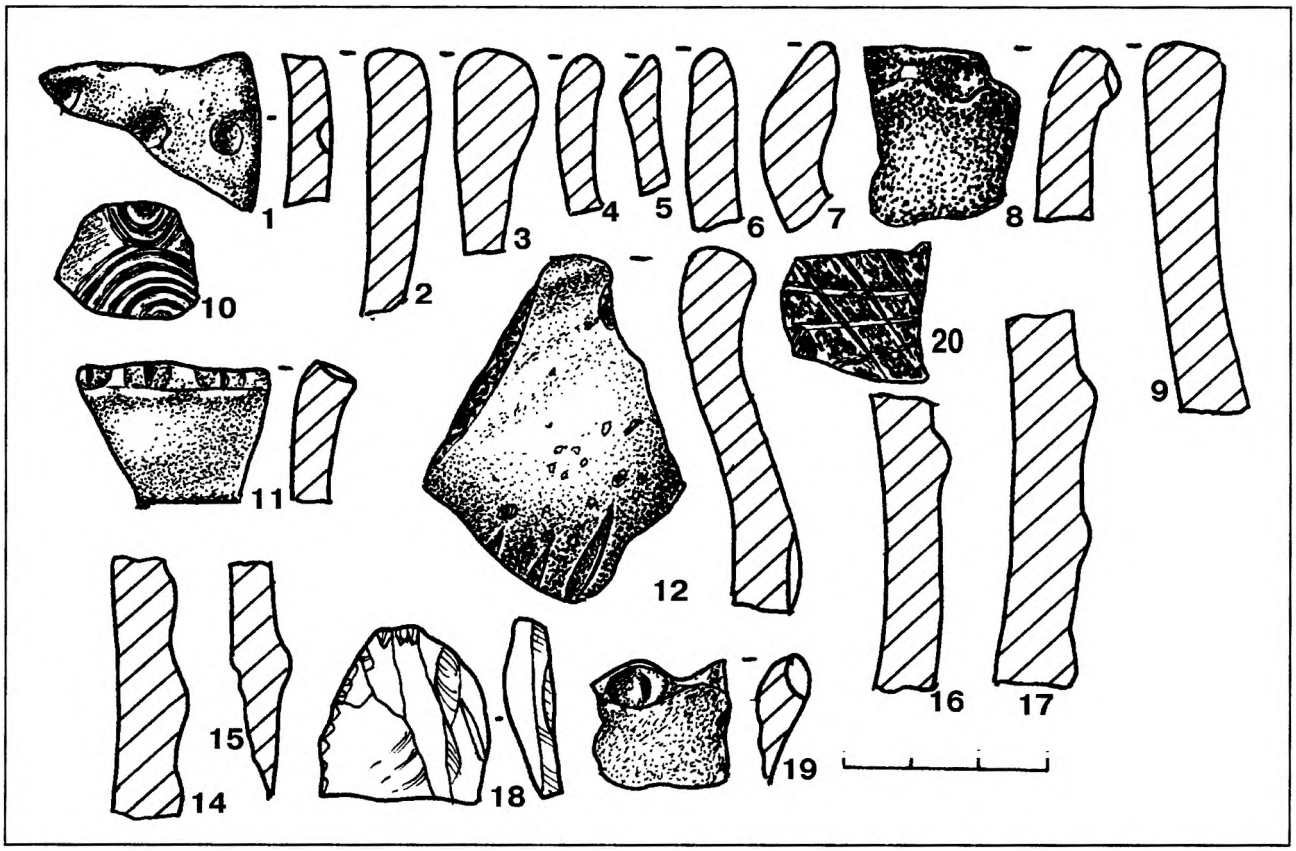

Рис. 169. **Комсомольськ I.** Залишки поселення епохи бронзи, черняхівської культури. Знахідки.
1-17, 19 — кераміка, 18 — кремінь.

стінка рожевоглиняної амфори, окатані черепки сіроглиняного кружального посуду черняхівської культури, уламки кераміки новітнього часу.

Окремі фрагменти ліпної окатаної кераміки різних епох, уламки кременю, вряди-годи трапляються на піщаних намивних пляжах баз відпочинку ВАТ «Полтавський ГЗК», що знаходяться поблизу вищеописаної затоки, і свідчать про розташування тут вже на сьогодні розмитих водосховищем різночасових поселень.

Григоро-Бригадирівка, с., кол. хут.Компанійці, Григоро-Бригадирівська с/р., Кобеляцький район *(ліві береги рр. Сухий Кобелячок — Дніпро).*

74. Компанійці I. *Решки поселення доби ранньої і пізньої бронзи, ранньослов'янського часу, київоруської епохи.*

На острові, утвореному Дніпродзержинським водосховищем, за 1,2 км на південний схід від Шматківського гранітного кар'єру та за 3,0 км на південь від с.Карпівка Салівської сільської ради Кременчуцького району, у 5 км на південний захід від західної околиці с.Григоро-Бригадирівка (рис.136:74), на піщаних намивах співробітником Комсомольського музею В.В.Лямкіним зібрано невелику добірку кераміки. Поселення отримало прив'язку до Григоро-Бригадирівки, так як більша частина острова, на якому воно розташоване, знаходиться вже в межах Кобеляцького району.

Серед знахідок — вінце горщика енеолітичного часу із відігнутим краєм та валиковим потовщенням на плічку (рис.170:1), фрагменти горщиків та банкоподібних посудин епохи пізнього бронзового віку, з орнаментом у вигляді розчленованого пальцево-нігтьовими защипами валика (рис.170:2-4), стінка посудини фіналу епохи бронзи з ямковими наколами паличкою та домішками дрібнотовченої жорстви (рис.170:5). До пеньківських старожитностей відноситься передвінцева частина масивної товстостінної корчаги, з високим витягнутим валиком на верхній ділянці

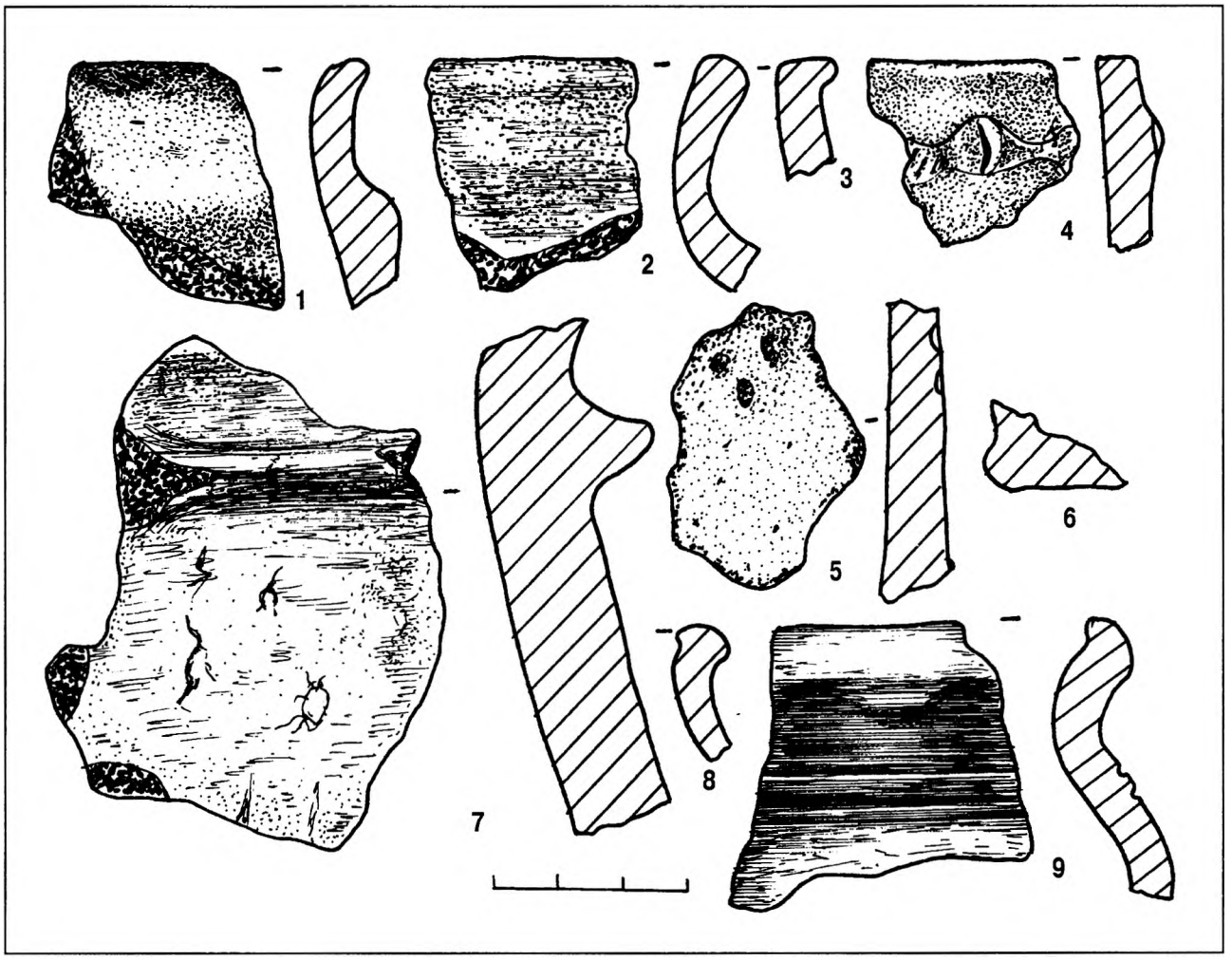

Рис. 170. **Компанійці І.** Поселення доби бронзи, ранньослов'янського і давньоруського часу. *Кераміка.*

плічка (рис.170:7), на зразок тих, що виявлені на пеньківських селищах неподалік сіл Дереївка, Хитці, Мацківці, Глинське *(Телегін, 1962; Горюнов, 1981,* с.125-127; *Приходнюк, 1980,* с.131; *Левченко, 1999,* рис.3:1) та інших. Цікавими є знахідки уламків гончарного посуду давньоруської доби, два фрагменти вінець якого відносяться до другої половини XII – першої третини XIII ст. (рис.170:8-9).

Результати розвідок на західній околиці міста

Наслідком проведених робіт стало обстеження ряду археологічних пам'яток, переважно різночасових, за знахідками. Особливо цікавим стало відкриття на території Комсомольського мікрорегіону маловідомих чи взагалі раніше невідомих тут пам'яток сабатинівських племен пізнього бронзового віку, чорноліської культури початку раннього залізного віку, а також слідів існування давньоруських селищ та висілків.

Матеріали з поселення Низи II є ще одним підтвердженням, що в пониззі Псла було присутнє сабатинівське населення доби пізньої бронзи, яке опанувало не тільки правий берег Дніпра в районі давніх переправ (згадаймо, наприклад, відоме Чикалівське поселення *(Шарафутдинова, 1964)*, а й вузьку смугу вздовж лівого берега ріки. На підтвердження цієї тези вкажемо на залишки сабатинівських поселень у Придніпровському парку в Кременчуці (*Супруненко, Кулатова, Мироненко, Кракало, Тітков, 2004,* с.139, 141, 146), знахідки бронзових виробів сабатинівського кола і матриць для їх відливання в районі Градизька *(Шарафутдинова, 1987,* с.75, рис.3:3;

Черняков, Шевченко, 1988, с.15; *Білоуська, Супруненко, 2004*, рис. на с.106; *Памятники, 1985*, с.23, № 74-77*)* та інші. Ця проблема, як і взаємовідносини сабатинівського населення з пізньозрубним у контактній зоні Кременчуцького Подніпров'я, потребує більш детального дослідження *(Черняков, 1987*, с.43-44; *Черняков, Шевченко, 1988*, с.14-15*)*.

До цього часу на території Комсомольського мікрорегіону, під час розвідок та охоронних розкопок, траплялися знахідки та навіть поховальні комплекси чорноліського часу *(Супруненко, Маєвська, Артем'єв, Горбенко, 2006*, с.29-33, 93*)*, а от решток стаціонарних поселенських пам'яток поки що не виявлено. Тому відкриття на території заказника «Лісові озера» одношарового селища з доволі потужним культурним шаром, свідчить про інтенсивне заселення й освоєння Придніпровського Лівобережжя чорноліськими племенами вже на ранньому етапі їх розвитку.

Значно збільшений розвідками і перелік відомих у мікрорегіоні давньоруських пам'яток. Наявність на частині поселень знахідок XII – першої половини XIII ст. засвідчує присутність на узбережжі Дніпра помітних контингентів києво-руського населення у період стабілізації мирних відносин переяславських князів з половцями та виникнення на Ворсклі авангардного рубежу Русі на межі з «Диким полем» *(Мироненко, Супруненко, 2005)*.

На жаль, обстеження встановили і той факт, що значна кількість стародавніх поселень, котрі знаходилися на лівому березі Дніпра, на сьогодні розмиті або остаточно знищенні будівництвом. Чимало нововідкритих — інтенсивно руйнується забудовою, оранкою тощо.

За результатами розвідок на території заказника «Лісові озера» в околицях Комсомольська, зважаючи на вже наявний охоронюваний статус цієї зони, Комсомольському міськвиконкому запропоновано створити своєрідну історико-природничу охоронювану зону, із її можливим подальшим розвитком як туристично-рекреаційного осередку в місті та мікрорегіоні.

Література та джерела

Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1943-2002 рр.): Довідник з історії адміністративно-територіального поділу / Жук В.Н., Суховська З.М., Коротенко В.В., Пустовіт Т.П., Яненко З.П. — Полтава: Полтав. літератор, ***2002***. — Частина ІІ. — 377 с.

Артемьев А.В. Антропологические материалы из раскопок курганов у с.Волошино в окрестностях Комсомольска на Полтавщине // АВУ в 2003-2004 рр. — Запоріжжя: Дике поле, ***2005***. — Вип.6. — С.393-397.

Артем'єв А.В., Мироненко К.М., Супруненко О.Б. Дослідження золотоординських пам'яток на Полтавщині // АВУ 2002-2003 рр. — Київ: Шлях, ***2004***. — Вип.5. — С.68-73.

Атлас Днепродзержинского и Днепровского водохранилищ. — Киев: Киев. воен.-топограф. ф-ка, ***2004***. — 50 с.

Башкатов Ю.Ю. Археологічні дослідження поселення Барбара-І поблизу Комсомольська // Свічадо Подніпров'я: Краєзнавчий альманах. — Комсомольськ: Християн. зоря, ***2006***. — Вип.2. — С.51-54.

Башкатов Ю.Ю. Дослідження Комсомольської ранньослов'янської археологічної експедиції // Свічадо Подніпров'я: Краєзнавчий альманах. — Комсомольськ: вид. Комс. іст.-краєзн. музею, ***2005***. — Вип.1. — С.63-65.

Башкатов Ю.Ю., Ивченко А., Тараненко С.П. Отчет об археологической разведке у с. Дмитровка (Кременчугский р-н Полтавской обл.) с 9 по 12 октября ***2001*** года // НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.318. — 13 арк.

Беседин В.И., Сафронов И.Е. Числа в орнаменте керамики срубной культуры // РА. — Москва: ИА РАН, ***1996***. — № 2. — С.22-33.

Білоусько О.А., Мокляк В.О. Нова історія Полтавщини (друга половина XVI – друга половина XVIII ст.): Підручник. — Полтава: Оріяна, ***2003***. — 228 с.

Білоусько О.А., Супруненко О.Б. Давня історія Полтавщини (XX тисячоліття до н.е. – V століття): Підручник. — Полтава: Оріяна, ***2004***. — 168 с.

Боплан Гильом Левассер де. Описание Украины // Мемуары, относящиеся к истории Южной России. — Вып. II: Первая половина XVII в. — Киев, ***1896***. — С.289-388.

Боплан Гійом Левасер де. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом із їхніми звичаями, способом життя і веденням воєн. — Київ: Наук. думка; Кембрідж: Український науковий інститут, ***1990***. — 156 с.

Горюнов Е.А. Ранние этапы истории славян Днепровского Левобережья. — Ленинград: Наука, ***1981***. — 130 с.

Данченко Л. Народна кераміка Наддніпрянщини. — Київ: Мистецтво, ***1969***. — 142 с.

Данченко Л. Народна кераміка Середнього Подніпров'я. — Київ: Мистецтво, ***1974***. — 192 с.

Жуков Ю.С. Середньовічна зброя у зібранні Комсомольського музею // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, ***2003***. — № 2/2002 – 1/2003. — С.101.

Зеест И.Б. Керамическая тара Боспора // МИА. — Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, ***1960***. — № 83. — 180 с.

Єремєєв С.О. Розвідки поблизу с.Дмитрівка // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, ***2001***. — № 2. — С.84.

Карта масштабу 1:100 000 см. — Київ: Воєн.-карт. ф-ка, ***1992***. — Стан місцевості на 1987 р.: М-36-104. — Комсомольськ. — 1 арк.

Кирпичников А.Н., Медведев А.Ф. Вооружение // Древняя Русь: Город, замок, село / Археология СССР. — Москва: Наука, ***1985***. — С.298-363.

Коваленко О. Кахлі гетьманської доби з Полтави // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Київ: вид. УТОПІК, ***1999***. — Вип.8. — С.92-98.

Кулатова І.М., Мироненко К.М., Охріменко А.І., Супруненко О.Б. Археологічні розвідки в зоні Єристівського родовища залізистих кварцитів у Кременчуцькому районі на Полтавщині // АВУ 2002-2003 рр. — Київ: Шлях, ***2004***. — Вип.5. — С.23-26.

Кулатова І.М., Сидоренко О.В. Стела козацького часу з околиць Комсомольська // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, ***2005***. — № 1-2. — С.107.

Кулатова І.М., Супруненко О.Б. Старожитності доби раннього залізного віку Кременчуцького

Подніпров'я // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. — Запоріжжя: вид. ЗДУ, ***2004***. — С.143-149.

Кулатова І.М., Супруненко О.Б., Маєвська С.В. Кургани поблизу Волошиного у пониззі Псла (група курганів III) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, ***2004***. — № 1-2. — С.47-135.

Левченко Д.И. Некоторые находки VI-VII вв. с территории Полтавщины // ПАЗ-1999. — Полтава: Археологія, ***1999***. — С.163-169.

Лугова Л.М., Мироненко К.М. Поселення XIII-XIV ст. поблизу Комсомольська // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, ***2001***. — № 2. — С.122-124.

Луговая Л.Н., Мельникова И.С., Некрасова А.Н. Отчёт об археологических исследованиях разведотряда Полтавского краеведческого музея в составе ЛРСЭ ИА АН УССР на территории Полтавской области в ***1986*** году // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.15. — 73 арк.

Луговий Р.С., Ткаченко О.М. Археологічні знахідки з Кременчуччини у збірці Полтавського краєзнавчого музею // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, ***2003***. — № 2. — с.72-80.

Лямкін В.В. Повідомлення про знахідки передскіфського (кімерійського) часу // Свічадо Придніпров'я: Краєзнавчий альманах. — Кн. друга. — Кременчук: Християн. зоря, ***2006***. — С. 60-62, 69.

Ляпушкин И.И. Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа // МИА. — Москва: Изд-во АН СССР, ***1961***. — № 104. — 382 с.

Ляскоронский В.Г. Городища, курганы, майданы и змиевые валы в области Днепровского Левобережья // Тр. XIV АС. — Москва, ***1911***. — Т.Ш. — С.1-82.

Магомедов Б.В. Черняховская культура: Проблема этноса. — Lublin, ***2001***. — 290 с.

Макаренко Николай. Городища и курганы Полтавской губернии: (Сборник топографических сведений). — Полтава: изд. ПУАК, ***1917***. — 105, XIX с.

Мироненко К. Елементи християнської символіки на давньоруському посуді (за матеріалами археологічних досліджень посаду літописної Лтави 1997-1998 рр.) // Християнські старожитності Лівобережної України. — Полтава: Археологія, ***1999***. — С.30-33.

Мироненко К.М., Максименко Г.М., Супруненко О.Б. Міжрегіональний семінар у Комсомольську (м.Комсомольськ Полтавської обл., 13-15 серпня 2005 р.) // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, ***2005***. — № 1-2. — С.2-3 обкл.

Мироненко К.М., Супруненко О.Б. Розвідки в околицях м.Комсомольськ // АВУ 2002-2003 рр. — Київ: Шлях, ***2004***. — Вип.5. — С.220-223.

Мироненко Костянтин, Супруненко Олександр. Старожитності доби Київської Русі у Кременчуцькому Подніпров'ї // Полтавський краєзнавчий музей: Зб. ст. за 2004 р. — Полтава: Дивоцвіт, ***2005***. — С.37-50.

Новое в археологии Киева / За ред. Толочка П.П. — Киев: Наук. думка, ***1981***. — 456 с.

Падалка Л.В. Прошлое Полтавской территории и её заселение: Исследование и материалы. — Полтава: изд. ПУАК, ***1914***. — 237, 1 с.

Памятники материальной культуры древней и средневековой Полтавщины: Каталог выставки / Гороховский Е.Л., Кулатова И.Н., Луговая Л.Н., Моргунов Ю.Ю., Супруненко А.Б. — Полтава: изд. ПКМ, ***1985***. — 56 с.

Південноруське село IX-XIII ст. (нові пам'ятки матеріальної культури) / За ред. О.П.Моці, В.П.Коваленка, В.О.Петрашенко. — Київ: вид. ІЗМН, ***1997***. — 180 с.

Приходнюк О.М. Археологічні пам'ятки Середнього Придніпров'я VI-IX ст. н.е. — Київ: Наук. думка, ***1980***. — 152 с.

Пуголовок Ю. Кладовище доби пізнього українського середньовіччя в околицях с.Келеберда // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. — Київ: вид. ЦП НАНУ і УТОПІК, ***2005***. — Вип. 14. — С. 30-32.

Пуголовок Ю.О. Некрополь доби пізнього українського середньовіччя в околицях Келеберди на Полтавщині // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, ***2004***. — № 1-2. — С.139-142.

Рудинський М.Я. Результати екскурсії в Кременчуцький та Кобеляцький повіти 20.IX-29.X.1922 р. // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, ***2003***. — №2/*2002* — 1/2003. — С.23-27.

Сазанов А.В. О хронологии амфор IV-V вв. из Северного Причерноморья // Археологія. — Київ: вид. ІА НАНУ, ***2002***. — № 4. — С.29-50.

Самойлова Т.Л. Основные типы амфор I–IV ст. н.э. из Тиры // Археологические исследования Северо–Западного Причерноморья — Киев: Наук. думка, ***1978***. — С.254-266.

Самойловський І.М. Звіт за археологічні розвідки року ***1930*** // НА ІА НАНУ. — Ф. ВУАК. — № 327. — 13 арк.

Сидоренко Г.О., Махно Є.В., Телегін Д.Я. Довідник з археології України. Полтавська область. — Київ: Наук. думка, ***1982***. — 108, 2 с.

Стахів М.П. Розвідки 80-90-х рр. біля Комсомольська // Свічадо Подніпров'я: Краєзнавчий альманах. — Комсомольськ: Християн. зоря, ***2006***. — Кн. друга. — С.55-59.

Супруненко О.Б. Кургани між сс. Дуканичі та Солонці на Нижньому Пслі / Старожитності околиць Комсомольська: Ч.IV. — Київ-Полтава: вид. ЦП НАНУ і УТОПІК, ***2006***. — 128 с.

Супруненко О.Б., Артем'єв А.В., Маєвська С.В. Унікальний комплекс золотоординського часу поблизу Волошиного / Старожитності околиць Комсомольська: Ч.II. — Київ-Полтава: Археологія-«Фірма«Техсервіс», ***2005***. — 80, 2 с.

Супруненко О.Б., Гавриленко І.М., Кулатова І.М., Лямкін В.В., Мироненко К.М. Мезолітична стоянка «Комсомольська» поблизу с.Підлужжя на

Кременчуччині // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, *2003*. — № 2/2002 – 1/2003. — С.43-45.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М. Звіт про археологічні обстеження ділянки землевідводу Єристівського родовища залізистих кварцитів та під розширення Західних відвалів Дніпровського рудоуправління ВАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат», на землях Дмитрівської і Пришибської сільських рад Кременчуцького району та Комсомольської міської ради Полтавської обл., у липні 2002 і квітні *2003* рр. // НА ІА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.357. — 64 арк.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М. Археологічні пам'ятки околиць Комсомольська // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, *2004*. — № 1-2. — С.5-46.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М. Старожитності околиць Комсомольська // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, *2004*. — № 1-2. — С. 5-135.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Артем'єв А.В., Маєвська С.В. Старожитності околиць Комсомольська. — Київ-Полтава: Вид-во АСМІ, *2005*. — Частина І. — 140 с.

Супруненко О.Б., Маєвська С.В. Костюм дівчинки-кочівниці XIV ст. // Дизайн, архітектура, образотворче мистецтво, археологія. — Полтава: вид. Ун-ту «Україна», *2005*. — Вип.2. — С.72-80.

Супруненко О.Б., Маєвська С.В., Артем'єв А.В. Костюм дівчинки-кочівниці з поховання XIV ст. у пониззі Псла // Праці Центру пам'яткознавства. — Київ: ЦП НАНУ і УТОПІК, *2005*. — Вип.7. — С.80-99.

Супруненко О.Б., за участі ***Маєвської С.В., Артем'єва А.В., Горбенка С.О.*** Кургани з похованнями золотоординського часу поблизу Волошиного у пониззі Псла / Старожитності околиць Комсомольська: Ч.ІІІ. — Полтава: Археологія, *2006*. — 140 с.

Супруненко О.Б., Приймак В.В., Мироненко К.М. Старожитності золотоординського часу Дніпровського лісостепового Лівобережжя. — Київ-Полтава: Археологія, *2004*. — 82 с.

Супруненко О.Б., Кулатова І.М., Мироненко К.М., Кракало І.В., Тітков О.В. Старожитності Кременчука: Пам'ятки археології на території міста. — Полтава-Кременчук: Археологія, *2004*. — 160 с.

Суховська І.В. Художні кахлі з Полтави XVIII ст. // Козацькі старожитності Полтавщини. — Полтава: Криниця, *1993*. — Вип.1. — С.66-72.

Телегин Д.Я. Из работ Днепродзержинской экспедиции 1960 г. // Краткие сообщения Института археологии АН Украинской ССР. — Киев: Изд-во АН УССР, *1962*. — Вып. 12. — С. 13-17.

Телегин Д.Я., Махно Е.В., Шарафутдинова И.Н. Отчёт о разведке в зоне Днепродзержинского водохранилища в 1960-61 гг. // НА ІА НАНУ. — Ф.е. — *1960*-61/4. — 86 арк.

Телегин Д.Я., Шмаглий Н.М., Кучера М.П. и др. Отчёт о разведках археологических памятников в районе Днепродзержинского водохранилища в 1959 году // НА ІА НАНУ. — Ф.е. — *1959*/5. — 60 арк.

Тимченко В.М. Турецький мандрівник Евлія Челебі про фортеці Полтавщини середини XVII ст. — Полтава: Археологія, *2005*. — 16 с.

Толочко П.П. Кочевые народы степей и Киевская Русь. — Киев: Абрис, *1999*. — 200 с.

Фёдоров-Давыдов Г.А. Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов. — Москва: Изд-во МГУ, *1966*. — 275 с.

Фиалко Е.Е. Памятники скифской эпохи Приднепровской террасовой Лесостепи: Препринт. — Киев: изд. ИА НАН Украины, *1994*. — 54 с.

Ханко В. Містобудування на Полтавщині в XVII і XVIII століттях // Козацькі старожитності Полтавщини. — Полтава: вид. ЦОДПА, *1994*. — Вип.2. — С.16-30.

Черняков И.Т. Контактная зона степных, лесостепных правобережных и левобережных культур бронзового века Поднепровья // Обл. науч.-практ. конф., посвященная 100-летию со дня рожд. М.Я.Рудинского (26-28 марта 1987 г.) / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, *1987*. — С.43-45.

Черняков И.Т., Шевченко Н.П. Итоги и перспективы охранных исследований археологических памятников в зоне Кременчугского водохранилища // Охрана и исследования памятников археологии Полтавщины: Обл. науч.-практ. семинар / ТДС. — Полтава: изд. ПКМ, *1988*. — С.14-16.

Шарафутдинова И.Н. Бронзовые украшения сабатиновской культуры (к вопросу о контактах) // Межплеменные связи эпохи бронзы на территории Украины. — Киев: Наук. думка, *1987*. — С. 69-86.

Шарафутдінова І.М. Кам'яні праски епохи пізньої бронзи // Археологія. — Київ: Наук. думка, *1972*. — № 5. — С. 68-72.

Шарафутдінова І.М. Поселення епохи пізньої бронзи поблизу Кременчука // Археологія. — Київ: Наук. думка, *1964*. — Т. XVII. — С. 153-169.

Шарафутдинова И.Н. Сабатиновская культура // Культуры эпохи бронзы на территории Украины. — Киев: Наук. думка, *1986*. — С.83-116.

Шарафутдинова И.Н. Степное Поднепровье в эпоху поздней бронзы. — Киев: Наук. думка, *1982*. — 160 с.

Шерстюк В.В. Археологічні пам'ятки в околицях Кременчука // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, *2003*. — № 2. — С.62-71.

Шерстюк В.В. Звіт про археологічні розвідки на південно-східних околицях Крюківського району м.Кременчука (на землях Кам'янопотоківської сільської ради Кременчуцького району Полтавської області) восени 2003 року. — Полтава, *2004* // НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.394. — 48 арк.

Шерстюк В.В. Археологічні пам'ятки західної околиці м.Комсомольська // Свічадо Придніпров'я: Краєзнавчий альманах. — Кн. друга. — Кременчук: Християн. зоря, *2006*. — С.63-68.

Шерстюк В.В., Лямкін В.В. Кілька знахідок

доби бронзи з околиць Комсомольська // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, ***2004***. — С.2 обкл.

Шерстюк В.В., Шерстюк І.В. Козацькі кладовища на курганах Полтавщини // Матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. «Інноваційні технології у наукових дослідженнях і навчальному процесі вищого закладу освіти» (20-21 квітня 2006 року). — Полтава: вид. ПІЕП, ***2006***. — Т.1. — С.147-150.

Шилов Ю.А. Арийские святилища и курганы из устья Псла // ПАЗ. — Полтава: Полт. литератор, ***1995***. — Ч.III. — С.37-41.

Шилов Ю.А. Курган-святилище «Цегельня» // АДУ 1992 р. — Київ-Запоріжжя: вид. ІА НАНУ, ЗДУ ***1993***. — С.142-144, 201.

Шилов Ю.А. Святилища энеолита-бронзы в устье Псла // АДУ 1993 р. — Київ: вид. ІА НАНУ, ***1997***. — С.145-148.

Шилов Ю.О., Мироненко К.М. Золотоординські поховання на Кременчуччині // АЛЛУ. — Полтава: Археологія, ***2003***. — № 2. — С.105-109.

Шилов Ю.А., Шкляр П.Н., Еремеев С.А. Отчёт о раскопках курганов и разведках поселений в Кременчугском р-не Полтавской обл. [в ***1993*** г.] // НА ИА НАНУ; НА ЦОДПА. — Ф.е. — Спр.370. — 32 арк.; Спр.371. — 34 арк.

Список скорочень

АВУ — Археологічні відкриття в Україні, Київ
АДУ — Археологічні дослідження на Україні, Київ
АЛЛУ — Археологічний літопис Лівобережної України, Полтава
ВУАК — Всеукраїнський археологічний комітет, Київ
ГЗК — Гірничо-збагачувальний комбінат
ДП НДЦ "ОАСУ" — Державне підприємство "Науково-дослідний центр "Охоронна археологічна служба України" Інституту археології НАН України, Київ
ЗДУ — Запорізький державний університет, Запоріжжя
ИА РАН — Институт археологии Российской Академии наук, Москва
ИА АН УССР — Институт археологии Академии наук Украинской ССР, Киев
ІА НАНУ — Інститут археології Національної Академії наук України, Київ
МИА — Материалы и исследования по археологии СССР, Москва-Ленинград
МГУ —Московский государственный университет им. М.В.Ломоносова, Москва
НА — Науковий архів
ПАЗ — Полтавський археологічний збірник, Полтава
ПІЕП — Полтавський інститут економіки і права, Полтава
ПКМ — Полтавський краєзнавчий музей, Полтава
ПУАК — Полтавская учёная архивная комиссия, Полтава
РА — Российская археология, Москва
ТДС — Тезисы докладов и сообщений
УТОПІК — Українське Товариство охорони пам'яток історії та культури, Київ
ЦОДПА — Центр охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтава
ЦП НАНУ і УТОПІК — Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Київ
Ф.е. — фонд експедицій
Тр. — Труды

Скорочення в алфавітному переліку

бр. — бронза, епоха бронзового віку
ГК — група курганів
К — курган
КБК — культура багатоваликової кераміки
К-ни — кургани
КПН — курганоподібний насип
КПП — курганоподібний пагорб
К-ра — культура
м/х — місцезнаходження
Р.з.в. — ранній залізний вік
ЧК — черняхівська культура

Резюме

Издание посвящено введению в научный оборот новых материалов археологических разведок и небольших раскопок, произведенных экспедициями Государственного предприятия "Научно-исследовательский центр "Охранная археологическая служба Украины" Института археологии НАН Украины и Полтавского областного Центра археологии на территории Кременчугского района и в окрестностях г.Комсомольск Полтавской области, преимущественно в 2006 г.

Результатом разведок в районе Белановского месторождения железистых кварцитов, у сс. Бондари и Беланы Кременчугского района, стало выявление и исследование целого ряда археологических памятников, среди которых насчитывается девять поселений эпохи поздней бронзы и финала раннего железного века, а также 130 курганных насыпей, в составе 24 групп и 37 одиночных курганов, 75 % из которых повреждены многолетней распашкой. Насыпи большинства покрытых дёрном крупных курганов микрорегиона заняты позднесредневековыми и современными, еще функционирующими, кладбищами, что привело к частичному разрушению памятников.

Три обследованных поселения относятся к развитому этапу существования срубных племен эпохи поздней бронзы. Поселения такого типа впервые обнаружены в низовьях Псла. К тому же, все эти памятники являются однослойными, что в целом наблюдается впервые для Полтавской области. Все они имеют довольно мощные культурные наслоения. Два наиболее крупных поселения этого времени полностью или частично попадают в зону будущего землеотвода Белановского месторождения железистых кварцитов и должны стать объектами археологических исследований.

Довольно интересны результаты разведок в северной части Белановского месторождения. Вдоль берегов рр.Рудька и Кривая Руда — левых притоков р.Псёл, — открыто пять селищ второй четверти I тыс. н.э. — поселений черняховской культуры, которые в целом составляют, видимо, единый и довольно значительный комплекс одновременных памятников позднеримского времени, общая площадь которого превышает 70 га. На всех селищах сохранились непотревоженные временем и хозяйственной деятельностью человека культурные наслоения значительной мощности. Около половины этих памятников располагаются в зоне предполагаемого возведения карьера и в будущем должны быть исследованы.

Основным видом археологических обследованных объектов являются курганы, расположенные преимущественно небольшими группами, реже — отдельно. Некоторые из них, в частности, 6 групп курганов, 7 отдельных насыпей и два майдана (всего — 32 кургана) попадают в зону предстоящих горных работ.

Небольшие исследования по ул.Генерала Жадова в г.Кременчуг, возле Приднепровского парка, засвидетельствовали частичную сохранность культурных отложений древнерусской эпохи, в частности, второй половины XII — третьей четверти XIII вв., наличие в исторической зоне города хорошо сохранившихся слоёв XVII-XVIII вв. Основным достижением этих работ стало подтверждение того факта, что история города берет свое начало еще с древнерусского времени. Этот вывод сделан на основе исследования остатков котлована жилища, которое погибло от пожара в ходе монгольского набега в конце первой четверти XIII в.

В раскопе по ул.Генерала Жадова обнаружены массовые находки XVIII-XIX вв., а также остатки жилища, хозяйственной ямы и оборонительных сооружений позднесредневековой козацкой крепости Кременчуга.

Третий раздел посвящён результатам разведок и публикации данных мониторинга памятников археологии в окрестностях действующих карьеров ОАО "Полтавский горно-обогатительный комбинат", которые охватывают площадь не менее 2000 га. Всего было обследовано 67 отдельных курганов и ряд насыпей в составе групп, пять разновременных поселений, преимущественно эпохи бронзы и начала раннего железного века.

Масштабы разрушения памятников в результате экономической деятельности лишь одного крупного предприятия за последние 40 лет отражены в специально составленном мартирологе уже утраченных навсегда, разрушенных или засыпанных отвалами объектов.

В этот список невосполнимых утрат вошло 57 насыпей более-менее крупных и нескольких значительных курганов, два поселения чернолесского времени.

Продолжением работ в окрестностях г.Комсомольск стали разведки на территории биологического заказника местного значения "Лесные озера", а также на восточной периферии города.

Во время разведок 2005-2006 гг. здесь открыт и обследован ряд поселений, большая часть из которых представлена разновременными и многослойными поселенческими памятниками. Особый интерес для территории Нижнего Псла и в целом для Левобережья Днепра представляют обнаруженные здесь поселения сабатиновской культуры и чернолесского времени. Данные разведок прошлых лет и обследования этого года свидетельствуют о переселении части носителей сабатиновской культуры позднего бронзового века на левый берег Днепра, особенно в районе древних переправ, прежде всего, расположенных в устье Псла.

Число раннее открытых погребальных комплексов и случайных находок раннечернолесского времени в результате разведок пополнилось ещё одним стационарным поселенческим однослойным объектом — селищем Редуты II.

Немногочисленными, но присутствующими на множестве памятников, являются разрозненные древнерусские материалы, которые свидетельствуют о заселённости этой территории древнерусским населением во время, предшествующее Батыевому нашествию.

Таким образом, издание даёт представление о местонахождении, составе и характере культурных наслоений значительного количества памятников археологии ряда эпох, расположенных в низовьях Псла, в восточной и северо-восточной части Кременчугского района Полтавской области, вводя в научный оборот данные о более чем 200 комплексных или отдельных археологических объектах Кременчуга, окрестностей Комсомольска, вблизи сс. Бондари, Беланы, Волошино, Келеберда, Низы и др. населённых пунктов.

Наукове видання

Супруненко Олександр Борисович
Шерстюк В'ячеслав Вікторович

Нові археологічні дослідження на Кременчуччині

Українська мова, резюме — російська мова.

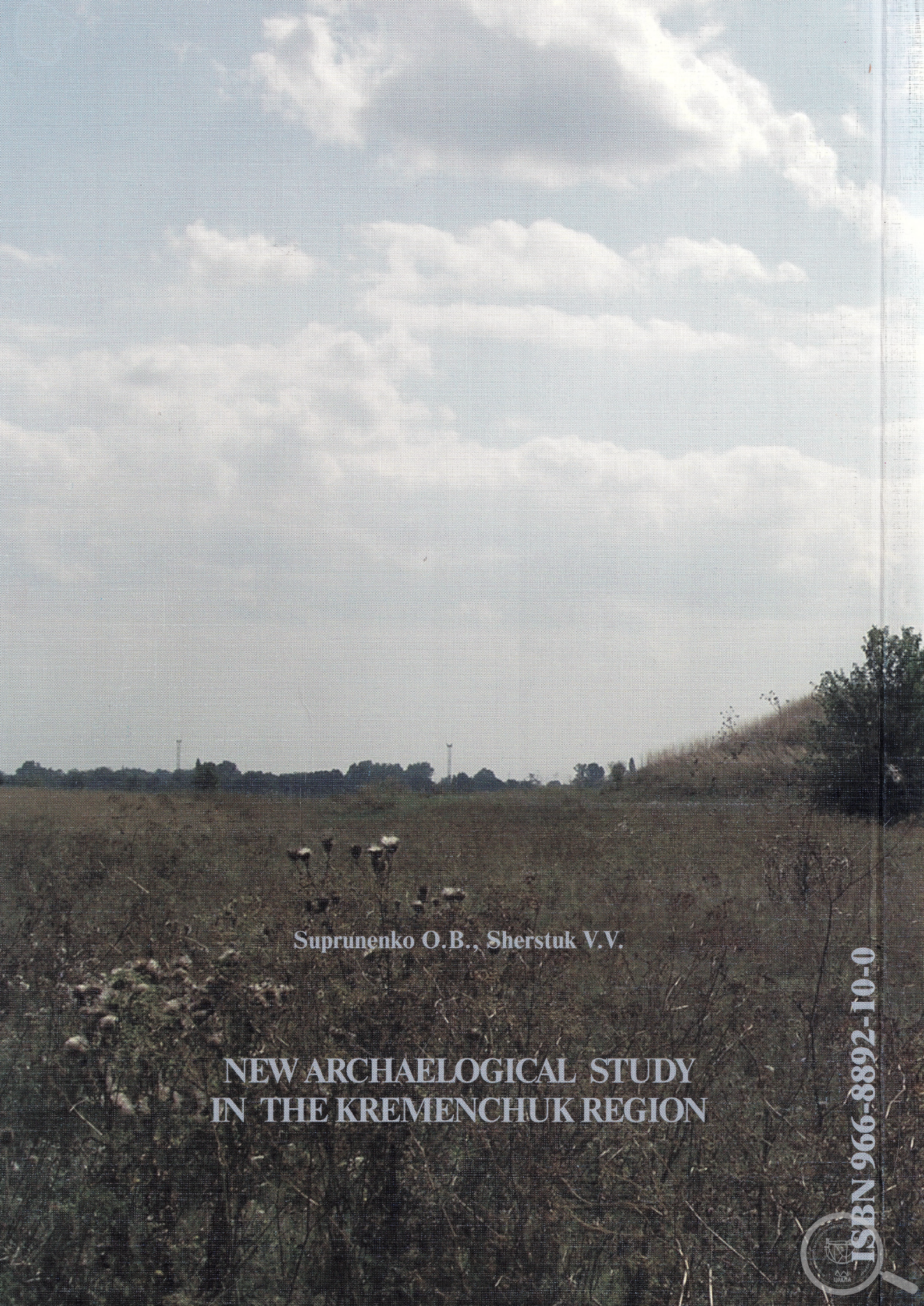
Оригінал-макет підготовлений Видавничим центром „Археологія"
Центру охорони та досліджень пам'яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації.
36011, м.Полтава-11, вул.Комсомольська, 37, тел./факс (053-22) 2-26-12

На обкладинці: Курган поблизу с.Кузьменки Кременчуцького району Полтавської обл.
Фото ***О.Б.Супруненка***.

Відп. та наук. редактор — **Козак Д.Н.**
Відповідальна за випуск — **Кулатова І.М.**
Технічний редактор — **Тітков О.В.**
Коректор — **Супруненко О.Б.**
Комп'ютерний набір — **авторський.**
Комп'ютерна верстка — **Тітков О.В.**

Здано в набір 28.06.2006. Підписано до друку 26.09.2006. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Ньютон, Прагматіка, Опіум. Друк офсетний.
Ум.-друк. арк. 22,5. Ум.-фарб. відб. 20,5. Обл.-вид. арк. 18,5.
Тираж 305 прим. (1-й з-д — 150 прим.) Вид. № 111. Зам. № 5/2006.

Віддруковано: Видавництво "Фірма "Техсервіс",
36011, м.Полтава-11, вул.Мішенка, 2, тел./факс (053-2) 56-36-71.

Suprunenko O.B., Sherstuk V.V.

NEW ARCHAELOGICAL STUDY IN THE KREMENCHUK REGION

ISBN 966-8892-10-0